

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЛЕНДА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 005.21:338.439.4

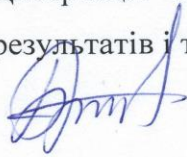
ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ**

Спеціальність 051 - Економіка
Галузь знань 05 - Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н.О. Бленда

Науковий керівник: Нестерчук Юлія Олександрівна, доктор економічних
наук, професор

Умань – 2021

АНОТАЦІЯ

Бленда Н.О. Формування стратегії розвитку продовольчого комплексу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка (05 – Соціальні та поведінкові науки). – Уманський національний університет садівництва, Умань, 2021.

Дисертація присвячена розробці теоретико-методичних та прикладних засад формування стратегії розвитку продовольчого комплексу, обґрунтуванню рекомендацій щодо напрямів розвитку вітчизняного продовольчого комплексу з метою підвищення рівня продовольчої безпеки держави.

Формування механізму безперебійного та достатнього забезпечення населення України продовольством передбачає створення ефективного та конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою та достатнім виробничим потенціалом здатним в умовах глобалізації світової економіки та міжнародної економічної інтеграції стабільно випускати необхідну кількість та асортимент високоякісної конкурентоспроможної продукції, забезпечуючи продовольчу незалежність держави.

Узагальнено понятійно-категоріальний апарат у частині трактування поняття «продовольчий комплекс», що, на відміну від існуючих визначень, розглядається як система взаємозалежних галузей, підприємств і окремих виробництв, які поєднані виробничо-економічними зв'язками, основним завданням яких є збалансоване, економічно та фізично доступне забезпечення населення продовольством у відповідності до норм раціонального харчування, що дозволяє обґрунтувати функціонально-галузеву структуру продовольчого комплексу, яка, на відміну від існуючих, включає три комплексні функціональні блоки: забезпечувальний,

виробничий та продовольчий ринок, що взаємодіють між собою і пов'язані із зовнішнім середовищем вхідними та вихідними потоками.

Удосконалено теоретико-методичні підходи до оцінки функціонування продовольчого комплексу, в частині виокремлення даних об'єктів дослідження: природно-ресурсного потенціалу; сучасного стану та рівня розвитку продовольчого комплексу; рівня продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки, що дозволить більш повно врахувати їх взаємозв'язок та взаємозалежність у формуванні якісних особливостей об'єкта дослідження.

Доповнено матрицю PEST-аналізу чинників макросередовища функціонування продовольчого комплексу блоком «Global Problems / Глобальні проблеми», що охоплює проблеми економічної, енергетичної, демографічної, соціальної, екологічної та інших сфер людського існування, які через вплив на зміну факторів зовнішнього середовища формують відповідні зміни у внутрішньому середовищі.

Здійснено комплексну діагностику продовольчого комплексу на основі обґрунтованої системи показників щодо внутрішніх ресурсів, резервів та наявного потенціалу з метою оцінки продовольчого забезпечення, виявлення регіональних особливостей та визначення заходів направлених на реалізацію продовольчого потенціалу України.

Проаналізовано тенденції розвитку виробництва продукції сільського господарства як базової складової продовольчого комплексу, його ресурсне забезпечення, регіональний розподіл та рівень забезпечення сировиною переробних підприємств. Зростання обсягів валового виробництва продукції сільського господарства створює умови для покращення рівня самозабезпеченості продуктами харчування в Україні. Визначено, що потенціал виробництва аграрного сектору України значно перевищує потреби внутрішнього ринку, що, з одного боку, має сприяти розвитку національної економіки та підвищенню експортних можливостей, а з іншого – зростанню доходів аграріїв та забезпеченню синергічного ефекту в

поєднанні з іншими галузями національної економіки. Доведено, що значні обсяги виробництва окремих продуктів харчування формуються в регіонах забезпечених відповідною сировинною базою.

Стверджується, що регіональні продовольчі комплекси мають зональні особливості розвитку та специфічну структуру виробництва. Безумовним лідером у виробництві продукції сільського господарства є Вінницька область. Враховуючи невідповідність виробництва та споживання продовольства, визначено регіони, що переважно виробляють або споживають продовольство. Недостатня забезпеченість окремими видами власних продовольчих ресурсів, різною мірою, характерна для більшості областей країни.

Виявлено, що розміщення і розвиток овочівництва, плодівництва та тваринництва в особистих господарствах населення обумовлені необхідністю самозабезпечення продуктами харчування, що не потребують промислової переробки. Адже низький рівень купівельної спроможності населення, особливо сільського, робить зазначені продукти харчування малодоступними.

Аналіз показників імпортозалежності виявив значний відсоток імпорту плодів, ягід і олії. в Україну ввозиться продукція яка не виробляється в наших природно-кліматичних умовах: тропічні фрукти, оливкова олія тощо. Проте імпорт таких продуктів і товарних груп як зерно, картопля, овочі можна вважати економічно необґрунтованим з огляду на існуючий ресурсний потенціал країни.

Встановлено, що рівень споживання продуктів харчування населенням України не відповідає вимогам збалансованого та якісного харчування. Середньодобова енергетична цінність раціону харчування пересічного українця починаючи з 2015 р. продовжує зменшуватись, і у 2019 р. лише на 7,6% перевищує встановлений граничний мінімальний критерій (фізіологічний мінімум) - 2500 ккал. При цьому раціон здебільшого формується за рахунок продукції рослинного походження, яка займає у

2019 р. 70,2%, що не відповідає встановленому середньодобовому фізіологічному мінімуму для людини відносно споживання продуктів тваринного походження. За останні роки відмічається порушення структури харчування через недостатнє фактичне споживання населенням висококалорійних видів продовольства – молока та молочних продуктів, м'яса та м'ясопродуктів, плодових та рибних продуктів, середньорічний рівень споживання яких на одну особу є набагато нижчим від науково обґрунтованих фізіологічних нормативів.

Виявлено зміну споживчих переваг окремих груп населення відповідно до зміни доходів, цін, соціально-економічного статусу та способу життя. Дослідження показало, що забезпечення продовольством значної частини населення залежність від наявності особистого підсобного господарства та формує зміну споживчих переваг в окремих групах населення. Виявлено скорочення споживання хліба і хлібопродуктів та одночасно збільшення споживання плодів та овочів у групі споживачів віком 26-40 років. Споживачі вікових груп до 26 років та старше 66 років значно скоротили споживання молока і молокопродуктів та м'яса і м'ясопродуктів.

Обґрунтовано методичний підхід до зонування регіонів за показниками споживання продовольства населенням у частині врахування окремих його видів (м'яса ВРХ, плодів та овочів) та поділу на регіони із високим, середнім і низьким рівнем споживання, що дозволило виявити основні чинники споживання (грошові доходи населення, середній розмір домогосподарства, частка витрат на продовольчі товари у загальних витратах) та визначити комплекс заходів, спрямованих на подолання регіональних диспропорцій.

Доведено, що основною визначальною причиною недостатності споживання окремих продуктів харчування є зниження реальних доходів населення. Низька купівельна спроможність населення стримує розвиток виробництва і зумовлює незадовільну структуру витрат населення. Основна частина базових доходів (до 50%) спрямовується на харчування, при цьому

раціональні норми харчування не забезпечуються. Найвищу питому вагу у витратах на харчування займають витрати на м'ясо і м'ясопродукти –23,3 %.

Обґрунтовано методичний інструментарій прогнозування розвитку продовольчого комплексу в частині виробництва і споживання основних видів продовольства з використанням методу трендового аналізу для визначення рівня самозабезпеченості щодо основних видів продовольства.

Розроблено інструментарій гармонізації стратегічних напрямів розвитку продовольчого комплексу на основі PEST і SWOT-аналізу в частині селективної підтримки виробництва дефіцитних видів продовольства та підтримання рівня споживання вразливих верств населення. Стратегічні напрями розвитку продовольчого комплексу України передбачають збалансовані та взаємозв'язані структурні перебудови усіх його галузей, максимальне впровадження у виробництво найважливіших досягнень науково-технічного прогресу, світового досвіду, найбільш прогресивних форм організації виробництва.

За допомогою матриці Бостонської Консалтингової групи «зростання – частка ринку» визначено позиції та напрями розвитку кожної продовольчої групи. З позиції виробників найменш перспективними є виробництво яловичини, свинини та цукру. Саме тому вказані галузі потребують додаткової підтримки з боку держави.

Запропоновано науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрної сфери та продовольчого комплексу України, спрямовані на удосконалення податкового законодавства, оптимізацію державної підтримки, регулювання ринкових механізмів та соціального забезпечення.

Ключові слова: стратегія розвитку, продовольчий комплекс, функціонально-галузева структура, глобальні проблеми, продовольча безпека, споживання, індекси, споживчі переваги, державне регулювання.

ABSTRACT

Blenda N.O. Formation of the strategy of development food complex. -
Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for a scientific degree of the Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 051 – Economics (05 – Social and behavioral sciences). – Uman National University of Horticulture, Uman, 2021.

The dissertation is devoted to the development of theoretical-methodical and applied bases of formation of strategy of development of a food complex, substantiation of recommendations concerning directions of development of a domestic food complex for the purpose of increase of the level of food safety of the state.

The formation of a mechanism of uninterrupted and sufficient food supply of the population of Ukraine involves the creation of an efficient and competitive food complex with optimal structure and sufficient production potential capable of globalization of the world economy and international economic integration.

The conceptual and categorical apparatus is generalized in terms of interpretation of the concept of "food complex", which contrary to existing definitions, is considered as a system of interdependent industries, enterprises, and individual industries, which are connected by industrial and economic ties, the main task of which is balanced, economically and physically accessible to the norms of nutrition, which allows to substantiate the functional-sectoral structure of the food complex, which, in contrast to the existing ones, includes three complex functional blocks: supply, production and food markets, which interact with each other and are connected to the external environment by inflows and outflows.

Improved theoretical-methodical approaches to assessing the functioning of the food complex, in terms of isolation of these research objects: natural resource potential; the current state and level of development of the food industry; level of food supply and food security, which allows taking more fully into account the

relationship and interdependence of these components in the functioning of the food complex.

The matrix of PEST-analysis of factors of the macroenvironment of the food complex was supplemented with the block "Global Problems", which covers the problems of economic, energy, demographic, social, environmental and other spheres of human existence, which through the impact on the change of environmental factors form the corresponding changes in the internal environment.

A comprehensive diagnostics of the food complex was carried out on the basis of a sound system of indicators on domestic resources, reserves and available potential in order to assess food security, identify regional features and identify measures aimed at realization Ukraine's food potential.

Trends in the development of agricultural production as a basic component of the food complex, its resource provision, regional distribution, and the level of supply of raw materials to processing enterprises are analyzed. The growth of gross agricultural production creates conditions for improving the level of food self-sufficiency in Ukraine. It is determined that the production potential of the agricultural sector of Ukraine significantly exceeds the needs of the domestic market, which on the one hand should promote the development of the national economy and increase export opportunities, and on the other - increase farmers' incomes and ensure synergies with other sectors of the national economy. It is proved that significant volumes of production of certain food products are formed in the regions provided with the appropriate raw material base.

It is claimed that regional food complexes have zonal features of development and a specific structure of production. The undisputed leader in the production of agricultural products is the Vinnytsia region. Given the mismatch between food production and consumption, regions that mainly produce or consume food have been identified. Insufficient provision of certain types of own food resources, to varying degrees, is typical for most regions of the country.

It was found that the location and development of vegetables, fruit, and livestock in private households due to the need for self-sufficiency in food that

does not require industrial processing. After all, the low level of purchasing power of the population, especially rural, makes these foods inaccessible.

Analysis of import dependence revealed a significant percentage of imports of fruits, berries, and oil. Ukraine imports products that are not produced in our natural and climatic conditions: tropical fruits, olive oil, etc. However, the import of such products and product groups as grain, potatoes, vegetables can be considered economically unreasonable given the existing resource potential of the country.

It is established that the level of food consumption by the population of Ukraine does not meet the requirements of a balanced and quality diet. The average daily energy value of the diet of the average Ukrainian since 2015 continues to decrease and in 2019 only 7.6% exceeds the established minimum limit (physiological minimum) - 2500 kcal. At the same time, the diet is mainly formed due to products of plant origin, which in 2019 occupies 70.2%, which does not correspond to the established average daily physiological minimum for humans about the consumption of products of animal origin. In recent years, there has been a violation of the structure of nutrition due to insufficient actual consumption of high-calorie foods - milk and dairy products, meat and meat products, fruit and fish products, the average annual consumption per capita is much lower than scientifically sound physiological standards.

The change of consumer preferences of certain groups of the population in accordance with the change of incomes, prices, socio-economic status, and way of life is revealed. The study showed that the provision of food to a large part of the population depends on the availability of personal farms and forms a change in consumer preferences in certain groups. There was a decrease in the consumption of bread and bakery products and at the same time an increase in the consumption of fruits and vegetables in the group of consumers aged 26-40 years. Consumers under the age of 26 and over 66 have significantly reduced their consumption of milk and dairy products and meat and meat products.

The methodical approach to the zoning of regions by indicators of food consumption by the population in terms of taking into account its individual species (cattle, fruits, and vegetables) and divided into regions with high, medium, and low consumption, substantiated the main factors of consumption (cash income, the average household size, the share of food expenditures in total expenditures) and to determine a set of measures aimed at overcoming regional disparities.

It is proved that the main determining cause of insufficient consumption of certain foods is the decline in real incomes. Low purchasing power of the population constrains the development of production and causes an unsatisfactory cost structure of the population. The main part of the basic income (up to 50%) is spent on food, while rational food standards are not provided. The highest share in food costs is occupied by the costs of: meat and meat products -23.3%.

The methodical tools for forecasting the development of the food complex in terms of production and consumption of basic foods using the method of trend analysis to determine the level of self-sufficiency in the main types of food are substantiated.

The toolkit of harmonization of strategic directions of food complex development based on PEST and SWOT analysis have been developed in terms of selective support of food shortage production and maintenance of the level of consumption of vulnerable groups and forecast of production and consumption of basic foodstuffs until 2025. Strategic directions of development of the food complex of Ukraine envisage balanced and interconnected structural reorganizations of all its branches, maximum introduction into production of the most important achievements of scientific and technical progress, world experience, the most progressive forms of production organization.

Using the matrix of the Boston Consulting Group "growth - market share" defines the positions and directions of development of each food group. From the standpoint of producers, the least promising is the production of beef, pork, and sugar. That is why these industries need additional support from the state.

Scientific and practical recommendations for improving the mechanism of state regulation of the development of the agricultural sector and food sector of Ukraine were suggested and aimed at improving tax legislation, optimizing state support, regulation of market mechanisms, and social security.

Keywords: development strategy, food complex, functional-sectoral structure, global problems, food security, consumption, indices, consumer preferences, state regulation.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

які розкривають основний зміст дисертації:

1. Бленда Н.О. Суть та умови формування ринку продукції тваринництва в Черкаській області. *«Вісник аграрної науки Причорномор'я» Миколаївського державного аграрного університету*. Миколаїв: МДАУ, 2004. Вип. 2(26). Том 2, С.44-48. (0,21 ум. друк. арк.). [фахове видання].

2. Бленда Н.О. Стан та перспективи виробництва продукції тваринництва особистими селянськими господарствами на Черкащині. *Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету* / Редкол.: П.Г. Копитко (відп. ред.) та ін. Умань, 2007. Вип. 64. Ч. 2: Економіка. С. 393-399. (0,28 ум. друк. арк.). [фахове видання].

3. Бленда Н.О. Ефективність виробництва продукції тваринництва та шляхи її підвищення. *Науковий вісник Національного аграрного університету* / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. К., 2007. Вип. 110. Ч. 2. С.79-82. (0,17 ум. друк. арк.). [фахове видання].

4. Бленда Н.О. Проблеми ціноутворення на ринку продукції тваринництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Харків: ХНТУСГ, 2008. Вип. 70. С. 18-23. (0,25 ум. друк. арк.). [фахове видання].

5. Бленда Н.О. Розвиток тваринництва на Черкащині та його значення у формуванні продовольчої безпеки регіону. *Актуальні проблеми економіки АПК. Колективна монографія* / за ред. Д.К. Семенди, О.І. Здоровцова. Умань: Видавець «Сочінський», 2009. С. 119-127. (0,33 ум. друк. арк.).

6. Бленда Н.О. Рівень виробництва та споживання продукції скотарства у Черкаській області. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: А.Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. Умань, 2012. Вип. 77. Ч. 2: Економіка. С. 75-80. (0,22 ум. друк. арк.). [фахове видання].

7. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Аналіз сучасного стану ринку молока в Україні. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 1.

С. 101-108. [фахове видання; Index Copernicus]. (0,35 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз виробництва та споживання молока і молочних продуктів в Україні – 0,23 ум. друк. арк.).

8. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Labour compensation as a socio-economic category and the main source of income of the population of Ukraine. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 80-85. [фахове видання; Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ]. (0,71 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз оплати праці як основного джерела доходу населення, пропозиції реформування системи оплати праці та її мотивації – 0,34 ум. друк. арк.).

9. Бленда Н.О. Сучасний стан та розвиток продовольчого комплексу України. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 1. С. 71-82. [фахове видання; Index Copernicus]. (0,54 ум. друк. арк.).

10. Бленда Н.О. Оцінка сучасного стану продовольчого ринку України. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. № 4. Т. 2. 2019. С. 147-155. [фахове видання; Index Copernicus]. (0,48 ум. друк. арк.).

11. Nataliia Blenda, Yuliia Nesterchuk, Vitalii Rybchak. Indicators of the level of food security in Ukraine. *Turystyka i Rozwój Regionalny*. 2020. № 14. S. 31-40. (Польща). [наукове видання держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу]. (0,55 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: порівняння вітчизняної та світової методики оцінки рівня продовольчої безпеки, розрахунок індикаторів продовольчої безпеки в Україні – 0,38 ум. друк. арк.).

12. Нестерчук Ю.О., Бленда Н.О. Розвиток понятійно-категоріального апарату дослідження продовольчого комплексу. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*, 2020. Вип. 97. С.169-177. [фахове видання; Index Copernicus, Google Scholar, Crossref; Ulrich's Periodicals Directory]. (0,55 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: огляд літературних джерел щодо понятійно-категоріального апарату дослідження продовольчого комплексу – 0,48 ум. друк. арк.).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Бленда Н.О. Оцінка стану тваринництва в Україні: матеріали Всеукраїнської конференції молодих вчених (до 160 річчя Уманського державного аграрного університету, Умань, 25-26 березня 2004 р.). Умань, 2004. С. 171-173. (0,11 ум. друк. арк.).

14. Бленда Н.О. Методика оцінки конкурентоспроможності продукції: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УДАУ. Частина 2. Економіка. Умань, 2007. С. 265-266. (0,09 ум. друк. арк.).

15. Бленда Н.О. Державне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію в ринкових умовах: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УДАУ. Умань, 2009. Ч. 2. С. 31-32. (0,09 ум. друк. арк.).

16. Бленда Н.О. Проблеми розвитку галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 травня 2010 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2010. Ч. 1. С. 31-33. (0,08 ум. друк. арк.).

17. Бленда Н.О. Зміцнення кормової бази як засіб підвищення ефективності молочного скотарства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УНУС. Ч. 2. Економічні та загальноосвітні науки. Умань, 2011. С. 15-17. (0,11 ум. друк. арк.).

18. Бленда Н.О. Особливості формування та функціонування ринку продукції скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2012 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2012. Ч.1. С. 39-41. (0,10 ум. друк. арк.).

19. Бленда Н.О. Теоретичні підходи до визначення поняття «ефективність сільськогосподарського виробництва». *Achievement of high school–2012*: матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція,

17- 25 November, 2012. Том 9. Икономики. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. 2012. С. 22-24. (0,12 ум. друк. арк.).

20. Бленда Н.О., Гончарук А.Ю. Розвиток ринку соняшнику в Україні. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали IV Всеукраїнської заочної наукової конференції*, 24 грудня 2012 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2012. Ч. 1. С. 19-21. (0,11 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка розвитку ринку соняшнику в Україні та визначення позиції на світовому рівні – 0,09 ум. друк. арк.).

21. Бленда Н.О. Інтенсифікація як основний напрям зниження собівартості продукції скотарства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УНУС, 14-15 березня 2013 р. Уманський НУС: Редакційно-видавничий відділ, 2013. Ч. 2.: Економічні та загальноосвітні науки. С. 20-21. (0,06 ум. друк. арк.).

22. Бленда Н.О. Чинники формування попиту на продукцію скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції*, 16-17 червня 2013 р. Умань: видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. Ч. 1. С. 26-27. (0,07 ум. друк. арк.).

23. Бленда Н.О. Поняття і сутність стратегії підприємства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*, 24-25 квітня 2014 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. Ч. 1. С. 18-19. (0,06 ум. друк. арк.).

24. Бленда Н.О. SWOT-аналіз - основа формування стратегії підприємства. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали VI Всеукраїнської заочної наукової конференції*, 24 грудня 2014 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. Ч. 2. С. 18-19. (0,07 ум. друк. арк.).

25. Бленда Н.О. Формування пропозиції на регіональному ринку продукції скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: матеріали IX Міжнародної науково-практичної*

конференції, 14-15 травня 2015 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2015. С. 23-24. (0,12 ум. друк. арк.).

26. Бленда Н.О. Проблеми розвитку галузі скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 квіт. 2016 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2016. Ч. 1. С. 20-21. (0,08 ум. друк. арк.).

27. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Професійний підбір персоналу в формуванні якісного кадрового складу аграрного підприємства. *Новината за напреднали наука - 2016 (Наука без граници)*: матеріали за XII міжнародна научна практична конференция, 15-22 мая 2016 г. Болгария, 2016. Том 1. Икономики. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. С. 89-91. (0,16 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка стану забезпеченості кваліфікованими кадрами аграрних підприємств – 0,12 ум. друк. арк.).

28. Бленда Н.О. Аналіз конкуренції в галузі за моделлю п'яти конкурентних сил. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 трав. 2017 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2017. С. 13-15. (0,10 ум. друк. арк.).

29. Бленда Н.О., Чернега І.І. Доходи та платоспроможний попит населення. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 трав. 2018 р. Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2018. С.15-16. (0,11 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз стану та формування платоспроможності населення – 0,08 ум. друк. арк.).

30. Бленда Н.О. Оцінка рівня споживання продовольчих продуктів в Україні. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конфер., 30-31 трав. 2019 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2019. С. 11-14. (0,13 ум. друк. арк.).

31. Yulia NESTERCHUK, Mykola KOROTIEIEV, Inna CHERNEHA, Serhiy SOKOLYUK, Olena ZHARUN and Nataliia BLENDА. Development and Problems of Farmers Activities in Ukraine. *Education Excellence and Innovation*

Management through. Vision 2020: proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). 10-11 April 2019. Granada, Spain, 2019. P. 4287-4299. (Scopus & Web of Science). (0,76 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: визначення тенденцій та проблем розвитку фермерських господарств в Україні)– 0,34 ум. друк. арк.).

32. Бленда Н.О., Вовк Д.А. Методи стратегічного аналізу бізнес-середовища. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали XI Всеукр. наук. конфер., 20 груд. 2019 р. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2019. С. 15-16. (0,13 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: характеристика PEST-аналізу та SWOT-аналізу як основних методів стратегічного аналізу бізнес-середовища – 0,11 ум. друк. арк.).*

33. Yuliia NESTERCHUK, Mykola KOROTIEIEV, Inna CHERNEHA, Serhii SOKOLIUK, Olena ZHARUN and Nataliia BLENDА. Formation of Productive Employment of Labor Potential by Diversifying the Rural Economy. *Education Excellence and Innovation Management: A 2025 Vision to Sustain Economic Development during Global Challenges: proceedings of the 35rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). 1-2 April 2020. Seville, Spain, 2020. P. 14252-14258. (Web of Science). (0,64 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка сучасних тенденцій формування трудового потенціалу села та обґрунтування напрямів забезпечення її продуктивного рівня на основі диверсифікації економіки сільських територій – 0,31 ум. друк. арк.).*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ.....	28
1.1. Сутність продовольчого комплексу та його структура	28
1.2. Методичні основи оцінки стану та розвитку продовольчого комплексу.....	43
1.3. Методологічні та методичні основи розробки стратегії розвитку продовольчого комплексу	55
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА РОЗВИТОК ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ. 70	
2.1. Тенденції розвитку виробництва продукції сільського господарства як базової складової продовольчого комплексу.....	70
2.2. Особливості розвитку продовольчого комплексу України.....	96
2.3. Оцінка стану продовольчого забезпечення населення України	108
Висновки до розділу 2.....	132
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	136
3.1. Прогнозування розвитку продовольчого комплексу України в забезпеченні потреб населення у продуктах харчування.....	136
3.2. Напрями стратегічного розвитку продовольчого комплексу України.....	150
3.3. Удосконалення механізму державного регулювання функціонування продовольчого комплексу з використанням зарубіжного досвіду	167
Висновки до розділу 3.....	188
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	194
ДОДАТКИ.....	220

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Забезпечення продовольчої, економічної та екологічної безпеки України, у визначальній мірі, залежить від стабільного розвитку та ефективного функціонування національного продовольчого комплексу. Під впливом трансформаційних процесів в економіці відбулися значні зміни в структурі продовольчого комплексу України, що найбільш негативно позначились на його базовій складовій – сільському господарстві.

Формування механізму безперебійного та достатнього забезпечення населення України продовольством передбачає створення ефективного та конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою та достатнім виробничим потенціалом здатним в умовах глобалізації світової економіки та міжнародної економічної інтеграції стабільно випускати необхідну кількість та асортимент високоякісної конкурентоспроможної продукції, забезпечуючи продовольчу незалежність держави.

За умови світової продовольчої кризи особливо важливого значення набуває вирішення проблем розвитку вітчизняного продовольчого комплексу, оскільки його стан визначає продовольчу безпеку країни та її місце у світовому просторі. Ефективність вирішення цієї проблеми відображає рівень розвитку продовольчого комплексу та економіки країни в цілому, політичну незалежність та стабільність, здатність держави задовольняти одну із нагальних потреб своїх громадян – потребу в харчових продуктах.

Вивченість проблеми показала, що організаційним, економічним і соціальним аспектам функціонування агропромислового і продовольчого комплексів відведене важливе місце у працях П.П. Борщевського, М.В. Васильєва, П.І. Гайдучького, Б.М. Данилишина, Л.В. Дейнеко, Й.С. Завадського, М.Ю. Коденської, А.С. Лисецького, Ю.П. Лебединського,

О.Ю. Лебединської, І.І. Лукінова, В.Я. Меселя-Веселяка, Ю. О. Нестерчук, О.М. Онищенко, М.М. Паламарчука, О.М. Паламарчука, Б.Й. Пасхавера, Т.В. Пеппи, П.Т. Саблука, І.В. Свиноуса, О.В. Сенишин, С.А. Сегеди, В.П. Ситника, В.М. Трегобчука, А.М. Ужви, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина та багатьох інших вчених. В їх роботах узагальнено результати досліджень найбільш важливих аспектів функціонування продовольчого комплексу. Проте на даний момент проблема продовольчого забезпечення населення, достатності споживання продуктів харчування залишається не вирішеною та потребує подальших наукових досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами грантами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Уманського національного університету садівництва за темою «Теоретико-методологічні та прикладні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0116U003210), у межах якої автором досліджено теоретичні та методичні основи формування стратегії розвитку продовольчого комплексу, проаналізовано його розвиток, потенціал і сучасні тенденції, обґрунтовано стратегічні напрямки розвитку продовольчого комплексу з метою підвищення продовольчого забезпечення населення України.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методичних та прикладних положень формування стратегії розвитку продовольчого комплексу та надання практичних рекомендацій щодо напрямів розвитку вітчизняного продовольчого комплексу з метою підвищення рівня продовольчої безпеки держави. Реалізація поставленої мети зумовила постановку та вирішення таких завдань:

– поглибити понятійно-категоріальний апарат розвитку вітчизняного продовольчого комплексу, систематизувати й узагальнити особливості його структури;

- систематизувати критерії та показники оцінки стану та розвитку продовольчого комплексу;
- узагальнити теоретико-методичні основи розробки стратегії та розробити механізм формування стратегії розвитку продовольчого комплексу;
- проаналізувати тенденції розвитку аграрного сектору як базової складової продовольчого комплексу;
- здійснити комплексний аналіз стану та розвитку продовольчого комплексу та оцінити його відповідність необхідному рівню продовольчого забезпечення;
- оцінити рівень розвитку продовольчого комплексу на основі основних індикаторів продовольчої безпеки;
- обґрунтувати стратегічні напрями розвитку продовольчого комплексу;
- запропонувати напрями вдосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрної сфери та продовольчого комплексу України.

Об'єктом дослідження є функціонування та розвиток продовольчого комплексу України.

Предметом дослідження відповідно до поставленої мети та завдань є теоретико-методичні та прикладні засади формування стратегії розвитку вітчизняного продовольчого комплексу.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є головні принципи положення економічної науки та теоретико-прикладні основи дослідження розвитку продовольчого комплексу, закони розвитку економічних систем, наукові роботи та публікації вітчизняних і закордонних вчених-економістів з питань функціонування і стратегічного розвитку продовольчого комплексу.

Методичною основою реалізації сформованих у дисертаційному дослідженні мети та завдань є комплекс загальнонаукових та спеціальних прийомів і методів наукового пізнання. А саме, з використанням абстрактно-логічного та діалектичного методу пізнання, з'ясовано сутність основних

понять дослідження та сформовано висновки; монографічний метод використано для дослідження та узагальнення поглядів учених щодо дефініції продовольчий комплекс та стратегія розвитку.

Економіко-статистичний метод застосовано при вивченні стану, аналізу показників, виявленні тенденцій та закономірностей функціонування продовольчого комплексу; за допомогою графічного методу наочно відображено результати дослідження; комплексна методика визначення індикаторів продовольчої безпеки використана для порівняння фактичного споживання продовольства з раціональними нормами; за допомогою методу трендового аналізу розраховано прогноз перспективного розвитку продовольчого комплексу в частині обсягів внутрішнього виробництва та споживання продовольства, PEST-аналіз використано для оцінки впливу зовнішнього середовища на розвиток продовольчого комплексу, за допомогою SWOT-аналізу встановлено вплив та взаємодію всіх чинників зовнішнього та внутрішнього середовища продовольчого комплексу.

Інформаційною базою наукового дослідження визначено законодавчо-нормативні акти України, матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, дані та публікації Державної служби статистики України, наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених: монографії, статті та матеріали науково-практичних конференцій, результати власних досліджень автора, інтернет-ресурси,

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному визначенні та обґрунтуванні теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій формування стратегії розвитку продовольчого комплексу України. Проведене дослідження дало змогу здобути наукові результати, що полягають у наступному:

удосконалено:

- теоретико-методичні підходи до оцінки функціонування продовольчого комплексу, в частині виокремлення таких об'єктів дослідження: природно-ресурсного потенціалу; сучасного стану та рівня

розвитку продовольчого комплексу; рівня продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки, що дозволить більш повно врахувати їх взаємозв'язок та взаємозалежність у формуванні якісних особливостей об'єкту дослідження;

– матрицю PEST-аналізу чинників макросередовища функціонування продовольчого комплексу шляхом доповнення блоком «Global Problems / Глобальні проблеми», що охоплює проблеми економічної, енергетичної, демографічної, соціальної, екологічної та інших сфер людського існування, які через вплив на зміну факторів зовнішнього середовища формують відповідні зміни у внутрішньому середовищі;

дістали подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат у частині трактування поняття «продовольчий комплекс», що, на відміну від інших визначень, розглядається як система взаємозалежних галузей, підприємств і окремих виробництв, які поєднані виробничо-економічними зв'язками, основним завданням яких є збалансоване, економічно та фізично доступне забезпечення населення продовольством у відповідності до норм раціонального харчування, що дозволяє обґрунтувати функціонально-галузеву структуру продовольчого комплексу, яка, на відміну від існуючих, включає три комплексні функціональні блоки: забезпечувальний, виробничий та продовольчий ринок, що взаємодіють між собою і пов'язані із зовнішнім середовищем вхідними та вихідними потоками;

– комплексна діагностика продовольчого комплексу на основі обґрунтованої системи показників щодо внутрішніх ресурсів, резервів та наявного потенціалу з метою оцінки продовольчого забезпечення, виявлення регіональних особливостей та визначення заходів направлених на реалізацію продовольчого потенціалу України;

– методичний підхід до зонування регіонів за показниками споживання продовольства населенням у частині врахування окремих його видів (м'яса ВРХ, плодів та овочів) та поділу на регіони із високим, середнім і низьким

рівнем споживання, що дозволило виявити основні чинники споживання (грошові доходи населення, середній розмір домогосподарства, частка витрат на продовольчі товари у загальних витратах) та визначити комплекс заходів, спрямованих на подолання регіональних диспропорцій;

- методичний інструментарій прогнозування розвитку продовольчого комплексу в частині виробництва і споживання основних видів продовольства з використанням методу трендового аналізу для визначення рівня самозабезпеченості щодо основних видів продовольства;

- інструментарій гармонізації стратегічних напрямів розвитку продовольчого комплексу на основі PEST і SWOT-аналізу в частині селективної підтримки виробництва дефіцитних видів продовольства та підтримання рівня споживання вразливих верств населення;

- науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрної сфери та продовольчого комплексу України, спрямовані на удосконалення податкового законодавства, оптимізацію державної підтримки, регулювання ринкових механізмів та соціального забезпечення.

Практичне значення одержаних результатів. Сукупність поданих у дисертаційній роботі наукових результатів і рекомендацій має певне значення для подальшого розвитку методичних основ та практики обґрунтування ринкових перетворень у національній економіці. Сформовані у дисертаційній роботі положення та отримані результати можуть бути основою прогнозу ефективного розвитку та оптимального функціонування продовольчого комплексу.

Практичне значення для діяльності ТОВ «Берестівець» мають наукові розробки стосовно прогнозних показників та стратегічних напрямів розвитку продовольчого комплексу визначених на основі PEST і SWOT-аналізу, при цьому особливої уваги заслуговує вивчення причин зміни споживчого попиту населення, проблем продовольчого забезпечення з погляду економічної та фізичної доступності, що мають прямий вплив на формування

попиту на продовольчому ринку (довідка від 30.09.2020 р., № 184/1).

Результати наукового дослідження стосовно визначення зміни споживчих переваг населення, їх причин, особливостей формування і розвитку ринку продовольства на регіональному рівні та України в цілому мають практичне значення для використання в процесі розробки перспективних планів розвитку та затвердження виробничої програми ТОВ «Устя» в найближчій перспективі (довідка від 08.10.2020 р., № 136).

Виявлені тенденції щодо розвитку продовольчого комплексу та рівня продовольчого забезпечення населення, розробки та рекомендації дисертаційної роботи використані відділом розвитку сільських територій та захисту довкілля Уманської районної державної адміністрації Черкаської області в процесі планування та розробки програм з питань розвитку сільських територій, зайнятості сільського населення, розвитку сільськогосподарських підприємств, фермерства, особистих селянських господарств, кооперації та підприємництва (довідка від 28.10.2020 р., № 583/01-01).

Результати наукового дослідження дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес курсів: «Стратегія підприємства», «Державне регулювання економіки», «Національна економіка», «Стратегії розвитку соціально-економічних систем» для студентів факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва (довідка від 05.11.2020 р., № 01-10/851а).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено результати авторських розробок щодо формування стратегії розвитку продовольчого комплексу. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які отримані автором особисто. Особистий внесок здобувача у наукових працях, опублікованих у співавторстві, складає 61 %.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження апробовано на 21-й українських і міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: Всеукраїнській науковій конференції молодих учених (до 160 річчя Уманського державного аграрного університету) (м. Умань, 25-26 березня 2004 р.); Всеукраїнських наукових конференціях молодих вчених УДАУ (м. Умань, 2007 р., 2009 р.); IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII та XIII Міжнародних науково-практичних конференціях «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин» (м. Умань, 20-21 травня 2010 р., 17-18 травня 2012 р., 16-17 червня 2013 р., 24-25 квітня 2014 р., 14-15 травня 2015 р., 21-22 квітня 2016 р., 25-26 травня 2017 р., 24-25 травня 2018 р., 30-31 травня 2019 р.); 8-а міжнародна научна практична конференція «Achievement of high school–2012» (Софія, Болгарія, 17- 25 November 2012); Всеукраїнських наукових конференціях молодих вчених УНУС (м. Умань, 10-11 березня 2011 р., 14-15 березня 2013 р.); IV, VI Всеукраїнських заочних наукових конференціях «Актуальні питання сучасної економіки» (м. Умань, 24 грудня 2012 р., 24 грудня 2014 р.); XII міжнародна научна практична конференція «Новината за напреднали наука-2016» (Наука без границ) (Софія, Болгарія, 15-22 мая 2016 г.); The 33rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). Education Excellence and Innovation Management through. Vision 2020. (Granada, Spain, 10-11 April 2019); XI Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання сучасної економіки» (м. Умань, 20 грудня 2019 р.); The 35rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). Education Excellence and Innovation Management: Education Excellence and Innovation Management: A 2025 Vision to Sustain Economic Development during Global Challenges (Seville, Spain, 1 -2 April 2020).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження опубліковано у 33 наукових працях, 12 з яких розкривають основний зміст дисертації, зокрема одна стаття – у періодичному науковому

виданні держави, яка входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача, одна публікація – розділ колективної монографії з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача; 10 – у наукових фахових виданнях, а також 21 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 243 сторінки, у тому числі основного тексту – 193 сторінки. Робота містить 34 таблиці та 22 рисунки, з яких 6 таблиць та ілюстрацій займають повну сторінку, 16 додатків. Список використаних джерел налічує 250 найменувань на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ

1.1. Сутність продовольчого комплексу та його структура

Першочерговим соціально-економічним завданням кожної країни є продовольче забезпечення населення – необхідної кількості та відповідної якості. Це забезпечується виробництвом необхідних обсягів конкретних видів продовольчих ресурсів, організацією їх зберігання, переробки, імпорту при нестачі, та експорту – реалізації їх надлишків на зовнішніх ринках. Продовольча політика держави повинна бути направлена, у першу чергу, на задоволення внутрішніх потреб у продовольстві та зростання реалізації надлишків на зовнішніх ринках.

За умови світової продовольчої кризи особливо важливого значення набуває вирішення проблем розвитку вітчизняного продовольчого комплексу, оскільки його стан визначає продовольчу безпеку країни та її місце у світовому просторі. Недостатня забезпеченість продуктами харчування іншими країнами та високий попит на сільськогосподарську сировину слугують можливістю для України розкрити та проявити свій великий аграрний потенціал. За твердженням науковців [68, 138, 198], в Україні наявні всі необхідні об'єктивні передумови створення розвиненого комплексу суспільного виробництва продуктів харчування, спроможного задовольнити внутрішні потреби країни в продовольстві та забезпечити валютні надходження від реалізації його надлишків на світовому ринку.

Як зазначає Д.М. Стеченко, «для України характерні досить значні за світовими мірками обсяги виробництва різних видів продовольчої продукції. Україна входить до першої десятки країн світу за показниками виробництва окремих видів зернових і зернобобових культур, цукрових буряків та цукру,

соняшнику і соняшникової олії, картоплі, окремих видів плодоовочевої продукції, молока та деяких молочних продуктів, меду» [198].

Забезпечення продовольчої, економічної та екологічної безпеки України, у визначальній мірі, залежить від стабільного розвитку та ефективного функціонування конкурентоспроможного продовольчого комплексу. Під впливом трансформації економіки відбулися значні зміни в структурі агропромислового комплексу України, що найбільш негативно позначились на його базовій складовій – сільському господарстві.

Урбанізація пропонує кращі економічні можливості та основні послуги населенню, але також має негативні наслідки для їх продовольчої безпеки. Кращі можливості працевлаштування в міських районах вилучають робочу силу із сільських районів, таким чином, зменшуючи забезпеченість трудовими ресурсами, які можуть бути використані для сільськогосподарського виробництва [240].

Окрім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, розвиток аграрного сектору України сприятиме економічній стабільності, зростанню економіки та забезпеченню ефективного функціонування суміжних галузей.

Продовольча безпека країни як один з визначальних напрямів формування загальнонаціональної безпеки країни на сучасному етапі та в перспективі, є фактором забезпечення державності та суверенітету, вагомою складовою соціально-демографічної політики, запорукою реалізації стратегічних пріоритетів національних інтересів України, в частині створення безпечних умов життєдіяльності людини, а також основою конкурентоспроможності країни. Як видно, на сьогодні забезпечення продовольчої безпеки на національних та на світовому рівні стає основою формування парадигми конкурентоспроможності економіки та національної безпеки країни.

Римською декларацією із всесвітньої продовольчої безпеки (1996) [185] визначено ознаки продовольчої безпеки:

а) фізична і економічна доступність продовольства для всіх верств населення країни;

б) продовольча незалежність (автономність та економічна самостійність) національної продовольчої безпеки;

г) стабільність щодо національної продовольчої безпеки (здатність зменшити вплив несприятливих сезонних і кліматичних чинників та інших негативних факторів);

д) розвиток національної системи продовольства у режимі розширеного відтворення.

У забезпеченні країни продовольством ключовими є категорії «Продовольчий комплекс» та «Агропромисловий комплекс» (АПК), що потребує визначення їх сутності, змісту та структури.

Зазначимо, що в економічній літературі досить часто простежується ототожнення понять «агропромисловий комплекс» та «аграрна сфера», «аграрний сектор». Так, Н.Т. Гончарук і С.М. Серьогін [62, с.21] та О. Попова [163, с. 77] саме останнім відводять визначальну роль у задоволенні потреб населення у продуктах харчування та забезпеченні продовольчої безпеки країни. Погоджуючись з думкою таких вчених, як В. І. Курило [126, с. 90], І. Цимбалюк, Л. Риковської [214, с. 14], вважаємо, що вище згадані поняття з базовою складовою сільським господарством є схожими, проте не тотожними. За їх визначенням, аграрний сектор як сектор економіки держави включає виробників сільськогосподарської продукції та продуктів її первинної переробки, обслуговуючі підприємства та організації, діяльність яких пов'язана з розробкою і реалізацією державної аграрної політики. Аграрна сфера як ширше поняття поєднує аграрно-виробничу складову частину економіки та соціальну інфраструктуру.

У своїх дослідженнях Черевик Н. В., Вітченко М. В., Титаренко А. О. [215] та Стельмашук А. М. [197] зазначають, що агропромисловий комплекс України це цілісна народногосподарська система взаємопов'язаних в своєму розвитку галузей, які забезпечують виробництво сільськогосподарської

сировини та продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку і реалізацію населенню, що є тотожним визначенню продовольчого комплексу.

Схожою є думка П.Т. Саблука, який характеризує АПК як «велике міжгалузеве утворення, органічна частина економіки країни, яка включає сукупність галузей, пов'язаних між собою процесом відтворення, основне завдання якого – забезпечення продовольчої безпеки країни, оптимальних норм харчування населення України, створення експортного потенціалу сировини і продовольства. Сфера його діяльності охоплює три чверті території України, на якій проживає третина населення і формується майже 60% фонду споживання, створюється 17% ВВП» [180, с. 4].

Деякі вчені-економісти характеризують продовольчий комплекс як складову частину агропромислового комплексу [115, 130, 153, 235]. Так, Ю.П. Лебединський та Л.А. Ганечко, визначають продовольчий комплекс як складне динамічне виробничо-територіальне утворення, що виступає частиною агропромислового комплексу і, на відміну від останнього, включає підрозділи, що забезпечують виробництво лише харчових продуктів, тоді як до складу агропромислового комплексу включено галузі, що виробляють також нехарчові товари з сільськогосподарської сировини [130, с. 5–6]. М. М. Паламарчук також визначає продовольчий комплекс як частину агропромислового комплексу, пов'язаного із виробництвом продуктів харчування, проте доповнює його сегментами, які не включені до АПК, а саме: рибним господарством, соляною промисловістю, виробництвом мінеральних вод, тощо [153, с. 8].

За визначенням В. Л. Тодосійчука [205, с. 119], до АПК входять сільське господарство, харчова промисловість (м'ясна, молочна, борошномельно-круп'яна, плодоовочева, комбікормова), мікробіологічна промисловість, низка обслуговуючих галузей (виробництво мінеральних добрив і хімікатів, машинобудування, тощо) та допоміжні галузі, які забезпечують спорудження об'єктів, зберігання, транспортування та реалізацію сільськогосподарської продукції. Формування АПК базується на процесі агропромислової інтеграції

(злиття), що означає встановлення постійних зв'язків галузей сільського господарства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, переробних, а також обслуговуючих і допоміжних галузей [205, с. 119].

Ряд вчених зазначають, що в структурі АПК за функціональним принципом доцільно виділити два підкомплекси: продовольчий комплекс і непродовольчий комплекс. Функціональну ознаку продовольчого комплексу визначено відповідно до ступеня участі в досягненні головної його мети – максимальному забезпеченні населення продуктами харчування. Він є одним із найважливіших секторів національної економіки, основне завданням якого – забезпечення населення країни продуктами харчування необхідного асортименту і належної якості. В діяльності продовольчого комплексу країни задіяно близько чверті основних виробничих засобів та працівників, виробляється близько 1/5 ВВП і валової доданої вартості [68, с. 9-10].

Більшість вчених характеризують продовольчий комплекс, за аналогією з АПК, як сукупність підприємств, організацій і виробництв різних галузей та організаційно-правових форм господарювання, взаємопов'язаних і взаємозалежних у технологічному процесі виробництва, переробки продовольчої сировини і реалізації продуктів харчування [61, 161, 173, 186, 225]; інші визначають продовольчий комплекс як сукупність продуктових підкомплексів: зернопродуктовий, цукробуряковий, олійно-жировий, плодоовочевий, м'ясний, молочний, рибний тощо [85, 177, 198, 204].

Л. Г. Чернюк, С. М. Зеленський та О. О. Зеленська [219, с. 5] та В. Д. Гончаров [61, с. 27]. визначають продовольчий комплекс як систему об'єднаних спільною метою галузей і виробництв, призначених для задоволення продовольчих потреб населення.

У своїх дослідженнях Орленко Я. Ю. [151, с.135], а також Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько [68, с. 12] узагальнюють поняття „продовольчий комплекс” як складну міжгалузеву систему, метою і, відповідно, результатом функціонування якої визначено виробництво продукції (продовольчих товарів) важливого соціального значення.

Схожими є визначення продовольчого комплексу Стеченка Д.М. та Олійника Я.Б., які характеризують його як сукупність підприємств пов'язаних із виробництвом, заготівлею, транспортуванням, промисловою переробкою продовольчих ресурсів, зберіганням та реалізацією продуктів харчування [149, 198].

Продовольчий комплекс, за узагальненням Сенишин О. С. – «це складна соціально-економічна система взаємозалежних сфер, галузей та виробництв, спрямованих на задоволення суспільних потреб населення у продуктах харчування рослинного і тваринного походження в необхідному асортименті, належної якості за ефективного використання усіх видів виробничих ресурсів» [184, с. 251].

Як зазначає Т. Пепа, відповідно сучасного етапу соціально-економічного розвитку України, продовольчий комплекс – це виробничо-територіальна система, що поєднує продуктивні сили і ресурси та забезпечує виробництво продукції сільського господарства, її закупку, зберігання, транспортування, переробку та торгівлю продовольством на всій території країни і за її межами. Його характеризує взаємозалежність галузей у виробничих циклах, наявність тісних виробничих зв'язків ресурсного, технологічного, ринкового, та просторового плану [157, с. 5].

Погоджуючись із Шевченко О.О., зазначаємо, що і АПК, і продовольчий комплекс представляють сукупність взаємозалежних галузей і виробництв, що об'єднані єдиним функціональним завданням. Проте завдання хоч і близькі за змістом, але різні. Для продовольчого комплексу основним пріоритетом є задоволення потреб населення продуктами харчування. Функціонування АПК забезпечує задоволення потреби країни не тільки в продовольстві, а також в інших предметах споживання та потребах, вироблених із сільськогосподарської сировини [222].

За результатами вивчення основних трактувань та характеристик продовольчого комплексу узагальнено понятійно-категоріальний апарат у частині трактування поняття «продовольчий комплекс», що, на відміну від

існуючих визначень, розглядається як система взаємозалежних галузей, підприємств і окремих виробництв, які поєднані виробничо-економічними зв'язками, основним завданням яких є збалансоване, економічно та фізично доступне забезпечення населення продовольством у відповідності до норм раціонального харчування [144].

Визначення суті продовольчого комплексу є ключовим для подальшого аналізу його стану, структури, тенденцій і стратегії розвитку.

Проведене дослідження визначення суті продовольчого комплексу доводить існування системи, що підтверджується фактом існування зв'язків між явищами або елементами [67, с. 20]. За визначенням економіста Н. Герасімова - під системою слід розуміти сукупність взаємопов'язаних елементів, які взаємодіючи між собою тим чи іншим чином, мають щось спільне та направлені на досягнення єдиної мети [59, с. 17]. Економісти В. Базилевич, Я. Корнаї, В. Тарасевич, які визначають систему як відображення цілісності, єдності та вмотивованості елементів системи [59]. За визначенням Джона Гелбрейта, «якнайкраща економічна система – це та, яка максимально забезпечує людей тим, у чому вони більше за все мають потребу» [58, с. 99].

Будь-яка система характеризується низкою властивостей:

- взаємозалежність, полягає в тому, що вона складається із сукупності елементів, що об'єднані відносинами взаємозалежності;
- цілісність, яка утворюється сукупністю елементів, при цьому не зводиться до їх суми.

Цілісність і взаємозалежність – загальносистемні властивості, які визначають, що зміна будь-якого елементу системи впливає на всі інші її компоненти та призводить до зміни параметрів системи в цілому, і навпаки, будь-яка зміна системи позначається на всіх її компонентах. До зазначених вище властивостей необхідно додати ієрархічність та інтегративність: перша полягає в розумінні системи як елементу системи вищого порядку, при цьому кожен з її складових елементів, у свою чергу, може виступати системою;

друга властивість визначає, що системі притаманні властивості відсутні в її елементів та, навпаки, елементам можуть бути притаманні властивості, яких немає система [166, с. 153].

Продовольчий комплекс найбільш повно відповідає характеристикам системи суспільних економічних відносин, що включають відносини відтворювального характеру, такі як: виробництво, розподіл, обмін і споживання [122].

Оскільки сучасний продовольчий комплекс визначено як цілісну самостійну соціально-економічну систему, то йому, як і будь-якій системі, властиві мета і завдання.

Мета функціонування продовольчого комплексу визначена у постійному, безперебійному забезпеченні населення країни економічно доступними продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості, відповідно раціональним нормам споживання [115, с. 20]. Відповідно до мети, перед продовольчим комплексом постають основні завдання: забезпечення населення в економічно та фізично доступних продуктах харчування, відповідно до визначених потреб: в необхідних обсягах, асортименті та якості; забезпечення надходження продуктів харчування до споживачів у необхідні терміни та в достатніх обсягах; регулювання розподілу виробництва продуктів харчування, щодо споживання в натуральному та переробленому вигляді; створення продовольчих фондів та резервів державного і регіонального рівнів в розмірі мінімального забезпечення населення продуктами харчування в межах споживчого кошика при надзвичайних ситуаціях, а також для підтримки балансу попиту та пропозиції на продовольчому ринку та кон'юнктури цін; формування, контроль та регулювання прозорих каналів просування продуктових потоків від виробника до кінцевого споживача за допомогою розвитку інфраструктури продовольчого ринку; забезпечення і регулювання, наповнення та використання державного продовольчого резерву; підвищення рівня самозабезпеченості країни за окремими імпортозалежними групами

продовольства; збалансованість виробництва і споживання продуктів харчування у відповідності до норм раціонального харчування; стимулювання виробництва та переробки продуктів харчування в домогосподарствах [144].

Погоджуємось з Сенишиною О. В., що: «продовольчому комплексу як соціально-економічній системі властива певна кількість якісно визначених елементів і процесів, які перебувають у взаємодії та взаємозв'язку. Саме ці складові елементи – галузі та виробництва – формують його структуру. Структура соціально-економічних систем є фундаментом для аналітичних досліджень, оскільки від особливостей структури залежить, з одного боку, задоволення суспільних потреб, а з іншого – ефективне використання усіх видів виробничих ресурсів» [184, с. 252].

Продовольчий комплекс країни визначається територіальною, галузевою та організаційною структурою. Перша включає всі підприємства різних галузей та відомств розташовані в певному регіоні, що виробляють продукти харчування. На галузевому рівні об'єднані в продуктові підкомплекси підприємства з виробництва одного або декількох продуктів, які мають схоже економічне призначення. Організаційну структуру продовольчого комплексу визначає співвідношення різних підприємств, об'єднань та інших виробничо-господарських одиниць [68, с. 12].

Структуру продовольчого комплексу доцільно розглядати з позиції просторового (територіального), галузевого та функціонального підходів.

Структурно продовольча сфера будь-якої територіальної одиниці (світу, континенту, регіону, країни) включає виробництво продуктів харчування, їх розподіл, обмін і споживання на усіх його сегментних зрізах – виробничому (сільське господарство, харчова і переробна промисловість), торгово-розподільчому (оптова і роздрібна торгівля), споживчому (особисте і промислове споживання) та ін. [40, с. 52]. Територіальна організація продовольчого комплексу відповідає відкритій системі, із визначенням взаємозалежності із зовнішнім середовищем у межах визначеної території,

оскільки зміни у зовнішньому середовищі можуть впливати на елементи системи, і навпаки. Територіальна організація насамперед пов'язана з економічною, політичною, технологічною, соціальною, ресурсною системами і відображає їх стан. Структурними складовими територіально-організаційної структури є згруповані спеціалізовані елементи виробництва на підприємствах і організаціях продовольчого комплексу, на основі врахування ресурсів або результату, що є базою для аналізу та визначення шляхів підвищення ефективності його функціонування [158].

Функціональна структура продовольчого комплексу визначає інтеграційні властивості окремих галузей і виробництв, а також комплексний інтегрований характер відтворювального процесу агропродовольчого виробництва. Структуризація здійснюється на основі виокремлення послідовно функціонуючих виробничих ланок із вертикальними виробничо-технологічними зв'язками.

Галузева структура продовольчого комплексу визначає склад та кількісне співвідношення основних галузей, їх частин, а також міжгалузеві та внутрішньогалузеві процеси в його межах на основі поділу праці [198]. Так, найбільшу частку на сьогодні займають галузі сільського господарства, в яких задіяно більше половини загальної чисельності працівників комплексу, близько третини зайнятих припадає на частку підприємств харчової промисловості та сфери заготівлі, зберігання і реалізації кінцевої продукції. Решта працюючих, що становить менше 10% зайняті на обслуговуючий і допоміжних підприємствах [68, с. 13]. Структуруючи продовольчий комплекс виділяють великі блоки галузей – сфери. В наукових працях вченими визначено від 3 до 6 складових галузей продовольчого комплексу.

При трьохсферній структурі, до першої сфери віднесено галузі промисловості, основне завдання яких забезпечувати сільське господарство і переробну промисловість матеріально-технічними ресурсами. До другої сфери належить сільське господарство. Третя сфера – переробні галузі та

галузі пов'язані із заготівлею, транспортуванням, зберіганням і реалізацію готових товарів [130].

Більшість вчених найбільш обґрунтованою вважають чотирисферну структуру продовольчого комплексу, до якої включають такі галузі:

- сільське господарство (продовольча частина) та інші види виробництва продовольчих ресурсів, а саме: рибне господарство, соляна промисловість, розлив мінеральних вод, продовольчі ресурси лісу, тощо;
- переробна промисловість;
- агросервіс або виробнича інфраструктура;
- торгівля продовольчими товарами [77, с. 5] .

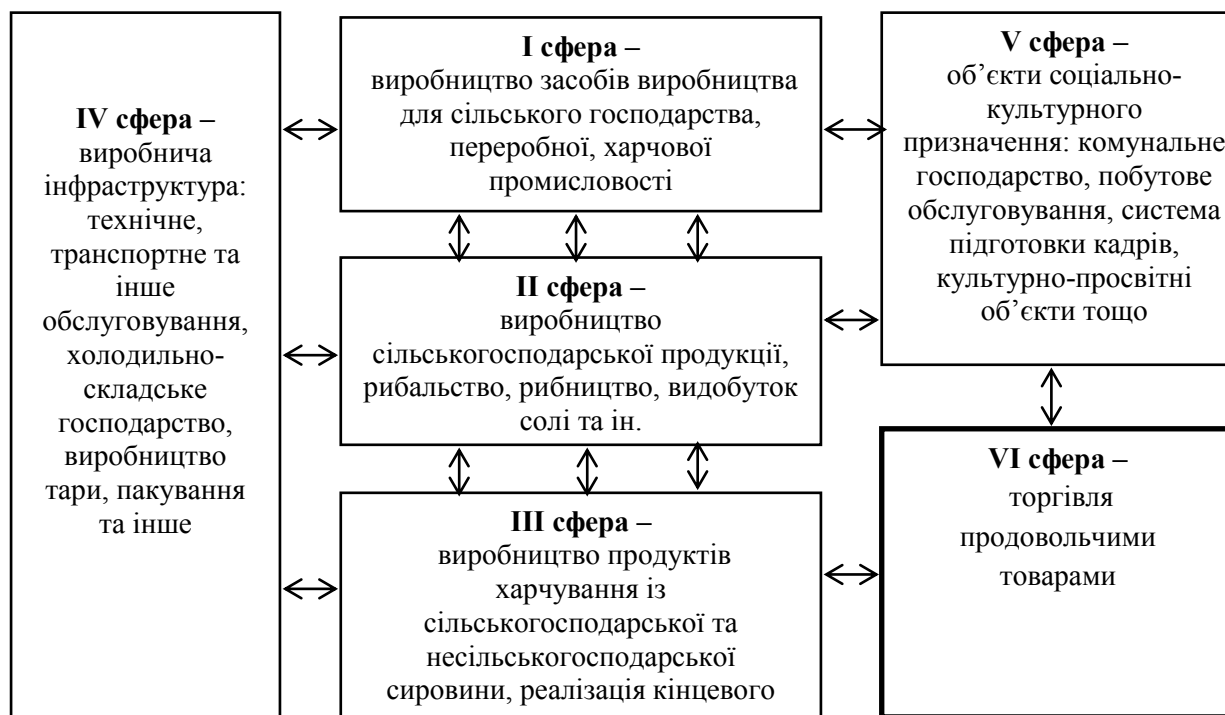
Досліджуючи продовольчий комплекс Олійник Я.Б., Кавецький В., та інші [107, 147] виокремлюють п'ять складових сфер:

- сировинна ланка, тобто виробництво продовольчих ресурсів;
- переробна промисловість;
- галузі створюючі основні засоби для підприємств продовольчого комплексу;
- сфера заготівлі, зберігання, транспортування та реалізації продовольчої продукції;
- підготовка кадрів, наукові дослідження та управління [147, с. 63–65].

На думку Сенишин О.В. [184, с. 253] до складу продовольчого комплексу необхідно включити сільське господарство, переробну, харчову промисловість, підприємства реалізації кінцевого продукту, доповнені галузями машинобудування, чорної металургії, енергетики, будівництва та іншими галузями в частині зв'язків з виробництвом продуктів харчування. Такий підхід визначає функціонально-галузеву структуру продовольчого комплексу (рис. 1.1).

І сфера об'єднує виробників засобів виробництва для галузей сільського господарства, харчової та переробної промисловості. До неї належать: сільськогосподарське машинобудування, машинобудування для обслуговування тваринництва і кормовиробництва, харчової промисловості

та мікробіологічної, виробництво устаткування для меліоративних робіт, суднобудування для рибної промисловості, спеціалізованого автотранспорту, галузі хімічної промисловості, що виготовляють засоби захисту рослин, мінеральні добрива; будівництво для продовольчого комплексу, тощо.

Рис. 1.1. Схематична модель функціонально-галузевої структури продовольчого комплексу [184, с. 253]

II сфера – виробництво аграрної продукції, рибництво, видобуток солі, розведення племінного молодняка, виведення сортового посівного та садивного матеріалу, рибопосадкового матеріалу.

III сфера – виробники харчових продуктів, підприємства переробної промисловості та реалізації кінцевого продукту.

IV сфера – підприємства виробничої інфраструктури: технічне, транспортне, меліоративне обслуговування, виробництво тари і пакування, холодительно-складське господарство, тощо.

V сфера – об'єкти соціально-культурного спрямування: комунальне господарство, культурно-просвітні об'єкти, система підготовки кадрів, побутове обслуговування та інші.

VI сфера – суб'єкти, що здійснюють торгівлю продовольчими товарами.

Проте, такий підхід до визначення складу продовольчого комплексу не дає змоги досить чітко окреслити його межі. У цьому випадку продовольчий комплекс за своїми масштабами і структурою певною мірою збігається з межами економіки загалом, оскільки лише деякі галузі не працюють на виробництво продуктів харчування.

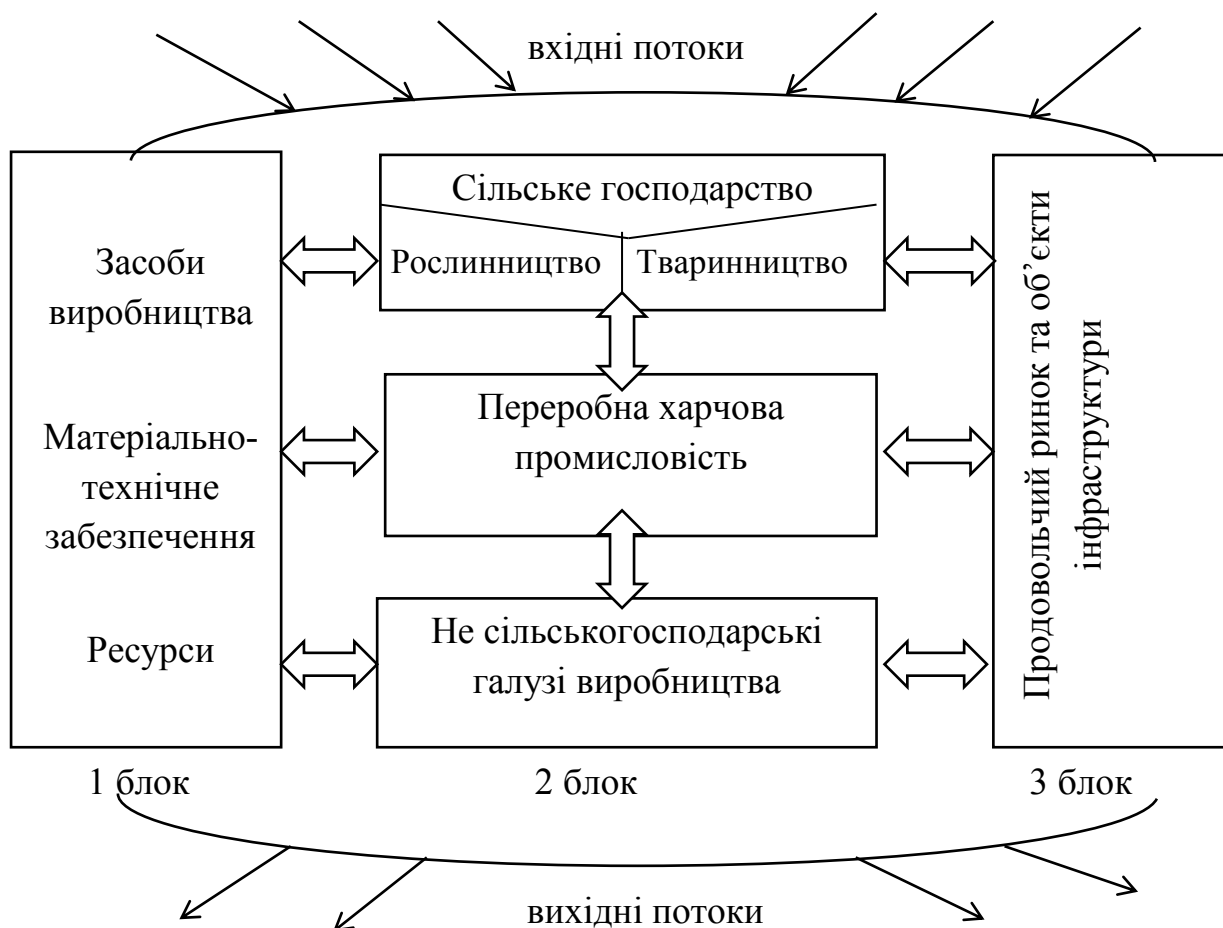
При визначенні структури продовольчого комплексу доцільним є поєднання галузевого і функціонального підходу. Так, структура системи нерозривно пов'язана з її функціями. Від того, наскільки взаємовідповідні структура і функції один одному, залежить ефективність функціонування всієї системи. Таким чином, функціональний принцип значною мірою повторює галузевий [68].

Функціонально-галузева структура продовольчого комплексу – це сукупність галузей і видів діяльності, що виконують визначені функції й інтегруються в його межах для досягнення кінцевих цілей [6]. Вона складається з таких сфер: сировинної (вирощування і заготівля аграрної продукції, рибництво, продукція лісу та ін.), зберігання і переробки (складське господарство, харчова промисловість), торговельно-споживчої (оптово-роздрібна торгівля, сфера громадського харчування), виробничої інфраструктури (енерго-, водозабезпечення, транспорт, шляхове господарство) та соціальної інфраструктури (створення загальних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності населення та відтворення робочої сили).

Як бачимо, продовольчий комплекс має специфічну структуру і функції. Повнота функціональних ланок залежить від природно-економічних умов, виробничої спеціалізації, розмірів і характеру сільськогосподарської сировини (малотранспортабельної, нетранспортабельної, придатної до тривалого зберігання).

Визначивши суть продовольчого комплексу пропонуємо підприємства, виробництва та галузі що функціонують в його межах об'єднати у три великі функціональні блоки (сфери) галузей, які згруповано на рисунку 1.2.

Рис. 1.2. Схематична модель функціональної структури продовольчого комплексу (розробка автора)

Перший блок – забезпечувальний – виробництво засобів виробництва для сільського господарства: тракторне і сільськогосподарське машинобудування; технічне і технологічне забезпечення для харчової промисловості; агрохімія; комбікормова промисловість; система матеріально-технічного забезпечення і обслуговування виробничого процесу і переробки; ресурси: трудові, земельні, фінансові, інформаційні.

Другий блок – виробничий – сільське господарство, яке є основою продовольчого комплексу, в частині виробництва продуктів готових до

споживання і сировини для харчової промисловості; несільськогосподарські галузі виробництва (рибництво, добування солі, виробництво мінеральних вод, напоїв, тощо); переробна харчова промисловість.

Третій блок – продовольчий ринок – об'єднує сферу товарообігу, що включає оптову і роздрібну торгівлю, та сферу логістики, транспортування та складування, яка являє собою систему по організації зберігання і доставки продовольчих товарів (елеватори, транспортні комунікації, склади і бази зберігання, сховища овочів і фруктів, тощо).

Всі три блоки взаємодіють між собою, так перший блок забезпечує процес виробництва продовольства, в свою чергу його розвиток визначається вимогами технічного і технологічного процесів виробництва. Продовольчий ринок виконує посередницьку, регулюючу, логістичну, ціноутворюючу, контролюючу та інформаційну функції, при цьому, формування і розвиток продовольчого ринку обумовлені розвитком виробництва продовольчих товарів. Крім того, національний продовольчий комплекс оточений навколишнім середовищем, яке зв'язане із ним вхідними і вихідними потоками. Входи і виходи системи включають усі види зв'язків з навколишнім, відносно продовольчого комплексу, середовищем. Вхідні потоки обумовлені імпортом продовольства, сировини та матеріалів, макроекономічними показниками, розвитком фінансових і енергетичних ринків, політичним, законодавчим та інформаційним середовищем, кліматичними змінами, тощо. Вихідні потоки формують експортний потенціал країни та валютні надходження, рівень продовольчої безпеки, грошові потоки.

Таким чином, обґрунтовано функціонально-галузеву структуру продовольчого комплексу, яка, на відміну від існуючих, включає три комплексні функціональні блоки галузей: забезпечувальний, виробничий та продовольчий ринок, що взаємодіють між собою і зв'язані із зовнішнім середовищем вхідними та вихідними потоками.

Розглянуті підходи до визначення суті категорії «продовольчий комплекс» свідчать, що в економічній літературі має місце певна неоднозначність та невизначеність щодо її тлумачення.

1.2. Методичні основи оцінки стану та розвитку продовольчого комплексу

В умовах динамічності, невизначеності, нестабільності середовища функціонування більшості підприємств, впливу викликів і загроз економічного, політичного, техногенного та соціального характеру, важливою є проблема забезпечення стійкого розвитку продовольчого комплексу. Прийняття управлінських рішень, щодо подальшого розвитку і забезпечення ефективного функціонування продовольчого комплексу потребує комплексної аналітичної оцінки його теперішнього стану. Аналіз розвитку і результатів діяльності продовольчого комплексу є основою визначення стратегічного планування, прогнозування напрямків розвитку і розробки стратегії.

Основними принципами економічного аналізу розвитку регіонального і, відповідно, національного продовольчого комплексу є:

- комплексність, тобто охопленість всіх напрямків розвитку: економічного, соціального, екологічного;
- тривалість, тобто формування стратегічних рішень і оцінка отриманого з часом ефекту;
- спорідненість із глобальною державною стратегією вирішення суспільних проблем;
- врахування дезінтеграційних процесів економічного простору, що виявляється першочергово у послабленні економічних зв'язків між найбільш віддаленими регіонами [209, с. 173-174].

Усвідомлюючи значення та складність структури продовольчого комплексу, ряд вчених [68, с. 38-40] визначають необхідність здійснення

оцінка рівня його розвитку з використанням системи показників, серед яких виділяють 5 окремих груп: – показники оцінки природно-ресурсного забезпечення функціонування; – показники оцінки рівня виробництва продукції; – показники діагностики споживання продуктів харчування; – показники екологічної безпечності продовольчої продукції; – показники якості життя.

До першої групи відносять показники наявності та ефективності використання природно-ресурсного потенціалу комплексу, що включає такі основні ресурси: земельні ресурси, з врахуванням господарського, промислового, а також іншого призначення; водні ресурси гідросфери агропромислового призначення; повітряний басейн; лісові ресурси; інші види ресурсів.

До другої групи включено узагальнюючі вартісні показники розвитку сільського господарства, харчової та переробної промисловості, збуту: валової доданої вартості, випуску продукції (за цінами виробника), вартість виробничих основних засобів, рівень капітальних вкладень, чисельність працівників, виробництво продукції в натуральному виразі за видами продуктів, в регіональному розрізі та в розрахунку на душу населення, імпорту продовольчих товарів для задоволення необхідного рівня потреб населення.

До третьої групи відносять показники оцінки рівня споживання продуктів харчування та ступеня задоволення потреб населення продовольством відповідно фізіологічним нормам споживання, а також показники, що характеризують структуру середньодобового раціону та енергетичну цінність споживання населенням продуктів харчування (ккал/добу) та рівень відповідності раціональним нормам.

Четверта група представлена показниками оцінки ступеня екологічного впливу на здоров'я населення, рівня забруднення аграрної сировини, що проходить промислову переробку, рівня забруднення харчових продуктів і їх відповідності стандартам, рівня якості та екологічності продукції, системи

заходів для мінімізації економічного і соціального збитку, зниження ризику споживання екологічно небезпечних продуктів, інвестицій (витрат) на підтримку якості та екологічності агропромислової продукції на всіх стадіях відтворювальних процесів (сировинний, збереження, переробки та виробництва кінцевого продукту), державні витрати на забезпечення, підтримку і підвищення екологічної складової продовольчої безпеки.

П'ята група показників об'єднує головні критерії сталого розвитку: приріст населення, середня тривалість життя та інші демографічні показники [68, с. 38-40].

Враховуючи особливості природно-ресурсного потенціалу окремих регіонів, в комплексному дослідженні продовольчого комплексу доцільно звернути увагу на діагностику в розрізі регіонів. За узагальненням Ужви А. М. [209], методика оцінки функціонування регіонального продовольчого комплексу в умовах ринкових відносин передбачає:

- дослідження структури і загальних закономірностей розвитку регіону;
- оцінку економічного середовища функціонування регіонального продовольчого комплексу;
- виявлення закономірностей та тенденцій розвитку агропромислового комплексу регіону, встановлення пропорцій та зв'язків;
- аналіз системи підтримки продовольчого комплексу регіону, з врахуванням економічних важелів розвитку, державної політики, планування й прогнозування.

Враховуючи важливість та внесок кожної складової у функціонування продовольчого комплексу, їх взаємозв'язок та взаємозалежність, пропонуємо в системі його дослідження виокремити такі об'єкти: дослідження природно-ресурсного потенціалу, як бази забезпечення функціонування продовольчого комплексу; сучасний стан та рівень розвитку, а також, рівень продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки (рис.1.3).

Рис. 1.3. Система показників дослідження стану і розвитку продовольчого комплексу (розробка автора)

По-перше, сучасний стан та рівень розвитку продовольчого комплексу залежить від наявності і достатності ресурсів необхідних для функціонування та розвитку, що характеризується показниками забезпеченості; відповідності наявних ресурсів потребам розвитку продовольчого комплексу; ефективності використання ресурсного потенціалу та від його відтворення.

По-друге, розвиток продовольчого комплексу визначається показниками розвитку сільського господарства та харчової промисловості; ємністю внутрішнього ринку; рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства; імпортозалежності; визначення збалансованості попиту та пропозиції.

По-третє, його розвиток визначається рівнем продовольчої безпеки країни, що характеризується основними її індикаторами. Взаємозв'язок вищезазначених інструментів є визначальним при об'єднанні їх у системну методологію дослідження вітчизняного продовольчого комплексу на основі чого здійснюється розробка прогнозу його функціонування та розвитку.

З метою визначення сталості розвитку сільського господарства ООН та Світовим банком були розроблені методики, які нараховували понад 12 зведених, 45 ключових і 98 аналітичних показників. У міжнародній практиці виокремлюють дві групи показників, що характеризують сталий розвиток:

- індикатори сталості, що оцінюють вплив факторів окремо на економіку, суспільство, довкілля;
- агреговані показники, що є узагальнюючими оцінками ВВП, обліку екологічних і соціальних вимірів сталого розвитку [45, 208].

Розвиток сільського господарства відбувається під впливом, в першу чергу, системи природних чинників, зокрема земельних ресурсів, які мають свої специфічні особливості і регіональні відмінності (наявність, якість, родючість ґрунтів окремих регіонів). Наявність та забезпеченість земельними ресурсами обумовлює рівень аграрного виробництва, його ефективність та регіональну спеціалізацію.

Оцінка фактичної ємності внутрішнього ринку продовольства, а також можливої ємності при забезпеченні мінімальних і раціональних норм споживання, дає змогу оцінити потенціал продовольчого ринку, виявити внутрішні резерви залучення інвестицій. Низька купівельна спроможність населення обумовлює низьку ємність вітчизняного продовольчого ринку, і високу його вразливість відносно навіть незначних змін роздрібних цін на

продукти харчування [229, с. 5]. Індикатор ємності внутрішнього ринку розраховується як добуток середньодушового річного споживання окремого продукту та середньорічної чисельності населення і є важливим елементом для складання балансів попиту і пропозиції за видами продуктів та оцінки продовольчої незалежності країни [43].

Єгорова Б. В. та Козак К. Б. [82] ємність продовольчого ринку характеризують як сукупність продуктів харчування, що перебувають на ринку у визначений проміжок часу. Основні фактори, що впливають на ємність ринку, за їхнім визначенням, це: обсяги продажів товарів, кількість підприємств, що функціонують на ринку як продавці та торговельні посередники, а також їх розмір. При цьому визначення ємності продовольчого ринку, відповідно розробленої методики, складається із певних етапів. Так, першочергово необхідно провести збір інформації: одержання офіційних даних по продовольчому ринку, з додаванням до них обсягів неофіційного ринку (35 – 40%); вивчення статистичних даних про населення, їх аналіз та підрахунок продажів по товарній групі на людину. Наступним кроком є узагальнення та систематизація даних: групування, побудова аналітичних таблиць, динамічних рядів показників, що аналізуються, а також використання графічних методів дослідження.

На основі аналізу інформації та отриманих аналітичних даних розраховують реальну ємність ринку продовольства як суму показників виробництва продукції, імпорту продукції, залишків у торговельній мережі і створених державних запасів, виключивши обсяги експорту:

$$\epsilon = \text{Опр} + \text{Оім} + \text{Озал} + \text{Од.з.} - \text{Ое}, \quad (1.1),$$

де ϵ – реальна ємність продовольчого ринку;

Опр – обсяг внутрішнього виробництва продовольства;

Оім – обсяг імпорту продуктів;

Озал – обсяг залишків продовольства в торговельній мережі;

Од.з – обсяг наявних державних запасів;

Ое – обсяг експорту продуктів харчування.

Окрім, визначення реальної ємності ринку дослідження передбачає розрахунок потенційної ємності. Потенційну ємність приймаємо як максимально можливий обсяг продажів, з розрахунку визначеної сукупності потенційних споживачів, які купують продукти харчування, відповідно до фізіологічних норм споживання. Проте, потенційної ємності продовольчого ринку неможливо досягти, враховуючи існуючі обмеження з боку споживачів: доходи населення, фінансові обмеження, обмежене споживання, традиції, вподобання, тощо.

Розраховуючи потенційну ємність продовольчого ринку використовують річні норми споживання продуктових груп на одного жителя або рекомендовані МОЗ та загальну чисельність населення:

$$\epsilon_{\text{п}} = \epsilon_{\text{с}} * \text{Ч}_{\text{н}} \text{ або } \epsilon_{\text{см}} * \text{Ч}_{\text{н}}, \quad (1.2),$$

де $\epsilon_{\text{п}}$ – потенційна ємність ринку продовольства;

$\epsilon_{\text{с}}$ – річна рекомендована норма споживання продуктів харчування на 1 особу;

$\epsilon_{\text{см}}$ – медичні норми споживання продуктів харчування на 1 особу;

$\text{Ч}_{\text{н}}$ – чисельність населення[82].

Для більше точного визначення ємності ринку, враховуючи відмінність населення за віком і способом життя, що впливає на норми споживання, доцільно згрупувати населення:

– за способом життя та інтенсивністю споживання (високим рівнем споживання відносно норми, середнім, низьким);

– за віковими групами (діти, молодь, населення працездатного віку, пенсійного віку);

– за місцем постійного проживання (міське, сільське населення).

Розрахунок ємності ринку, враховуючи середні норми споживання для кожної групи та чисельність населення відповідно визначеного групування, має вигляд:

$$\epsilon_{\text{п}} = \epsilon_{\text{с}1} * \text{Ч}_{\text{н}1} + \epsilon_{\text{с}2} * \text{Ч}_{\text{н}2} + \epsilon_{\text{с}3} * \text{Ч}_{\text{н}3} + \dots + \epsilon_{\text{с}n} * \text{Ч}_{\text{н}n}, \quad (1.3),$$

де $\epsilon_{\text{п}}$ — ємність ринку продовольства;

$N_{c1, 2, 3, \dots, n}$ — норма споживання продукту однією людиною в окремих групах;

$Ч_{n1, 2, 3, \dots, n}$ — чисельність населення за групами [82].

Важливим елементом оцінки виробничого потенціалу ринку є розрахунок обсягу пропозиції продовольчого ринку, який вимірює здатність товаровиробників запропонувати певну кількість продовольчих товарів і визначається за формулою [55, 114]:

$$Q = \sum (N_i * W_i * D_i * R_i * E_p) - B * C, \quad (1.4),$$

де Q - виробничий потенціал ринку (можливий обсяг виготовленої та запропонованої ринку продукції впродовж певного періоду);

N - підприємство (група підприємств) виробників даного товару (продукту);

W - виробнича потужність підприємства або середня потужність підприємств по товарній групі;

D - інтенсивність завантаження виробничих потужностей;

R - ступінь ресурсного забезпечення підприємств, необхідного для реалізації виробничої програми;

E_p - еластичність пропозиції від зміни ціни на сировину і готову продукцію;

B - внутрішнє виробниче споживання готової продукції (за нормативами);

C - частка продукції, яку вироблятимуть конкуренти в інших регіонах;

i - число i -тих виробничих підприємств.

Ще одна група факторів формування та функціонування продовольчого ринку досліджують чинники впливу на обсяг попиту. Важливо, при цьому, попит відрізняти від обсягу споживання, що визначається кількістю спожитого продовольства. На величину попиту впливає ціна, кількість населення регіону або споживачів, рівень їх доходу, структура споживчих потреб.

Виробничий потенціал ринку продовольства повинен бути збалансований із його споживчим потенціалом, тобто кількістю харчових продуктів, яку населення здатне купувати за різними можливими цінами. Споживчий потенціал відповідає показникам ємності ринку і може бути розрахований за формулою [55, 114] :

$$V = \sum [(S_i * k * E_k) + P_c - H - A * C], \quad (1.5),$$

де V - ємність ринку (кількість, вартість сировини або готової продукції, що можуть бути придбані за певний період часу);

S_i - чисельність i -тої групи споживачів;

k - рівень споживання продуктів в базисному періоді або норматив споживання i -ої групи споживачів;

E_k - коефіцієнт еластичності попиту за цінами і доходами;

P_c - обсяг страхових резервів товару;

H - насиченість ринку (обсяг продовольства наявний у споживачів);

A - альтернативні форми задоволення споживання для конкретного регіонального продовольчого ринку (споживання продовольства виробленого домогосподарствами населення, неконтрольоване ввезення товарів, нелегальне виробництво, товари-замінники) [55, 114].

Різні країни формують власні критерії продовольчої безпеки, окреслюють шляхи її забезпечення та напрями розвитку продовольчого виробництва відповідно до потреб і особливостей національної економіки.

За методикою ФАО ООН (Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН) критерієм продовольчої безпеки є обсяг виробництва зерна на душу населення (в країнах, що характеризуються з розвиненим зерновим господарством: Франція, США, Канада, цей показник становить 900–1000 кг). ФАО ООН визначають стан продовольчої безпеки окремої країни двома індикаторами: обсягом перехідних запасів зерна та розміром виробництва зерна в середньому на душу населення [185]. Величина перехідних запасів зерна, що має зберігатись до наступного врожаю, обраховується у відсотках до річного споживання зерна, або в днях його можливого забезпечення

споживання. Вважається безпечним 60-денний перехідний запас, що становить близько 17–20% фону споживання зерна країни. Значення індикатора характеризує стабільність забезпечення продовольством, стійкість продовольчого ринку до можливого негативного впливу таких дестабілізуючих факторів як неврожаї, стихійні лиха тощо [68].

Оцінка стану продовольчої безпеки здійснюється як в цілому на національному, так і на регіональному рівні, що зумовлюється зональними природно-кліматичними особливостями, соціально-економічним розвитком та демографічною ситуацією окремих регіонів.

У контексті зазначених загроз Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» № 1379 від 05.12.2007 року [164] рекомендуються основні індикатори продовольчої безпеки України: 1) ємність внутрішнього ринку продуктів харчування; 2) добова енергетична цінність раціону людини; 3) достатність споживання людиною окремого продукту харчування; 4) достатність запасів зерна у державних резервах; 5) економічна доступність продуктів харчування; 6) диференціація вартості харчування за соціальними групами; 7) продовольча незалежність за окремим продуктом.

Продовольчий комплекс, як і будь-яка економічна система, окрім аналізу наявного стану, потребує визначення динаміки, тобто відображення зміни розвитку у часі.

Швидкість та інтенсивність розвитку різних суспільних явищ значно варіюють, що позначається на структурі відповідних динамічних рядів. Для оцінювання зазначених властивостей динаміки статистика використовує низку взаємозв'язаних характеристик. Серед них: абсолютний приріст, відносний приріст, темп зростання, інші [64, с. 189].

Порівняння минулого або майбутнього (прогнозованого) стану із теперішнім станом із дозволяє встановити:

1) наскільки теперішній стан відповідає ідеальному у порівнянні із минулим або прогнозованим;

2) якими є тенденції динаміки досліджуваного об'єкту, тобто наскільки ситуація покращується чи погіршується;

3) які фактори впливають на погіршення чи покращення стану виходячи з дослідження динаміки і як це може бути враховано в майбутньому.

Як зазначає Н. Б. Андрейшина [4], оскільки розвиток економічних процесів змінюється у часі, то для їх дослідження і моделювання доцільним є застосування саме динамічних моделей. Динамічні моделі в дослідженні економічних явищ і процесів поступово стають практичним інструментом для розрахунків і прийняття рішень з управління як економікою в цілому, так і окремими системами, зокрема продовольчим комплексом.

За результатами аналізу досліджень вчених економістів [53, 125, 201, 239, 242] визначено чотири варіанти стану системи або динаміки розвитку, а саме:

1) зростання – характеризується збільшенням кількісних, вартісних та якісних показників, обсягів виробництва та реалізації продукції, підвищення рівня споживання продукції до раціональних норм, тощо;

2) структурних трансформацій розвитку – зміни структури продовольчого комплексу, які прогнозовано в майбутньому призведуть до покращення його характеристик, а також, визначає процес переходу від аграрної моделі економічного розвитку до індустріальної. Характеристики структурних трансформацій детально описано в моделі А. Льюїса, в якій визначено, що економіка поділяється на два основні сектори; перший – сектор натурального сільського господарства, другий – промисловий. При цьому вчений визначає, що для модернізації економіки необхідно здійснити перерозподіл ресурсів з аграрного сектору економіки у промисловий, тобто скорочення [239]. визначають зміни структури продовольчого комплексу, які прогнозовано в майбутньому призведуть до покращення його характеристик;

3) структурних трансформацій деградації – зміни структури продовольчого комплексу, які в майбутньому призведуть до погіршення його характеристик;

4) спаду - визначається зменшенням та погіршенням показників; обсягів виробництва, реалізації та споживання продовольства, зниженням вартісних показників, тощо.

Неокейнсіанські моделі економічного зростання базуються на твердженні Дж. М. Кейнса, що попит породжує пропозицію. В моделі закладалось, що збільшення сукупного попиту є умовою збалансованого зростання економіки, а капіталовкладення (інвестиції) є основним чинником економічного зростання [201].

Основоположниками неокласичних моделей економічного зростання є Р. Солоу [243]. і Т. Сван [244], які визначали у неокласичній моделі відсутність функції сукупного попиту та стверджували, що зміна попиту рівна зміні пропозиції. Р. Солоу розглядаючи спрощену (закриту) економіку, стверджував рівність вітчизняних інвестицій національним заощадженням.

У роботі М. Алле [1] рівновага ринкової економіки формується за рахунок збалансування окремих показників: сукупного попиту із сукупною пропозицією товарів і послуг; обсягу сукупних національних ресурсів населення із національним доходом; а обсягу капіталовкладень (інвестицій) з обсягом заощаджень в економіці.

Економетричні методи моделювання розділяють на дві підгрупи: факторні методи та екстраполяційні. Факторні методи визначені регресійними моделями, більш достовірні в довгостроковій перспективі, так як для прогнозування використовують не тільки ретроспективні дані прогнозованого показника, а враховують і зовнішні фактори впливу на модельований показник.

До другої підгрупи включають трендові моделі, експоненціальне згладжування, модель Бокса-Дженкінса тощо. Моделі даної підгрупи екстраполують тимчасові ряди і застосовні на короткостроковій перспективі за умови стабільного функціонування соціально-економічної системи. Проте, факторні моделі також можна вважати в деякому сенсі екстраполяційними, так як вони екстраполують зв'язки між соціально-економічними

показниками. Головними недоліками економетричного підходу є перенесення ретроспективних тенденцій і залежностей на майбутній період, не враховуючи можливих структурних змін в майбутньому [113].

Стосовно методики дослідження соціально-економічних організаційно-управлінських систем, на сьогодні відома значна кількість методів, що можна використати при вирішенні будь-яких завдань для аналізу та прогнозування. Кожен з відомих методів аналізу та прогнозування має певні сфери доцільного застосування, переваги та недоліки. Детальний аналіз стану та розвитку продовольчого комплексу є основою, базою розробки стратегії.

1.3. Методологічні та методичні основи розробки стратегії розвитку продовольчого комплексу

Важливою умовою забезпечення населення продовольством в сучасних економічних умовах є забезпечення сталого розвитку продовольчого комплексу, що можливо досягти лише при ефективному поєднанні ресурсів, виробництва і споживання продуктів.

Вибір стратегії розвитку обґрунтовується цілями функціонування продовольчого комплексу, наявним станом і тенденціями розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища, а також обмеженістю наявних ресурсів.

Термін "стратегія" має грецьке походження – *strategia*, де воно означало військове мистецтво або наука ведення війни [246]. В історії економічної науки термін «стратегія» має велику кількість значень, яку можна розглядати як: процес постановки цілей та розробки відповідних рішень, направлених на їх реалізацію; напрямів діяльності організації, які забезпечують погодженість цілей і можливостей організації для досягнення конкурентних переваг в довгостроковій перспективі. Все це відбувається в умовах постійної зміни зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування організацій і процесу адаптації до них [152, с. 33].

Як економічне поняття, термін "стратегія" вперше застосував у 1962 році А. Дюпон Чендлер характеризуючи ним метод визначення довгострокових цілей, програми дій і пріоритетних напрямків розподілу ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей [237]. Саме цей період визначається початком етапу впровадження стратегічного планування в процесі управління фірмами в умовах ринкової економіки.

В продовження досліджень А. Чендлера, американський економіст І. Ансофф у своїй книзі "Корпоративна стратегія" (1965) детально вивчає та описує «стратегію» як один із наборів правил щодо прийняття рішень відносно поведінки фірми в умовах недостатності інформації про майбутній її розвиток [5, с. 68].

Значну увагу питанням пов'язаним із поняттям стратегії приділяє в своїх працях М. Портер. Він розглядає її як засіб досягнення конкурентних переваг в довгостроковій перспективі над конкурентами і визначає, що стратегія це спосіб реагування на зовнішні можливості та загрози фірми, та сильні і слабкі сторін внутрішнього середовища [242].

За визначенням Г. Мінцберга під стратегією слід розуміти послідовну, узгоджену і інтегровану структуру управлінських рішень [137]. А. Томпсон, А. Дж. Стрікланд також визначають стратегію як набір дій і рішень, розроблених для досягнення визначених показників діяльності [206]. Такі вчені як: В. Вінокуров [49], Ф. Бутинець, М. Шигун [44, с. 256]. та П. Дойль і Ф. Штерн [76] також пов'язують визначення суті стратегії із прийняттям комплексу управлінських рішень.

Ряд вчених розглядають стратегію як певний «план». На їх думку стратегія це;

– план інтегрування в узгоджене ціле окремих компонентів: головних цілей діяльності організації; політики щодо цінностей, філософії, ідеології та дії (управлінські рішення) [60, с. 20];

– комплексний план, розроблений на основі творчого науково-обґрунтованого підходу, призначений для досягнення довгострокових глобальних цілей діяльності підприємства [63, с. 9];

– генеральний план дій, щодо визначення пріоритетів стратегічних завдань, необхідних ресурсів та послідовності кроків досягнення стратегічних цілей [210, с. 133].

На думку З. Шершньової та С. Оборської «стратегія» – це довгостроковий курс розвитку фірми, спосіб досягнення цілей, який вона визначає для себе, керуючись власними міркуваннями в межах своєї політики". За висновками авторів, сутність стратегії визначається присутністю наступних процедур: визначення напрямків досягнення цілей; встановлення взаємодії із зовнішнім середовищем; визначення складності внутрішньої структури; формування стратегічних планів та змін в організаційній структурі управління; постійне уточнення в процесі діяльності підприємства [223].

Як зазначають Л.В. Олійник та А.П. Кузнєцова: «в узагальненому вигляді стратегія являє собою процес розробки і впровадження у життя довгострокового плану розвитку підприємства на основі поставлених перспективних цілей, який забезпечить їх досягнення в умовах конкурентного зовнішнього середовища та оптимального використання ресурсів підприємства» [148, с. 119].

Незважаючи на різні підходи, наведені визначення не є суперечливими, а, навпаки, доповнюють одне одного, виявляючи основні принципи, методи та способи формування і реалізації стратегії, щодо управління підприємством з метою забезпечення максимально ефективної його діяльності і сталого розвитку в умовах постійної зміни та підвищеної невизначеності зовнішнього середовища [148, с. 120].

Більшість вчених, при визначенні суті стратегії акцентують увагу на перспективному довгостроковому розвитку. На сьогоднішній день науковцями визначено багато варіантів стратегій. Загальні стратегії

направлені на визначення основного напрямку діяльності або вказують основний управлінський план дій [24]. Слід зазначити, що до загальних стратегій за напрямком розвитку і зростання належать базові стратегії розвитку і зростання підприємства. До базових стратегічних альтернатив М. Альберт, М. Мескон та Ф. Хедоури відносять такі види стратегій: зростання, обмежене зростання, скорочення і(або) сполучення, базових альтернатив [136, с. 56]. Також, до базових стратегій віднесено стратегію зростання, стратегію виживання та стратегію стабілізації, що відповідають стадії життєвого циклу підприємства (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Загальні (типові) стратегії розвитку та можливості їх здійснення

№ з/п	Загальні (типові) стратегії	Можливості здійснення	Стадія життєвого циклу товарів (підприємств)
1	Стратегії зростання (різними темпами)	- експансія ринку – створення або захоплення ринку, розвиток ринку та (або) виробничого потенціалу; - диверсифікація – освоєння нових товарних ринків, виробництва нових товарів та послуг; - вертикальна та горизонтальна інтеграції або злиття; - глобалізація діяльності, збільшення на ринку частки свого продукту.	Стадії зростання, насичення, зрілість
2	Стратегії підтримки або стабілізації	- захист наявної частки ринку; - підтримка виробничого потенціалу підприємства на конкурентоспроможному рівні; - модифікація базової продукції.	Стадії насичення, зрілість
3	Стратегії реструктуризації (перерозподілу та переорієнтації потенціалу)	- скорочення витрат та відсікання зайвого; - коротко та довгострокова реструктуризації, зокрема переорієнтація на нові види діяльності; - стратегія інновацій.	Стадії зрілості, спаду
4	Стратегії скорочення діяльності	- скорочення частки ринку; - поступове закриття напрямку, відповідального за загальне зниження ефективності підприємства.	Стадії спаду, виходу з ринку
5	Стратегії ліквідації	- санація або розпродаж; - процедура банкрутства; - консервація потужностей та закриття.	Стадія спаду, виходу з ринку

Джерело: сформовано автором на основі [136, 223]

Вчені категорію «розвиток» визначають як процес переходу від одного якісного стану до вищого, тобто зміну якісних характеристик чого-небудь. В

свою чергу, українські науковці [137, 162, 172] розглядають розвиток як процес кількісно-якісних змін системи, її структури і складу, направлених на підвищення ефективності функціонування та стійкості до дестабілізуючого впливу зовнішніх факторів.

На думку О. Раєвської, розвитком є процес трансформації відкритої системи у часі та просторі, що визначений перманентною зміною глобальних цілей її існування, шляхом формування нової структури та переорієнтацією на новий напрям функціонування [171, с. 108].

С. Мочерний [140, с. 623] розуміє розвиток як незворотну, закономірну зміну технологічного способу виробництва, що визначений техніко-економічним поєднанням речових і особистісних факторів виробництва, комплексом техніко-технологічних відносин між елементами продуктивних сил системи. Т. Сухоруков [201] під розвитком розуміє якісну і спрямовану зміну структури та характеру бізнес-процесів, задля підвищення ефективності функціонування.

Визначивши суть таких категорій як «стратегія» і «розвиток» розглянемо етапи розробки і формування стратегії розвитку продовольчого комплексу.

Дослідження теоретичних основ стратегічного управління складних соціально-економічних систем визначило, що процедура розробки та реалізації стратегії розвитку є дискусійним питанням серед науковців. Зарубіжними і вітчизняними науковцями визначено декілька методичних підходів щодо основних етапів розробки і впровадження стратегії, складових елементів цього процесу, взаємозв'язку та взаємозалежності між ними.

Розробку та втілення стратегії І. Ансофф визначає як необхідні рішення, які потрібно прийняти, а саме: внутрішня оцінка підприємства; оцінка зовнішніх можливостей; формулювання цілей, вибір завдань; рішення про диверсифікацію та вибір стратегії диверсифікації; вибір загальноконкурентної стратегії; формування компонентів стратегії диверсифікації і конкурентних стратегій у вигляді окремих проектів [5].

А. Томпсон і Д. Стрікланд стверджують, що в основі створення і реалізації стратегії визначено п'ять взаємозалежних завдань, таких як: визначення сфери діяльності та формування стратегічних установок; встановлення стратегічних цілей і завдань для їх досягнення; формулювання стратегії направленої на досягнення цілей; реалізація стратегічного плану; оцінка результатів діяльності і можлива зміна стратегічного плану або його методів реалізації [207]. Також, як п'ять взаємозалежних управлінських процесів, об'єднаних в динамічну сукупність, пропонує розглядати процес формування стратегії О. Віханський [50]. Такими процесами він визначає: аналіз середовища; визначення місії та відповідних їй цілей; вибір стратегії; виконання стратегії; оцінка і контроль її виконання, що є практично ідентичним розробкам А. Томпсона і Д. Стрікланда.

Берданова О., Вакуленко В., Тертичка В. [10, с. 15-16] узагальнюючи праці британських експертів визначають 7 етапів, включаючи підготовчі процеси розробки стратегії. Такими етапами визначено: ініціація розробки стратегії; створення організаційних структур або робочої групи зі стратегічного планування; аналіз середовища (SWOT-аналіз); визначення місії, цілей та завдань; планування; реалізація стратегічного плану; моніторинг та оцінювання стратегії.

Ускова Т. В., узагальнюючи праці російських вчених, визначає розробку стратегії у три стадії: підготовчу, розробки та реалізації стратегії. До підготовчої стадії включають: ініціацію розробки стратегічного плану; проектування процесу стратегічного планування; формування процесу стратегічного планування. Стадія розробки містить стратегічний аналіз; вибір цілей та напрямків; формування стратегічних дій; прийняття стратегічного плану. На стадії реалізації, з позиції дослідників, мають бути, в першу чергу, створені умови для реалізації, а потім відбутися реалізація стратегії та її моніторинг [211, с. 227-229]. На думку самої Т. В. Ускової необхідно виділити дві фази: фазу розробки стратегії (аналіз стартових умов, визначення стратегічних цілей, орієнтирів, пріоритетів розвитку та шляхів їх

реалізації) та фазу її реалізації (організація виконання запланованого та контроль за реалізацією) [211, с. 229].

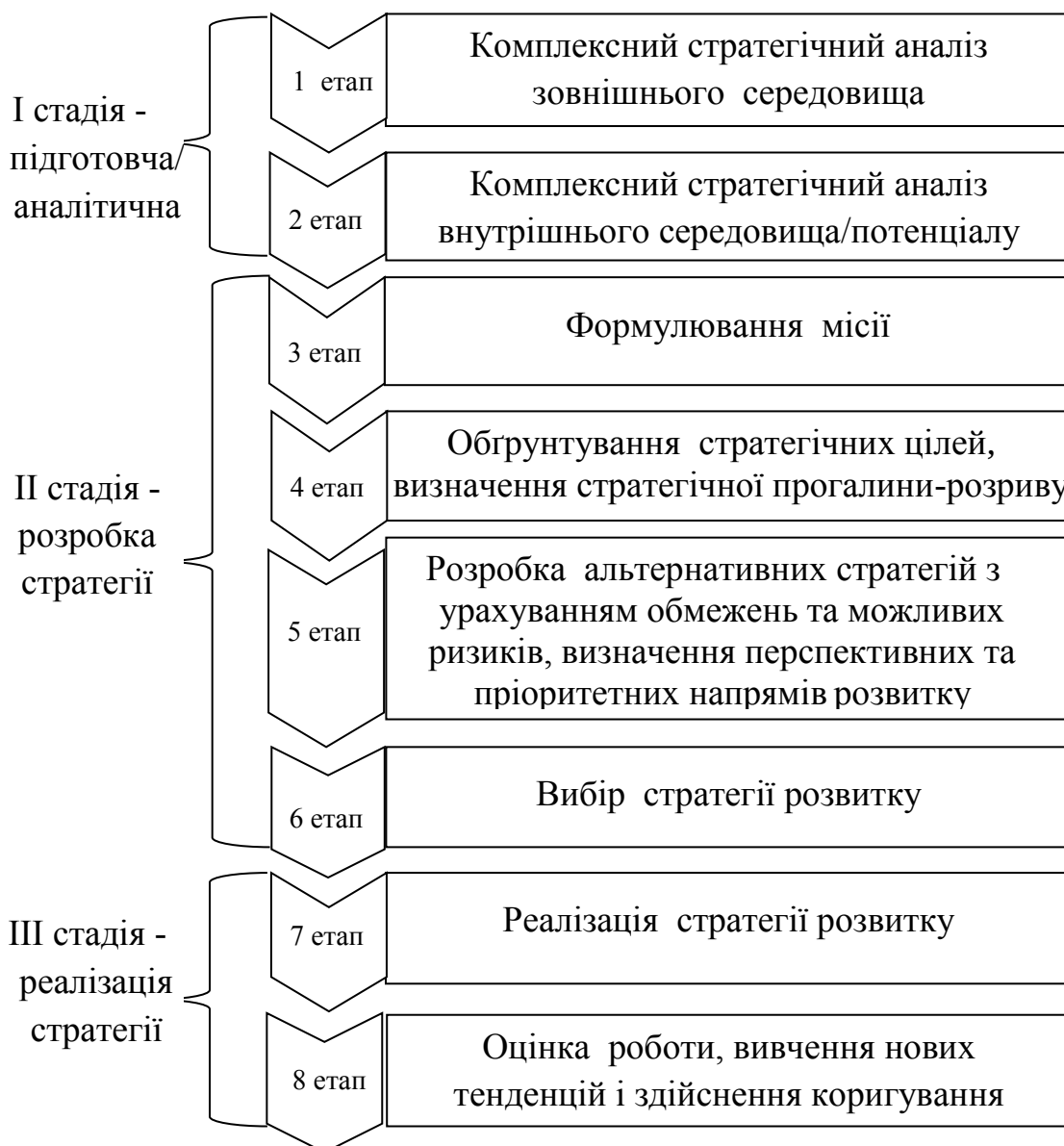
М. Мескон та ін. вважають, що процес стратегічного управління має складатися з дев'яти етапів: вибору місії підприємства; формулювання цілей підприємства; аналізу зовнішнього середовища; управлінського обстеження внутрішніх сильних і слабких сторін; аналізу стратегічних альтернатив; вибору стратегії; реалізації стратегії; управління і планування, реалізації і контролю реалізації стратегічного плану; оцінки стратегії [136].

Вітчизняні автори З. Шершньова і С. Оборська [223] зробили значний внесок у побудову обґрунтованої послідовності дій при формуванні системи стратегічного менеджменту. Сформована в їх працях концептуальна схема формування стратегії розвитку підприємства, на відміну від раніше запропонованих, включає розширений та чіткий опис категорійного апарату всіх етапів.

Отже, узагальнюючи методологічні підходи до процесу розробки стратегії, зазначимо, що в науковців відсутня чітка універсальна послідовність етапів розробки стратегій, проте більшість з них включають в цей процес такі кроки: аналіз середовища, розроблення стратегічного плану, його реалізацію і контроль за виконанням. Таким чином, на основі проведеного дослідження, нами запропоновано визначити три стадії процесу розробки стратегії, що об'єднують 8 етапів (рис. 1.4.).

Перша стадія – підготовча або аналітична, включає поетапний комплексний стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища. Друга стадія визначає процес розробки стратегії, що включає 4 етапи: формулювання місії; обґрунтування стратегічних цілей та визначення стратегічної прогалини-розриву; розробка альтернативних стратегій з урахуванням обмежень та можливих ризиків, визначення перспективних та пріоритетних напрямів розвитку; вибір стратегії розвитку. Обрана стратегія розвитку є основною для подальших управлінських дій щодо її реалізації, оцінки та заходів із коригування стратегії відповідно непрогнозованих змін в

середовищі, щодо її реалізації. Етапи реалізації стратегії, її оцінки та коригування є третьою стадією – реалізація стратегії.

Рис. 1.4. Етапи (алгоритм) формування стратегії розвитку продовольчого комплексу (розробка автора)

Визначені етапи розробки стратегії характеризують сучасний стан об'єкту, прогнозовані цілі його розвитку і дії щодо їх досягнення. Важливою стадією розробки стратегії є аналітична. Саме вона визначає внутрішній стан системи та необхідні її зміни, у відповідності на прогнозовані зміни зовнішнього середовища, для досягнення визначених стратегічних цілей.

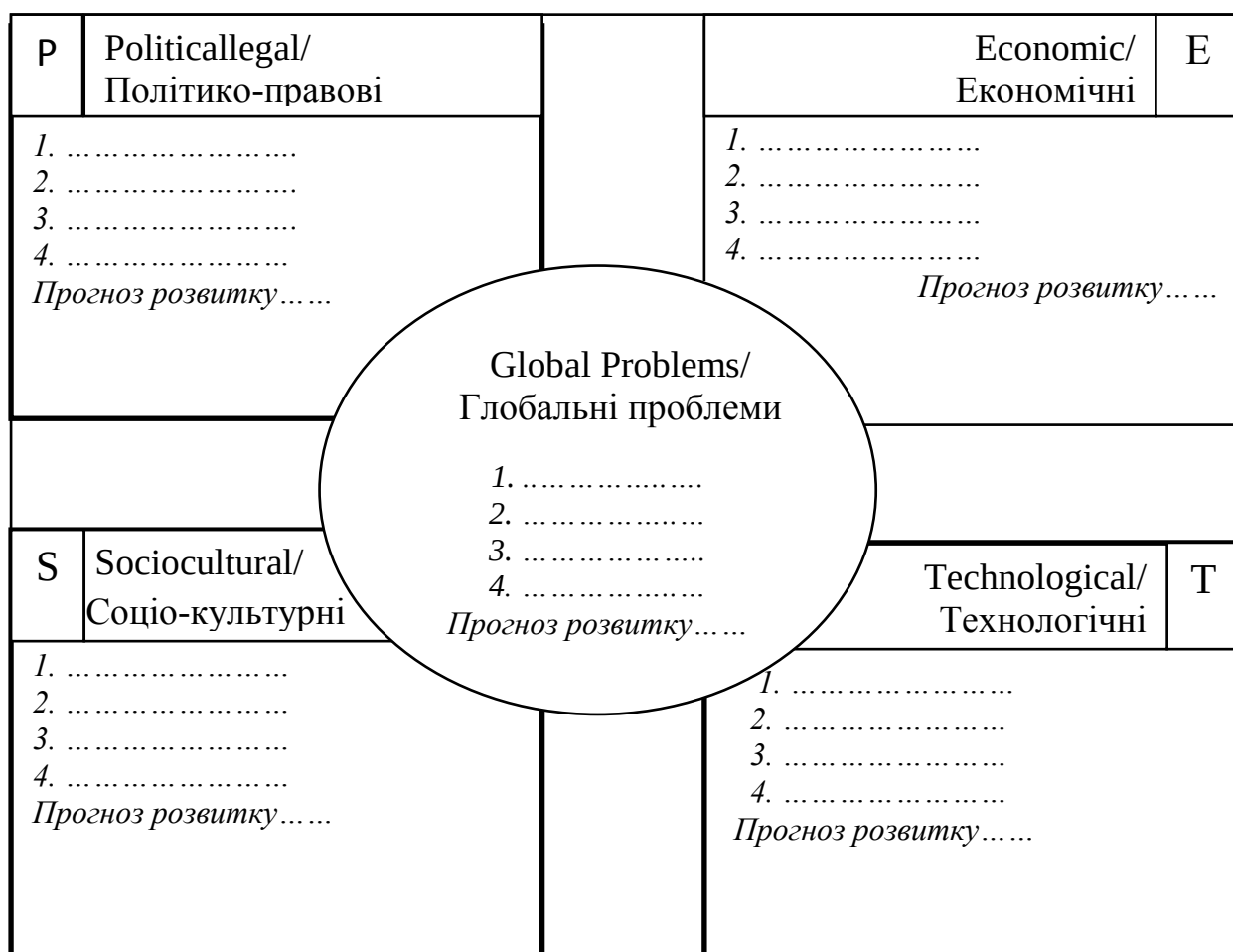
Динамічність змін зовнішнього середовища вимагає швидкої й адекватної реакції для підтримки та покращення стану системи, якою являється продовольчий комплекс. Це потребує детального аналізу та постійного перегляду стану та розвитку зовнішнього середовища, встановлення чинників, що надають можливості розвитку або несуть загрози. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців найпоширенішими методами оцінювання впливу факторів макросередовища є SWOT-аналіз, як інструмент який дозволяє не тільки оцінити вплив зовнішнього середовища, а виявити, поєднати та встановити зв'язки між сильними та слабкими сторонами внутрішнього середовища та потенційними можливостями та загрозами зовнішнього середовища та PEST-аналіз, як метод стратегічного аналізу, призначений для виявлення політико-правових, економічних, соціокультурних і технологічних аспектів зовнішнього середовища,

Мета PEST-аналізу це моніторинг змін макросередовища за чотирма найбільш значущими напрямками і виявлення непідконтрольних тенденцій та подій, що здійснюють вплив на розвиток внутрішнього середовища та прийняття стратегічних рішень. Усі перелічені фактори належать до так званих чинників непрямого впливу на діяльність підприємства. Так, політика створює загальні інституційний і владний контексти і, як опосередкований регулятор, обумовлює можливість доступу до ключових ресурсів компанії, у тому числі, фінансових. Найвагоміший вплив мають економічні фактори, непрямий вплив яких відбувається через державний механізм розподілу ресурсів і систему оподаткування, яка, своєю чергою, відіграє вирішальну роль у визначенні ефективності бізнесу. Соціальний аспект PEST-аналізу дозволяє спрогнозувати напрями розвитку споживчих переваг і коливання попиту на продукцію [11, 175].

Поряд із дослідженням вище зазначених факторів, необхідно зазначити, що глобалізація економічної діяльності є однією з головних тенденцій у розвитку сучасного світу, що величезним чином впливає на економічне життя і тягне за собою політичні (внутрішні і міжнародні), соціальні і навіть

культурно-цивілізаційні наслідки. Зазначені наслідки є відчутними практично для всіх країн, зокрема і України також, вектор руху якої активно і цілеспрямовано направлений на інтеграцію у світову економіку [54].

Глобальні проблеми відображають суттєві негаразди, що охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, соціальну, екологічну та інші сфери людського існування. Тому, вважаємо за доцільне доповнити матрицю PEST-аналізу блоком «Global Problems/Глобальні проблеми» (рис. 1.5.).

Рис. 1.5. Схема матриці PEST-аналізу з урахуванням глобальних проблем людства (розробка автора)

Так зміна клімату є визначальною для результатів сільськогосподарського виробництва і, відповідно, виробництва продовольства. Голод, війни та міграція сприяють перерозподілу населення

країн, і як наслідок, визначають зміну чисельності споживачів, рівень їх доходів і купівельну спроможність.

Урбанізація впливає на перерозподіл грошових потоків інвестицій, а також, першочергово, на забезпеченість реальними і потенційними трудовими ресурсами, особливо це стосується аграрного виробництва. Хвороби та пандемії, як показав 2020 рік, визначають пріоритети державної економічної політики, негативно впливають на стабільну діяльність виробничих підприємств, забезпеченість трудовими ресурсами, тощо. Отже, глобальні проблеми впливають і, певною мірою, визначають розвиток всіх чинників зовнішнього середовища, що в свою чергу, визначає зміну внутрішнього середовища.

Поєднання аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища відбувається за допомогою SWOT-аналізу. В теорії і практиці стратегічного управління основним методом, повного стратегічного аналізу бізнес-середовища (макросередовища, мезооточення та внутрішнього середовища), що дає змогу провести спільне вивчення зовнішнього та внутрішнього середовища є метод SWOT-аналізу. Його методологія передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, а також загроз і можливостей, і після цього встановлення ланцюгів зв'язків між ними, які надалі можуть бути використані для формулювання стратегії підприємства [224, с. 128].

Проведення SWOT-аналізу передбачає аналіз поточної ситуації (оцінка зовнішніх та внутрішніх факторів, визначення переваг і недоліків, можливостей і загроз) і прогноз майбутнього (прогноз тенденцій розвитку аналізованих зовнішніх факторів, визначення рішень та рекомендацій, спрямованих на використання можливостей зовнішнього середовища і нівелювання його загроз за допомогою змін внутрішнього середовища, направлених на посилення його переваг і подолання недоліків) [37].

Використання методу SWOT-аналізу буде включати в себе три етапи:

– 1-й етап. Аналіз зовнішнього середовища: загроз та можливостей.

– 2-й етап. Аналіз внутрішнього середовища: сильних та слабких сторін підприємства.

– 3-й етап. Оцінка впливу зовнішнього середовища на внутрішнє середовище та визначення потенційного напрямку розвитку.

Після того, як конкретний перелік слабких і сильних сторін, а також загроз і можливостей складено, настає етап установлення зв'язків між ними. Для встановлення цих зв'язків складається матриця SWOT-аналізу. На перетинах окремих складових груп факторів формуються поля, для яких характерні певні стратегічні напрямки розвитку або їх комбінації,

Аналіз бізнес-середовища – це дуже складний і важливий процес для вироблення стратегії. Успішне створення стратегії залежить від аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища, потребує постійного спостереження й оцінки факторів, встановлення зв'язку між ними [13].

Отже, стратегічний аналіз є комплексним, багаторівневим дослідженням зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, що дозволяє визначити стратегічні орієнтації, на основі яких формується стратегія розвитку. Стратегічний аналіз насамперед, стосується аналізу взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем, а також всебічної оцінки його внутрішнього потенціалу. Як правило, на ринку зберігають і розширюють свої позиції підприємства, які адаптувались до ринкового середовища і можуть швидко реагувати на впровадження досягнень науково-технічного прогресу [12].

Після проведення стратегічного аналізу, наступним важливим етапом розробки стратегії є формулювання місії, формування системи стратегічних цілей розвитку та визначення стратегічної прогалини-розриву між можливостями, зростання зумовленими наявним виробничим потенціалом та бажаними орієнтирами системи необхідними для досягнення поставлених цілей. Заповнення стратегічної прогалини – це поле стратегічних рішень, направлених на вирішення виявлених проблем для наближення наявних

тенденцій розвитку до бажаних, що обумовлені межами визначеної стратегічної прогалини.

Враховуючи багатоплановий характер діяльності, зазначимо необхідність існування взаємопов'язаних стратегій, що об'єднані у так званий «стратегічний набір». Стратегічний набір – це система стратегій різного типу, що їх розробляє підприємство на певний відрізок часу, яка відбиває специфіку функціонування та розвитку підприємства, а також рівень його претендування на місце й роль у зовнішньому середовищі [224].

Для досягнення стратегічних цілей уся організація має діяти стратегічно, розробляючи стратегії різного типу. Існують такі групи стратегій, які складають «стратегічний набір»:

- загальні для всієї організації в цілому;
- загальні конкурентні за окремими бізнес-напрямами;
- продуктово-товарні для кожного з напрямків діяльності організації (як з виробництва різних видів товарів, так і з надання різних послуг);
- функціональні для кожної з функціональних підсистем підприємства;
- ресурсні для досягнення стратегічних орієнтирів загального, функціонального та продуктово-товарного типів стратегій [224, с. 42].

Отже, вдало сформований стратегічний набір має з часом заповнити «стратегічну прогалину», тобто створити необхідний потенціал внутрішнього середовища, що відповідає реалізації поставлених цілей.

Реалізація стратегії розвитку один із найважчих етапів, який передбачає:

- доведення стратегічних змін до персоналу підприємства, залучення їх до впровадження стратегії, створення системи матеріального та нематеріального стимулювання;
- розробку системи показників для оцінки стратегічних змін, їх результативності та ефективності;
- впровадження і застосування системи управління бізнес-процесами реалізації стратегії, щодо контролю поетапного виконання стратегічного плану;

– регулярний моніторинг зовнішнього середовища та корегування стратегічних планів.

Загалом, стратегічний розвиток будь-якої системи, зокрема продовольчого комплексу, це безперервний процес формування та реалізації управлінських рішень направлений на забезпечення стратегічної динамічності та ефективної діяльності в умовах підвищеної складності та непередбачуваності бізнес-середовища.

Висновки до розділу 1.

1. Визначення суті продовольчого комплексу є ключовим для подальшого аналізу його стану, тенденцій і стратегії розвитку. Проведене дослідження підтверджує наявність зв'язку між продовольчим комплексом та агропродовольчим комплексом, враховуючи спільний характер функціонального завдання. Проте їх завдання хоч і близькі за змістом, але різні. Для продовольчого комплексу основним пріоритетом є задоволення потреб населення продуктами харчування. За результатами вивчення основних характеристик продовольчого комплексу та узагальнення проведеного дослідження визначено, що продовольчий комплекс – це система взаємозалежних галузей, підприємств і окремих виробництв, які поєднані виробничо-економічними зв'язками, основним завданням яких є збалансоване, економічно та фізично доступне, забезпечення населення продовольством у відповідності до норм раціонального харчування, що передбачає поєднання та взаємозв'язок виробничої, економічної та соціальної складових системи.

2. Встановлення суті продовольчого комплексу дозволило об'єднати підприємства, виробництва та галузі що функціонують в його межах у три комплексні функціональні блоки: забезпечувальний, виробничий та продовольчий ринок.

3. Враховуючи важливість та внесок кожної складової продовольчого комплексу у його функціонування, їх взаємозв'язок та взаємозалежність,

пропонуємо в системі його дослідження виокремити такі об'єкти: дослідження природно-ресурсного потенціалу, як бази забезпечення функціонування продовольчого комплексу; сучасний стан та рівень розвитку, а також рівень продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки.

4. На основі проведеного дослідження, нами запропоновано визначити три стадії процесу розробки стратегії, що об'єднують 8 етапів. Перша стадія – підготовча або аналітична, включає поетапний комплексний стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища. Друга стадія визначає процес розробки стратегії, що включає 4 етапи: формулювання місії; обґрунтування стратегічних цілей та визначення стратегічної прогалини-розриву; розробка альтернативних стратегій з урахуванням обмежень та можливих ризиків, визначення перспективних та пріоритетних напрямів розвитку; вибір стратегії розвитку. Третя стадія - реалізація стратегії об'єднує етапи впровадження стратегії, її оцінки та коригування у відповідності до непрогнозованих змін зовнішнього середовища.

5. Важливою стадією розробки стратегії є аналітична. Саме вона визначає внутрішній стан системи та необхідні її зміни, у відповідності на прогнозовані зміни зовнішнього середовища, для досягнення визначених стратегічних цілей. Зазначимо, що серед вітчизняних і зарубіжних науковців найпоширенішими методами оцінювання впливу факторів макросередовища є SWOT-аналіз та PEST-аналіз. Проте, слід зазначити, що глобалізація суспільства і виникнення глобальних проблем людства пливає та коригує діяльність всіх соціально-економічних систем. Тому, вважаємо за доцільне доповнити матрицю PEST-аналізу блоком «Global Problems/Глобальні проблеми».

Основні результати першого розділу дисертаційного дослідження опубліковані в роботах [12, 13, 24, 37, 144].

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА РОЗВИТОК ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ

2.1. Тенденції розвитку виробництва продукції сільського господарства як базової складової продовольчого комплексу

Розвиток продуктивних сил, науково-технічний прогрес призвели до перерозподілу між сільським господарством та переробною і харчовою промисловістю обсягів постачання кінцевої продукції на продовольчий ринок. Все більша частина сільгосппродукції проходить промислову переробку та обробку. Сільське господарство перетворилось на сировинну базу харчової та переробної промисловості, які саме і є кінцевими виробниками харчових продуктів [41]. Проте саме сільське господарство є основою розвитку продовольчого комплексу. Від обсягів виробництва продукції сільськогосподарських товаровиробників залежить функціонування переробної галузі і наповненість продуктами продовольчого ринку [32].

Значний ціновий диспаритет призвів до економічно необґрунтованого перерозподілу прибутку між виробничою та переробною сферами [27]. Диспаритет цін, який зменшує доходи сільськогосподарських виробників, являє собою не стільки короткострокову, скільки довгострокову проблему. Проблема в короткостроковому періоді часто пов'язана з нестабільністю доходів сільгоспвиробників у різні роки через значні коливання цін на продукти. Ця нестабільність у короткостроковому періоді є результатом поєднання нееластичного попиту на сільськогосподарську продукцію з коливанням виробництва та зі зміною самого попиту. Проблема у довгостроковому періоді має відношення до таких факторів, які спричиняють відставання цін та доходів сільськогосподарських виробників щодо тенденцій їх зміни в економіці в цілому [27, 98].

У сучасних умовах підвищення попиту на продовольство на рівня країни та в глобальному вимірі актуальним є питання ресурсного забезпечення вітчизняного сільського господарства. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств як економічна категорія визначає наявність взаємопов'язаних земельних, трудових та матеріальних ресурсів. Рівень ресурсного забезпечення аграрного сектору України, насамперед, визначається станом матеріально-технічної бази сільського господарства, вартістю основних засобів та динамікою інвестицій у сільське господарство [150, с. 7]. Динаміка ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств України наведена в таблиці 2.1.

Рівень технічного забезпечення, відповідність технічних засобів сучасним технологічним вимогам ефективного ведення землеробства визначає ефективність використання природного потенціалу сільськогосподарських земель і рівень продуктивності праці, а в результаті – результативність та економічну ефективність сільськогосподарського виробництва [33, с. 23].

За даними Держкомстату України, площа сільськогосподарських угідь майже не змінилась за період 2000 – 2019 рр. і на кінець 2019 р. становила 41310,9 тис. га, з яких 79,3% відведено під рілля. При майже незмінних продуктивних угіддях чисельність працівників зайнятих в сільськогосподарському виробництві зменшилась на 31,1%, що свідчить про урбанізацію та трудову міграцію (внутрішню і зовнішню), а також про зростання продуктивності праці в аграрній сфері.

Забезпеченість технікою, у фізичних одиницях, за досліджуваний період зменшилась, так кількість тракторів за період 2000 – 2019 рр. скоротилась зменшилась на 59,1%, зернозбиральних комбайнів – на 59,4%, кукурудзозбиральних – на 81%, а бурякозбиральних машин на 87,3%.

Зменшення фізичних одиниць техніки у пов'язано: по-перше, із списанням морально застарілої та фізично зношеної. по-друге, зменшенням площі застосування, як от зменшення бурякозбиральних комбайнів і машин.

Таблиця 2.1

Динаміка ресурсного забезпечення сільського господарства України

Продукція	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.*	2016 р.*	2017 р.*	2018 р.*	2019 р.*	2019 р. у % до 2000 р.
Сільськогосподарські угіддя на кінець року, тис.га	41827,0	41722,2	41576,0	41507,9	41504,9	41489,3	41329,0	41310,9	98,8
з них рілля	32563,6	32451,9	32476,5	32541,3	32543,4	32544,3	32698,5	32757,3	100,6
Чисельність населення (15-70 років) зайнятого у сільському господарстві, тис.осіб	4367,0	4006,0	3 115,6	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	68,9
Вартість основних засобів на кінець року, млн. грн	97471	76034	113388	210169	270467	341622	407146	469383	481,6
Ступінь зносу основних засобів,%	47,3	52,2	40,8	38,9	37,3	35,7	35,4	38,3	- 9,0 в.п.
Капітальні інвестиції у сільське господарство, млн грн	1617	11568	30155	29310	49660	63401	65059	58555	3621,2
Трактори , тис.шт	318,9	216,9	151,3	127,9	132,7	129,3	128,7	130,5	40,9
Комбайни зернозбиральні тис.шт	65,2	47,2	32,8	26,7	27,4	26,8	26,3	26,5	40,6
- в розрахунку на 10 тис. га посівної площі культур зернових (без кукурудзи), шт	59	45	36	35	38	38	36	37	62,7
Комбайни кукурудзозбиральні тис.шт	7,9	4,8	2,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	19,0
- в розрахунку на 10000 га посівної площі кукурудзи, шт	81	45	12	5	5	4	4	4	4,9
Комбайни і машини бурякозбиральні тис.шт	13,0	8,5	4,2	2,4	2,3	2,0	1,6	1,6	12,3
- в розрахунку на 10000 га посівної площі цукрових буряків, шт	165	168	92	114	84	68	63	77	46,7
Установки та агрегати для доїння корів, тис.шт	33,5	16,8	10,9	10,2	10,3	9,5	10,0	10,1	30,1

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

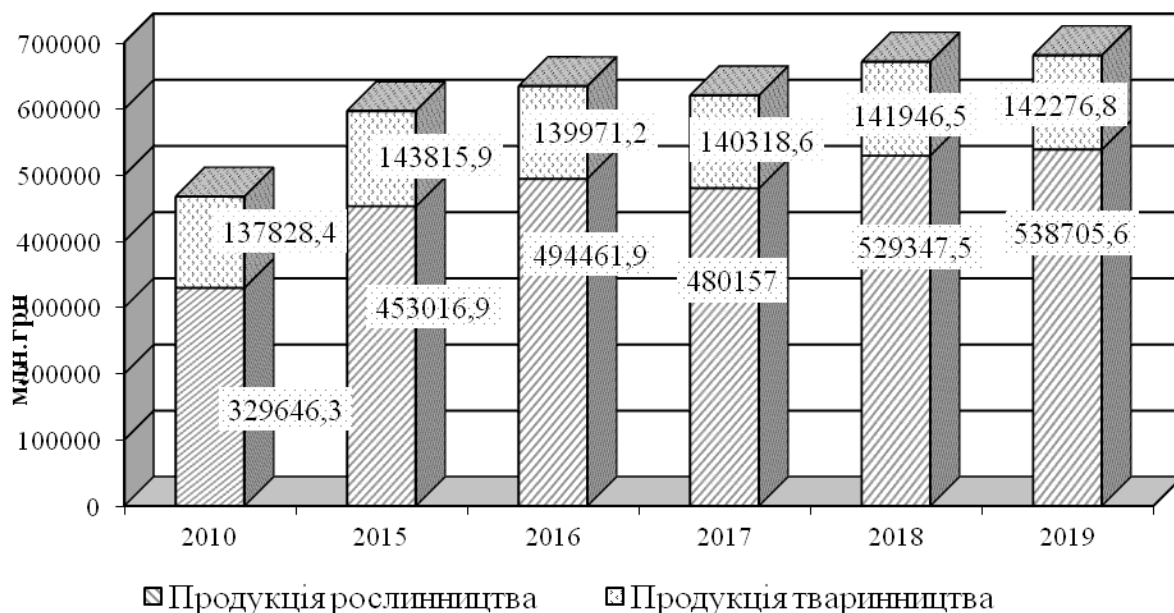

Зменшення окремих видів техніки також визначене частковим оновленням матеріально технічної бази сільськогосподарських підприємств сучасною та більш продуктивною технікою, про що свідчить зниження ступеня зносу основних засобів.

Проте конкурентні переваги в агропромисловому комплексі визначаються не лише потужністю ресурсного потенціалу та підтримкою з боку взаємопов'язаних галузей, але і формуванням стратегічних ресурсів, їх постійним якісним і кількісним оновленням, яке може гарантувати реалізацію оптимальних підприємницьких рішень [145, с. 195].

В контексті вищезгаданих тенденцій дисбалансу між сільським господарством та промисловістю, особливої ваги набуває дослідження сільськогосподарського виробництва як основи успішного функціонування продовольчого комплексу України.

Аналіз динаміки виробництва валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р. вказує на загальну тенденцію до зростання (рис. 2.1).

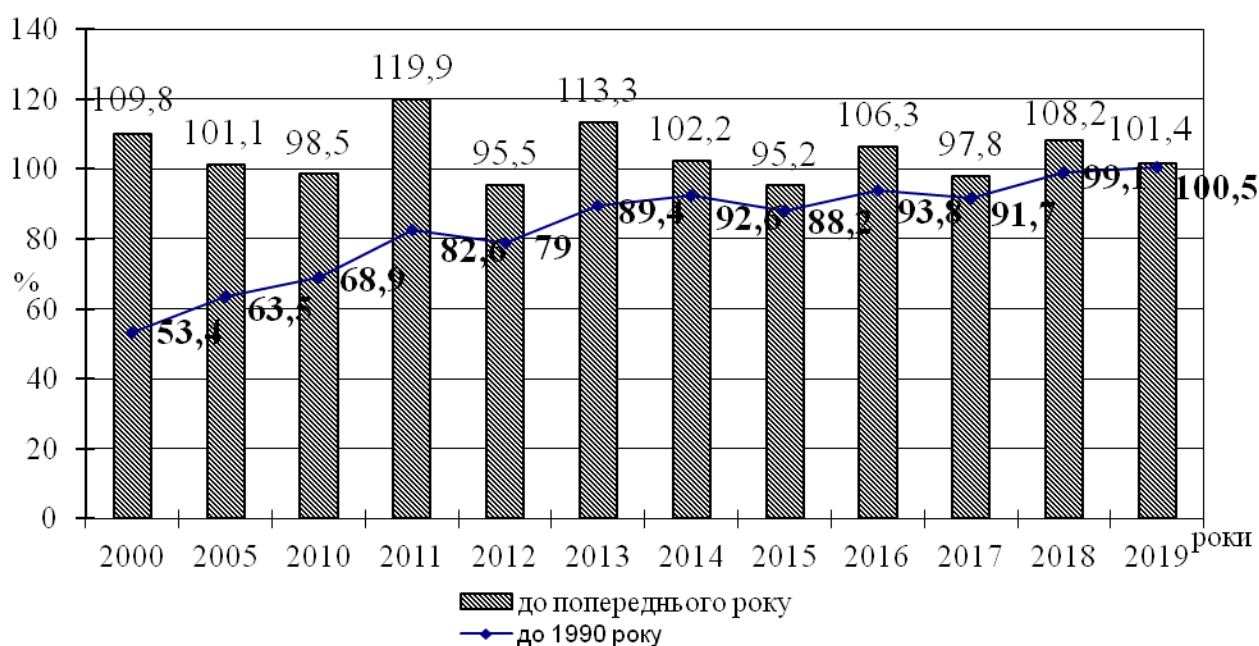
Рис. 2.1. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в Україні, млн грн (у постійних цінах 2016 р.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [188]

Впродовж 2010 – 2019 рр. валова продукція сільського господарства збільшилась з 467474,7 млн грн до 680982,4 млн грн, або на 45,7 %, у тому

числі рослинництва – з 329646,3 млн грн до 538705,6 млн грн, або на 63,4 %, а тваринництва – з 137828,4 млн грн до 142276,8 млн грн, або на 10,3 %. Слід відзначити структурні зміни у сільськогосподарському виробництві, що відбуваються під впливом економічних та ринкових перетворень. Як наслідок – збільшення частки продукції галузі рослинництва, що є більш прибутковою порівняно з тваринництвом. Якщо у 2010 р. питома вага продукції рослинництва у валовій продукції сільського господарства становила 70,5 %, то у 2019 р. її частка склала 79,1 %, тобто на 8,6 % більше, тоді як частка валової продукції тваринництва зменшилась з 29,5 % до 20,9%. Негативні наслідки визначеної тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва зумовлюють зниження рівня забезпечення населення більш висококалорійними, поживними і дуже цінними продуктами харчування тваринного походження [32].

Індексний аналіз виробництва сільськогосподарської продукції вказує на загальну тенденцію до зростання валового виробництва у сільському господарстві, так у 2000 р. виробництво становило лише 53,4 % до рівня 1990 р., а в 2019 р. відмічаємо його збільшення до рівня 1990 р. (100,5%) (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Індекси виробництва продукції сільського господарства

Джерело: побудовано автором на основі даних [187, 188]

Проте за роками спостерігаємо суттєве коливання показників виробництва продукції: у 2010, 2012 та 2015 рр. відбувається зниження виробництва по відношенню до попереднього року, а в інші роки виробництво валової продукції збільшувалось, особливо відчутно у 2011 р. та 2013 р., за які виробництво збільшилось по відношенню до попереднього року відповідно на 19,9% та 13,3 % [32].

В результаті структурних перетворень в аграрній сфері України у структурі валового виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств відбулися суттєві зміни (табл.2.2).

Таблиця 2.2

Структура валового виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств, %*

Показники	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. +,- до 2000 р.
Сільськогосподарські підприємства									
Продукція сільського господарства	38,4	40,5	54,9	61,6	63,6	63,0	65,2	66,1	27,7
в т.ч.: - продукція рослинництва	49,3	48,6	60,9	66,1	68,1	67,4	69,5	69,9	20,6
- продукція тваринництва	21,0	26,2	40,6	47,5	47,6	48,0	49,5	51,3	30,3
в т.ч. фермерські господарства									
Продукція сільського господарства	2,1	4,6	7,3	9,2	10,1	10,2	10,9	11,6	9,5
в т.ч.: - продукція рослинництва	3,1	6,7	9,7	11,5	12,4	12,6	13,3	14,1	11,0
- продукція тваринництва	0,4	0,7	1,7	1,9	2,0	2,0	2,1	2,3	1,9
Господарства населення									
Продукція сільського господарства	61,6	59,5	45,1	38,4	36,4	37,0	34,8	33,9	- 27,7
в т.ч.: - продукція рослинництва	50,7	51,4	39,1	33,9	31,9	32,6	30,5	30,1	- 20,6
- продукція тваринництва	79,0	73,8	59,4	52,5	52,4	52,0	50,5	48,7	- 30,3

* 2000-2005рр.- валова продукція розрахована в постійних цінах 2010 року, 2010-2019рр. - валова продукція розрахована в постійних цінах 2016 року.

Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

Дані таблиці 2.2 показують, що впродовж 2000-2019 рр. спостерігається поступове збільшення питомої ваги сільськогосподарських підприємств і зменшення частки господарств населення. Станом на 2019 р. частка сільськогосподарських підприємств у валовому виробництві продукції сільського господарства збільшилась на 27,7 відсоткових пункти порівняно із даними 2000 р. Причому в галузі рослинництва відсоток виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами збільшився на 20,6 пунктів, а в галузі тваринництва – на 30,3 пункти.

У сільськогосподарських підприємствах провідною галуззю залишається рослинництво, частка якої в звітному 2019 р. становила 66,1%. Галузь рослинництва в більшості підприємств є провідною, оскільки забезпечує швидку окупність інвестицій та значно вищу, порівняно із тваринництвом, рентабельність виробництва. Галузь тваринництва є збитковою (в більшості випадків, окрім птахівництва та молочного скотарства), що зумовлено високою собівартістю виробництва й трудомісткістю тваринницької продукції.

Водночас, відмічаємо зниження ролі господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції України. За досліджуваний період їх частка у виробництві продукції рослинництва зменшилась до 30,1%, а продукції галузі тваринництва – знизилась з 79% до 48,7%. Проте, незважаючи на спад виробництва майже половина тваринницької продукції виробляється саме в господарствах населення [26]. Розміщення та розвиток тваринництва в особистих господарствах населення викликані необхідністю самозабезпечення продуктами харчування, так як низький рівень купівельної спроможності населення, особливо сільського, робить продукти харчування тваринного походження малодоступними. Господарства населення, не тільки забезпечують особисті потреби у продуктах харчування, а й реалізують значну частину виробленої продукції, тобто змінюють натуральну форму виробництва на товарну, що служить додатковим їх доходом [29, 30]. Проте, особливості ведення особистого селянського господарства не дозволяють

відносити їх до виробників, здатних забезпечити стабільний розвиток галузі тваринництва та надійне забезпечення населення продуктами харчування [26, 29]. Стратегічний розвиток галузі має бути направлений на зменшення собівартості та підвищення якості продукції, що можливе лише при крупнотоварному виробництві, з високим рівнем спеціалізації, концентрації та інтенсифікації [16, с. 82].

Частка виробництва сільськогосподарської продукції фермерських господарств в загальних обсягах виробництва хоч і збільшилась із 2,1 до 11,6%, проте є незначною. Сьогодні в Україні налічується понад 34 тис. фермерських господарств, що становить більш як 70% від загальної кількості економічно активних сільськогосподарських підприємств.

Світовий досвід підтверджує, що фермерство має високий ступінь адаптивності до ринкових сигналів, гнучко реагує на ринкову кон'юнктуру через зміни виробничих програм, спеціалізацію і диверсифікацію господарської діяльності. Ця гнучкість і варіативність дає змогу фермерським господарствам мати певні переваги порівняно із середніми й великими сільськогосподарськими підприємствами та сприяє розвитку конкуренції в сільському господарстві України. Проте нестача обігових коштів, слабка матеріально-технічна база, складність і постійна зміна системи оподаткування, неврегульованість земельних відносин, нестабільність державної підтримки стримують розвиток фермерських господарств у вітчизняній економіці [78, с. 92; 247]. Єдиний спосіб, за якого дрібні і середні сільськогосподарські товаровиробники зможуть конкурувати з великими підприємствами, полягає у співпраці один з одним, реалізуючи концепцію колективного маркетингу, що дозволить інтегрувати розрізнених агровиробників, забезпечуючи концентрацію виробництва та конкурентоспроможність аграрної продукції як на вітчизняних, так і зарубіжних ринках [156, с. 97].

На 2019 р. в Україні діє 48504 аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, в тому числі 32452

фермерських господарств, що становить близько 70% від загальної кількості економічно активних сільськогосподарських підприємств. Проте виробничий та соціальний потенціал фермерських господарств залишається нереалізованим. Рівень технічного оснащення, показники ефективності (зокрема – врожайність) здебільшого є значно нижчими порівняно із середніми та великими підприємствами. Незважаючи на незначну роль фермерських господарств у загальному виробництві сільськогосподарської продукції, відзначаємо їх важливі соціальні функції. Адже вони забезпечують сільське населення робочими місцями, сприяють розвитку соціальної інфраструктури [247].

Зазначимо, що регіональні продовольчі комплекси мають зональні особливості розвитку та специфічну структуру виробництва.

В основі формування та розвитку продовольчого комплексу лежать процеси територіального поділу праці, а також система зв'язків між його складовими частинами. Просторовою основою територіальної організації продовольчого комплексу виступає його територіальна структура виробництва, що характеризується інерційністю, оскільки її елементам важко змінити свою просторову локалізацію.

Територіальні відмінності в природних та соціально-економічних умовах, які визначають особливості спеціалізації продовольчого комплексу, дозволяють виділити зональні елементи територіальної структури продовольчого комплексу. Розміщення та конфігурація зональних елементів територіальної структури продовольчого комплексу пов'язані з природногосподарськими зонами [40, с. 67]. Вивчаючи територіальну організацію продовольчого комплексу, потрібно розуміти, що одним з найбільш впливових факторів є природні ресурси.

Регіони на території України характеризуються неоднаковими соціально-економічними та екологічними можливостями, що вимагає застосування індивідуального підходу до аналізу розвитку регіону,

відповідно, дослідження регіональних ринків дає можливість визначити ефективність їх функціонування та рівень розвитку.

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [96] регіон ототожнюється з обласним рівнем адміністративно-територіального поділу. Під впливом економічних перетворень останніх років відбулися зміни в галузевій і територіальній структурі та спеціалізації продовольчого комплексу. Як наслідок, справедливим є твердження про те, що функціонування продовольчого комплексу економічного району, області зумовлене конкретними природними, історичними, демографічними та іншими факторами, що визначає його місце в територіальному розподілі праці. Виробництво окремих видів продукції зосереджене відповідно в регіонах з найкращими природно-кліматичними та соціально-економічними умовами, що визначає спеціалізацію регіональних продовольчих комплексів в межах єдиного продовольчого комплексу.

Дослідження показують, що під дією різних природних, зокрема розміру сільськогосподарських угідь, кліматичних, економічних, суспільних та інших чинників в Україні історично визначився поділ регіонів на виробляючі продовольство та споживаючі. Розподіл виробництва валової продукції сільського господарства за регіонами представлено в таблиці 2.3.

Аналізуючи обсяги виробництва валової продукції сільського господарства на регіональному рівні та значення кожного регіону у загальному виробництві, слід зазначити ідентичні тенденції розвитку для певних груп областей України. Так відмічаємо зростання валового виробництва продукції в областях центрального регіону: Вінницькій, Полтавській, Дніпропетровській, Київській, Харківській та Черкаській області, що характеризуються традиційно розвиненим сільським господарством та значними розмірами площі сільськогосподарських угідь. Частка зазначених регіонів у валовому виробництві становить в межах від 8,4% - Вінницька область до 5,6% - Харківська область.

Таблиця 2.3

Регіональний розподіл виробництва валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 року
в господарствах усіх категорій

Україна/ регіони (області)	Площа с.-г. угідь на кінець 2019 р., тис. га	Продукція сільського господарства				У тому числі							
						продукція рослинництва				продукція тваринництва			
		2017 р.	2018 р.	2019 р.		2017 р.	2018 р.	2019 р.		2017 р.	2018 р.	2019 р.	
		млн. грн	млн. грн	млн. грн	частка, %	млн. грн	млн. грн	млн. грн	частка, %	млн. грн	млн. грн	млн. грн	частка, %
Україна	41310,9	620475,6	671294,0	680982,4	100	480157,0	529347,5	538705,6	100	140318,6	141946,5	142276,8	100
області:													
Вінницька	2012	51111,3	56520,9	57168,9	8,4	36775,8	41738,0	39426,9	7,3	14335,5	14782,9	17742,0	12,5
Полтавська	2167	36721,3	45466,2	43514,8	6,4	29538,0	38562,3	36671,8	6,8	7183,3	6903,9	6843,0	4,8
Дніпропетровська	2512	37617,1	38617,7	42467,9	6,2	27770,4	29140,3	32998,4	6,1	9846,7	9477,4	9469,5	6,6
Київська	1609	35902,1	44497,9	40802,3	6,0	23635,9	30524,8	28678,4	5,3	12266,2	13973,1	12123,9	8,5
Черкаська	1450	33570,0	41226,3	40275,6	5,9	21242,8	28828,6	27280,8	5,1	12327,2	12397,7	12994,8	9,1
Харківська	2381	35373,2	37525,2	38462,8	5,6	29573,2	31615,4	32339,4	6,0	5800,0	5909,8	6123,4	4,3
Кіровоградська	2032	27723,3	33437,0	35994,8	5,3	23942,0	29632,3	32165,1	6,0	3781,3	3804,7	3829,7	2,7
Хмельницька	1561	36102,6	37021,8	35926,2	5,3	29199,9	30396,6	29299,7	5,4	6902,7	6625,2	6626,5	4,6
Чернігівська	2060	28733,2	31914,8	31213,9	4,6	24724,7	27982,9	27345,4	5,1	4008,5	3931,9	3868,5	2,7
Сумська	1695	27107,7	30168,2	30175,6	4,4	23155,9	26135,0	26215,6	4,9	3951,8	4033,2	3960,0	2,8
Херсонська	1962	27146,9	27289,5	28559,2	4,2	22947,8	23122,4	24748,6	4,6	4199,1	4167,1	3810,6	2,7
Одеська	2588	31634,4	31983,4	28278,5	4,1	28050,7	28604,1	25229,7	4,7	3583,7	3379,3	3048,8	2,1
Житомирська	1504	24256,3	27114,2	27362,6	4,0	18704,2	21409,2	22020,8	4,1	5552,1	5705,0	5341,8	3,8
Запорізька	2238	24466,3	20952,1	27136,5	4,0	20653,5	17277,1	23737,7	4,4	3812,8	3675,0	3398,8	2,4
Миколаївська	2000	22887,9	24279,9	25976,4	3,8	19724,7	21301,1	23024,0	4,3	3163,2	2978,8	2952,4	2,1
Тернопільська	1036	23887,6	24800,0	24251,8	3,6	19527,1	20378,0	19733,5	3,7	4360,5	4422,0	4518,3	3,2
Львівська	1240	22029,3	22818,7	23004,4	3,4	14926,9	15522,3	15967,9	3,0	7102,4	7296,4	7036,5	4,9
Донецька	2044	18421,5	16662,0	20260,6	3,0	13674,4	11842,5	15343,0	2,8	4747,1	4819,5	4917,6	3,5
Рівненська	922	16451,8	16860,6	16752,7	2,5	11957,5	12474,1	12572,9	2,3	4494,3	4386,5	4179,8	2,9
Волинська	1048	15834,6	16320,9	16540,8	2,4	10356,8	11001,5	11316,8	2,1	5477,8	5319,4	5224,0	3,7
Луганська	1907	11572,8	12627,5	14448,2	2,1	10394,5	11304,7	13252,7	2,5	1178,3	1322,8	1195,5	0,8
Івано-Франківська	621	13512,3	13685,5	13301,2	2,0	8070,7	8153,7	7679,4	1,4	5441,6	5531,8	5621,8	4,0
Чернівецька	470	10197,8	10722,6	10248,5	1,5	7082,4	7631,7	7176,3	1,3	3115,4	3090,9	3072,2	2,2
Закарпатська	451	8214,3	8781,1	8858,2	1,3	4527,2	4768,9	4480,8	0,8	3687,1	4012,2	4377,4	3,1

Джерело: побудовано автором на основі даних [99, 188]

Незначними розмірами сільськогосподарських угідь та, відповідно, обсягами виробництва сільськогосподарської продукції традиційно відзначаємо західні області, а саме: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька, а також Луганська область. Частка вказаних регіонів у загальному виробництві не перевищує 2,5%.

Відповідно, перша група областей визначена як регіони, що переважно виробляють продовольство, а друга група – регіони, які переважно споживають продовольство.

Основними факторами, що забезпечують розвиток сільського господарства, залишаються природні — площа регіону, придатні для ведення сільського господарства землі, а також погодні умови. Якщо для виробництва продукції Вінниччина має у своєму розпорядженні 2012 тис. га сільськогосподарських угідь, із яких 1730 тис. га відведено під рілля, то в Чернівецькій і Закарпатській областях площа сільгоспугідь становить лише 470 тис. га і 451 тис. га тис. га, а площа ріллі – 331 тис.га та 200 тис.га, відповідно. Тому, не випадково що їх внесок у національне агропромислове виробництво є найменшим: Чернівецька - 1,5 %, а Закарпатська - 1,6 %. [99].

Переважає більшість регіонів України, зважаючи на розподіл валової продукції, спеціалізуються виключно на рослинництві. Це пояснюється вищою рентабельністю виробництва саме цієї продукції. Третина валового виробництва продукції тваринництва зосереджена в трьох областях: Вінницька область – 12,5%, Черкаська – 9,1% та Київська – 8,0%.

Безумовним лідером у виробництві продукції сільського господарства є Вінницька область, що підтверджують також дані таблиці 2.4.

За обсягом виробництва Вінницька область займає перше місце в рейтингу, а за обсягами виробництва на 1 особу - 2 місце, поступаючись лише Кіровоградській області. Причому, виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 особу в Кіровоградській та Вінницькій областях втричі і більше переважає показники половини регіонів України, особливо різка перевага відносно Донецької, Закарпатської, Івано-

Франківської, Київської та Львівської областей. Проте, Київська область незважаючи на значні обсяги валового виробництва – 4 місце в загальному рейтингу, займає лише 21 місце в розрахунку виробництва на 1 особу, що визначається значною чисельністю населення в регіоні.

Аналіз даних таблиць 2.3. та 2.4 вказує на наявність постійної потреби у зовнішніх поставках продуктів харчування на деяких територіях України. Недостатня забезпеченість власними продовольчими ресурсами, в тому чи іншому ступені, характерна для більшості областей країни.

Таблиця 2.4

Рейтинг регіонів у виробництві продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р. (в господарствах усіх категорій)

Україна/ регіони (області)	2019 р.				
	у % до 2018 р.	виробництво на 1 особу у % до середнього по Україні	Рейтинг регіонів		
			за темпом приросту	за обсягом виробництва	за виробництвом на 1 особу
Україна	101,4 ▲	100	-	-	-
області:					
Вінницька	101,1 ▲	227,2	10	1	2
Волинська	101,3 ▲	98,8	9	20	12
Дніпропетровська	110,0 ▲	82,1	4	3	16
Донецька	121, 6 ▲	30,1	2	18	24
Житомирська	100,9 ▲	139,1	11-12	13	11
Закарпатська	100,9 ▲	43,6	11-12	24	22
Запорізька	129,5 ▲	98,7]	1	14	13
Івано-Франківська	97,2 ▼	59,9	19	22	19
Київська	91,7 ▼	53,2	23	4	21
Кіровоградська	107,6 ▲	236,5	5	7	1
Луганська	114,4 ▲	41,6	3	21	23
Львівська	100,8 ▲	56,4	13	17	20
Миколаївська	107,0 ▲	142,4	6	15	10
Одеська	88,4 ▼	73,4	24	12	17
Полтавська	95,7 ▼	192,7	21	2	5
Рівненська	99,4 ▼	89,5	15	19	14
Сумська	100,0	173,3	14	10	7
Тернопільська	97,8 ▼	143,6	17	16	9
Харківська	102,5 ▲	89,0	8	6	15
Херсонська	104, 7 ▲	170,7	7	11	8
Хмельницька	97,0 ▼	176,0	20	8	6
Черкаська	97,7 ▼	207,3	18	5	3
Чернівецька	95,6 ▼	70,0	22	23	18
Чернігівська	97,8 ▼	192,9	16	9	4

Джерело: побудовано автором на основі даних [188]

Однією з умов забезпечення людства продовольчими товарами у відповідності з фізіологічними нормами їх споживання повинні стати заходи по забезпеченню зростання обсягів їх виробництва. Рівень задоволення потреб населення продовольством та товарами широкого вжитку першочергово залежить від результатів виробничо-господарської діяльності підприємств аграрного сектору.

Рослинництво є провідною галуззю, оскільки окрім продуктів харчування і сировини для переробної промисловості, забезпечує тваринництво кормами. Рослинництво включає: зернове господарство, вирощування технічних, овочевих культур, кормових, плодово-ягідних культур і виноградарство. Основні галузі тваринництва: скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство, клітинне звірівництво, бджільництво, конярство, ставкове рибництво, шовківництво. Основною галуззю рослинництва є зернове господарство. Постійне нарощування виробництва зерна – важлива умова розвитку сільського господарства, зміцнення економічної могутності нашої країни, підвищення життєвого рівня народу та його продовольчого забезпечення. Від загального обсягу виробництва зерна залежить рівень забезпечення населення хлібом і хлібопродуктами, тваринництва – концентрованими кормами, різних галузей промисловості – сировиною, а торгівлі - продовольчими товарами. Від розвитку зернового господарства залежить розвиток інших галузей сільського господарства і найбільше тваринництва [189, с. 115].

Внаслідок зміни кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків відбувалася зміна попиту на окремі види продукції, а отже і змінювався рівень їх виробництва (таблиця 2.5).

Дані табл. 2.5 свідчать, що у 2019 р. порівняно з 2000 р. у всіх категоріях господарств значно збільшилося виробництво зерна та насіння соняшнику, як наслідок значного попиту, особливо на зовнішніх ринках, як на сировину, так і на продукти переробки вказаної продукції. Так, виробництво зерна зросло більш ніж втричі, або на 207,2 %, соняшнику майже в чотири з половиною

рази, або на 341,2%. Значно меншими темпами відбувалося збільшення виробництва плодів і ягід (лише на 45,9%), овочів – на 66,4%, обсяги виробництва картоплі майже не змінились, а цукрових буряків зменшились на 22,7%.

Таблиця 2.5

**Динаміка виробництва окремих видів продукції
сільського господарства, тис. тонн**

Продукція	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. у % до 2000 р.
Продукція галузі рослинництва									
Зерно	24459,0	38015,5	39270,9	60125,8	66088,0	61916,7	70056,5	75143,2	307,2
Цукрові буряки	13198,8	15467,8	13749,2	10330,8	14011,3	14881,6	13967,7	10204,5	77,3
Соняшник	3457,4	4706,1	6771,5	11181,1	13626,9	12235,5	14165,2	15254,1	441,2
Картопля	19838,1	19462,4	18704,8	20839,3	21750,3	22208,2	22504,0	20269,2	102,2
Овочі	5821,3	7295,0	8122,4	9214,0	9414,5	9286,3	9440,2	9687,6	166,4
Плоди і ягоди	1452,6	1689,9	1746,5	2152,8	2007,3	2048,0	2571,3	2118,9	145,9
Продукція галузі тваринництва									
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	1662,8	1597,0	2059,0	2322,6	2323,6	2318,2	2354,9	2492,4	149,9
Молоко	12657,9	13714,4	11248,5	10615,4	10381,5	10280,5	10064,0	9663,2	76,3
Яйця, млн. шт	8808,6	13045,9	17052,3	16782,9	15100,4	15505,8	16132,0	16677,5	189,3
Мед	52,4	71,5	70,9	63,6	59,3	66,2	71,3	69,9	133,4

Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

Зростання виробництва зерна та соняшнику відмічаємо впродовж всього періоду дослідження, а виробництво інших видів продукції рослинництва коливається за роками (таблиця 2.6). Так, піковий ріст виробництва цукрових буряків відмічаємо в 2005 р. і зменшення в подальші роки, причому саме в 2019 р. виробництво цукрових буряків було найменшим.

В тваринництві за період 2000-2019 рр. відмічаємо збільшення виробництва м'яса всіх видів (у забійній вазі) на 49,9%, виробництва яєць на 89,3%, меду на 33,4%. Проте виробництво молока скоротилось на 23,7%.

Нарощування виробництва м'ясної продукції, починаючи з 2010 р. відбувається виключно завдяки галузі птахівництва (рис. 2.3), так як виробництво свинини, а особливо яловичини, значно скоротилося. Починаючи з 2016 р. виробництво м'яса птиці у забійній вазі перевищує 50% у структурі виробництва м'яса всіх видів, причому його частка за роками зростає і у 2019 р. становить 55,4%.

Таблиця 2.6

**Базові індекси зміни виробництва окремих видів продукції
сільського господарства за роками**

Продукція	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Продукція галузі рослинництва								
Зерно	1,00	1,55	1,61	2,50	2,70	2,53	2,86	3,07
Цукрові буряки	1,00	1,17	1,04	0,78	1,06	1,13	1,06	0,77
Соняшник	1,00	1,36	1,96	3,23	3,94	3,54	4,10	4,41
Картопля	1,00	0,98	0,94	1,05	1,10	1,12	1,13	1,02
Овочі	1,00	1,25	1,40	1,58	1,62	1,60	1,62	1,66
Плоди і ягоди	1,00	1,16	1,20	1,48	1,38	1,41	1,77	1,46
Продукція галузі тваринництва								
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	1,00	0,96	1,24	1,40	1,40	1,39	1,42	1,50
Молоко	1,00	1,08	0,89	0,84	0,82	0,81	0,80	0,76
Яйця	1,00	1,48	1,94	1,91	1,71	1,76	1,83	1,89
Мед	1,00	1,36	1,35	1,21	1,13	1,26	1,36	1,33

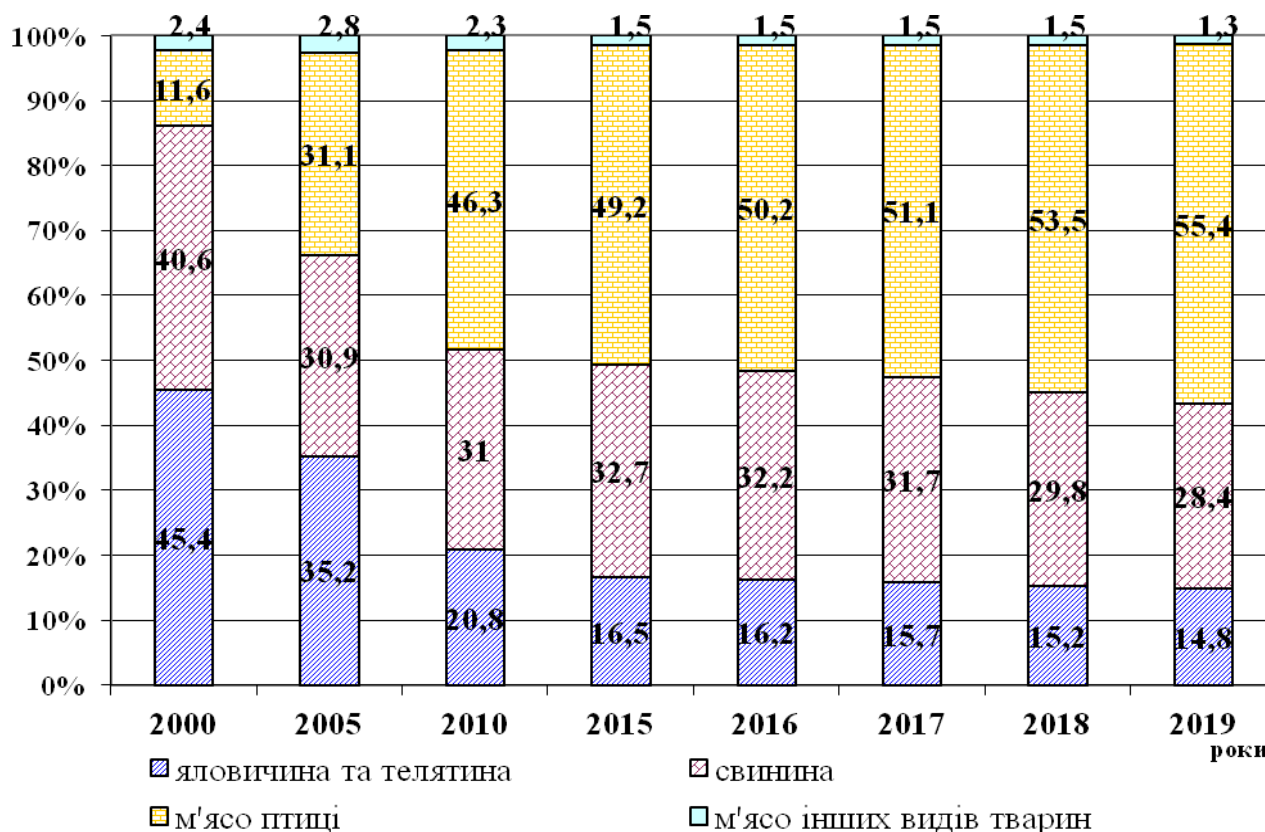
Джерело: розраховано автором на основі даних [188]

Така ситуація спричинена впливом наступних чинників: птахівництво - один з найменш затратних видів тваринництва, м'ясо птиці не менш поживне ніж інші види м'яса, а ціна – набагато дешевша, відповідно, спостерігаємо зростання попиту споживачів на м'ясо птиці в останні роки [130, с. 158].

Зменшення виробництва яловичини, свинини та молока в підприємствах зумовлені збитковістю галузі тваринництва та відмовою більшості господарств від виробництва неприбуткової продукції [31, с. 45; 34, с. 24].

Становище, що склалося в галузі скотарства, можна визначити як кризове. При цьому слід зазначити, що ця криза має системний характер, що

робить проблематичним встановлення стійкого розвитку скотарства в найближчій перспективі. Викликано це значним зменшенням чисельності поголів'я великої рогатої худоби, втратою виробничого потенціалу галузі [25, 28].

Рис. 2.3. Структура виробництва м'яса (у забійній вазі) за видами, %

Джерело: побудовано автором на основі даних [187, 188]

Багато в чому розвиток тих чи інших галузей сільського господарства визначають природно-кліматичні умови. Успішне вирощування різних сільськогосподарських культур, розведення тварин можливе лише при відповідності природних умов їх біологічним особливостям та вимогам: клімат, ґрунти, рослинність, рельєф місцевості надають безпосереднє вплив на переважний розвиток тих чи інших галузей сільського господарства і на ефективність виробництва [48, с. 87].

Як уже зазначалось, лідерами у сільськогосподарському виробництві, а саме продукції рослинництва, є області центрального регіону.

Майже 60% виробництва зерна зосереджено в 9 областях України (Додаток А), а саме: Полтавській (8,14%), Вінницькій (7,9%), Чернігівській (6,67%), Черкаській (6,07%), Сумській (5,9%), Харківській (5,88%), Кіровоградській (5,78%), Дніпропетровській (5,7%) та Київській (5,61%).

Основними виробниками цукрових буряків на сьогодні є Вінницька область, в якій вироблено в 2019 р. п'яту частину загального обсягу – 19,1%, а також Хмельницька, Тернопільська та Полтавська області, що забезпечують 13,67%, 11,54% та 10,85% валового виробництва відповідно.

Найбільший врожай соняшнику отримано в Кіровоградській, Харківській та Дніпропетровській областях, де розміщено потужності основних виробників нерафінованої олії, таких як: Придніпровський ОЕЗ, Вовчанський ОЕЗ, Приколотнянський ОЕЗ Кропивницький ОЕЗ (компанія «Кернел» – 23,1% загального виробництва нерафінованої олії) та Дніпропетровський олійноекстракційний завод" (Bunge Ukraine – 10,7%).

Одним із основних регіонів – постачальників овочів в Україні є Херсонська область (13,63% загального обсягу валового виробництва), а у виробництві плодів та ягід основними виробниками є Вінницька (11,08%) та Чернівецька (10,49%) області.

У розрізі областей – основних виробників продукції тваринництва ситуація не відповідає загальному рейтингу, оскільки більшою мірою залежить від розміщення великотоварного виробництва. Так, розміщення одного великого підприємства здатне вивести регіон у лідери: у Вінницькій області (18,42% загального виробництва м'яса) розташовано основні потужності агроіндустріального холдингу «Миронівський хлібопродукт», а в Черкаській області холдинг «Золотоніський бекон» вивів її на друге місце у рейтингу. Молочною продукцією забезпечують Вінницька, Полтавська, Житомирська, Хмельницька і Львівська області.

Безумовним лідером із виробництва курячих яєць за 2019 р. у господарствах усіх категорій є Київська область із показником у 3309,6 млн шт, що становить 19,84% загального виробництва. Друге та третє місце

займає Хмельницька та Вінницька області з показниками в 1027,2 млн шт. (6,12%) та 1023,1 млн шт. (5,6%) відповідно.

Враховуючи потужний потенціал, Вінницька область займає лідируюче положення у виробництві більшості видів сільськогосподарської продукції, при цьому даний регіон забезпечує найвищий рівень аграрного виробництва в розрахунку на 1 особу, що в рази перевищує середні дані по Україні (додаток Б та додаток В). Значним внеском у загальне виробництво вирізняються також Дніпропетровська та Київська області, проте враховуючи чисельність населення кожного регіону відмічаємо невідповідність їх високому рейтингу за загальними обсягами виробництва до виробництва в розрахунку на 1 особу. Так, визначені регіони є одними із найбільших за чисельністю населення. На 1 січня 2020 р. чисельність населення Дніпропетровської області налічувало 3176648 осіб, а Київської, разом із м. Київ – 4748404 осіб, відповідно їх рейтинг у виробництві окремих видів продукції на 1 особу є одним із найнижчих: 19 та 21 місце. Найнижчу позицію в рейтингу регіонів за виробництвом продукції сільського господарства в розрахунку на 1 особу займають Донецька (23 місце) та Луганська (24) області. Виробництво продукції на 1 особу в даних регіонах є значно нижчим за середні показники по Україні та в десятки разів менше від показників Вінницької області. Такий рівень сформовано під впливом зниження обсягів виробництва з відомих причин, а також значної чисельності населення Донецької області – 4131808 осіб.

Слід зазначити, що виробництво більш ефективної продукції сільського господарства, а саме: зерна, насіння соняшнику, м'яса птиці та яєць сконцентровано саме у сільськогосподарських підприємствах (таблиці 2.7 та 2.8). Також 94,6% цукрових буряків вироблено в сільськогосподарських підприємствах, що обумовлено високою капіталомісткістю та трудомісткістю галузі, а також низькою економічною привабливістю галузі, особливо на незначних розрізнених ділянках господарств населення. При цьому, за переконанням Свиноуса І. В., Рудич О. О. та Зубченко В. В., саме висока

трудомісткість вирощування овочів і плодів у рослинництві та ведення м'ясного скотарства та вівчарства є причиною відмови більшості сільськогосподарських підприємств від виробництва такої сільськогосподарської продукції [181, с. 44].

Таблиця 2.7

Структура виробництва окремих видів продукції рослинництва за категоріями господарств, %

Продукція	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. +,- до 2000 р.
Сільськогосподарські підприємства									
Зерно	81,6	75,7	75,8	77,3	78,7	77,4	80,1	79,8	- 1,8
Цукрові буряки	87,8	78,5	92,1	92,5	95,3	95,6	95,3	94,6	6,8
Соняшник	87,5	78,8	82,5	85,4	86,1	86,6	86,1	85,8	- 1,7
Картопля	1,4	1,2	2,6	2,2	2,2	1,9	1,9	1,8	0,4
Овочі	16,9	10,7	11,9	13,9	14,1	14,5	14,4	14,7	- 2,2
Плоди і ягоди	18,2	11,8	16,4	19,1	18,5	16,3	21,6	16,6	1,6
у тому числі фермерські господарства									
Зерно	5,1	10,7	12,0	12,7	13,4	14,0	14,4	15,3	10,2
Цукрові буряки	5,7	8,9	8,4	6,0	6,9	7,4	6,9	4,5	- 1,2
Соняшник	10,0	15,6	17,8	19,4	19,4	19,3	19,8	20,3	10,3
Картопля	0,3	0,4	0,9	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,2
Овочі	1,4	2,1	2,6	3,1	3,2	2,9	2,7	3,0	1,6
Плоди і ягоди	0,3	0,6	2,1	3,2	4,8	3,7	5,3	4,7	4,4
Господарства населення									
Зерно	18,4	24,3	24,2	22,7	21,3	22,6	19,9	20,2	1,8
Цукрові буряки	12,2	21,5	7,9	7,5	4,7	4,4	4,7	5,4	- 6,8
Соняшник	12,5	21,2	17,5	14,6	13,9	13,4	13,9	14,2	1,7
Картопля	98,6	98,8	97,4	97,8	97,8	98,1	98,1	98,2	- 0,4
Овочі	83,1	89,3	88,1	86,1	85,9	85,5	85,6	85,3	2,2
Плоди і ягоди	81,8	88,2	83,6	80,9	81,5	83,7	78,4	83,4	- 1,6

Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

Висока концентрація та спеціалізація виробництва дає змогу застосовувати високоефективну техніку та технології, що в свою чергу сприяє нарощуванню обсягів виробництва вище вказаної продукції. Виробництво значних обсягів трудомісткої сільськогосподарської продукції, зокрема картоплі, овочів, плодів і ягід та молока і меду, перемістилося в

селянські домогосподарства, що не сприяє підвищенню її якості та конкурентоспроможності, застосуванню нових технологій та покращенню ресурсозабезпеченості тощо.

Розміщення і розвиток овочівництва, плодівництва та тваринництва в особистих господарствах населення викликані необхідністю самозабезпечення продуктами харчування, що не потребують промислової переробки, так як низький рівень купівельної спроможності населення, особливо сільського, робить зазначені продукти харчування малодоступними.

Таблиця 2.8

Структура виробництва окремих видів продукції тваринництва за категоріями господарств, %

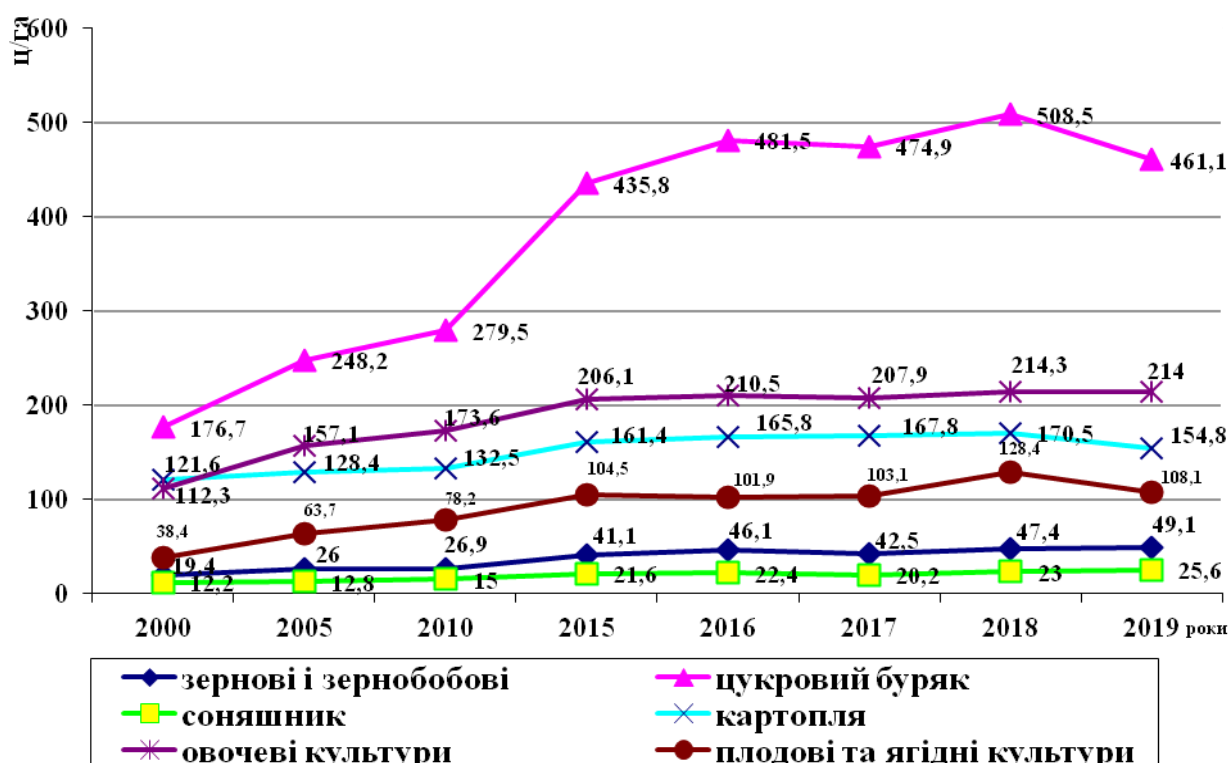
Продукція	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. +,- до 2000 р.
Сільськогосподарські підприємства									
Мясо всіх видів (у забійній вазі)	26,3	36,8	55,1	63,0	64,1	64,0	65,1	68,1	41,8
Молоко	29,0	18,8	19,7	25,1	26,1	26,9	27,4	28,2	-0,8
Яйця, млн. шт	33,8	49,5	60,1	58,2	53,4	53,9	55,2	56,1	22,3
Мед	6,8	3,4	2,3	1,4	1,5	1,3	1,2	1,1	-5,7
у тому числі фермерські господарства									
Мясо всіх видів (у забійній вазі)	0,5	0,9	2,3	2,3	2,4	2,5	2,5	2,8	2,3
Молоко	0,5	0,7	1,0	1,7	1,8	1,9	2,0	2,2	1,7
Яйця, млн. шт	0,1	0,1	0,5	0,4	0,6	0,6	0,7	0,8	0,7
Мед	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,1
Господарства населення									
Мясо всіх видів (у забійній вазі)	73,7	63,2	44,9	37,0	35,9	36,0	34,9	31,9	- 41,8
Молоко	71,0	81,2	80,3	74,9	73,9	73,1	72,6	71,8	0,8
Яйця, млн. шт	66,2	50,5	39,9	41,8	46,6	46,1	44,8	43,9	- 22,3
Мед	93,2	96,6	97,7	98,6	98,5	98,7	98,8	98,9	5,7

Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

Також господарства населення не тільки забезпечують особисті потреби у продуктах харчування, а й реалізують значну частину виробленої

продукції, тобто змінюють натуральну форму виробництва на товарну [30, с. 395].

Основним відносним результативним економічним показником стану і розвитку рослинництва та сільськогосподарського виробництва в цілому є урожайність сільськогосподарських культур, динаміка зміни даного показника показана на рисунку 2.4.

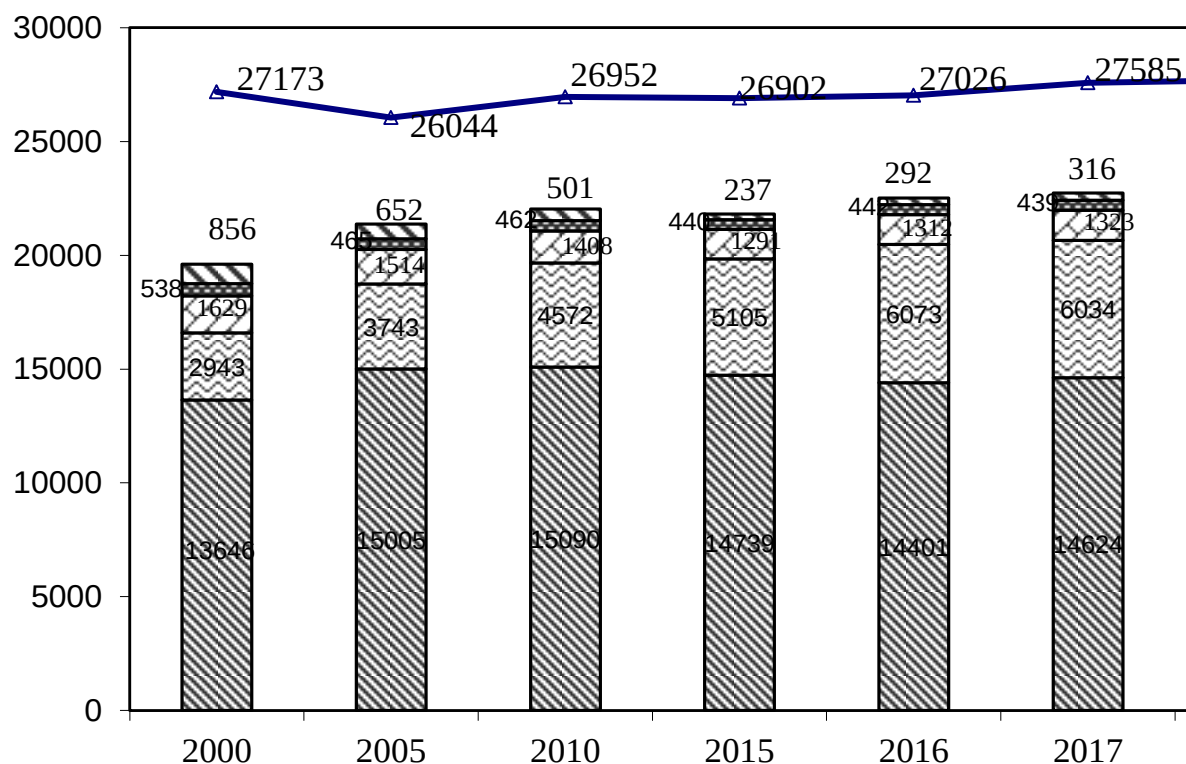
Рис. 2.4. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур за 2000 – 2019 роки, ц/га

Джерело: побудовано автором на основі даних [187, 188]

За перше десятиліття досліджуваного періоду склалася чітка тенденція до незначного підвищення врожайності всіх основних сільськогосподарських культур. Починаючи з 2010 р. урожайність культур мала тенденцію до збільшення, досягнувши свого максимального рівня у 2018 р.: цукрові буряки – 508,5 ц/га, картопля – 170,5 ц/га, овочі – 214,3 ц/га, плодові і ягідні культури – 128,4 ц/га. У 2019 р. урожайність вище зазначених культур зменшилась, проте по зерновим та соняшнику продовжила зростати і у

2019 р. зафіксовано найвищий рівень даного показника для вказаних культур – 49,1 ц/га та 25,6 ц/га відповідно.

Стосовно посівних площ основних сільськогосподарських культур, за останні роки вони також зазнали суттєвих змін (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур в Україні, тис.га

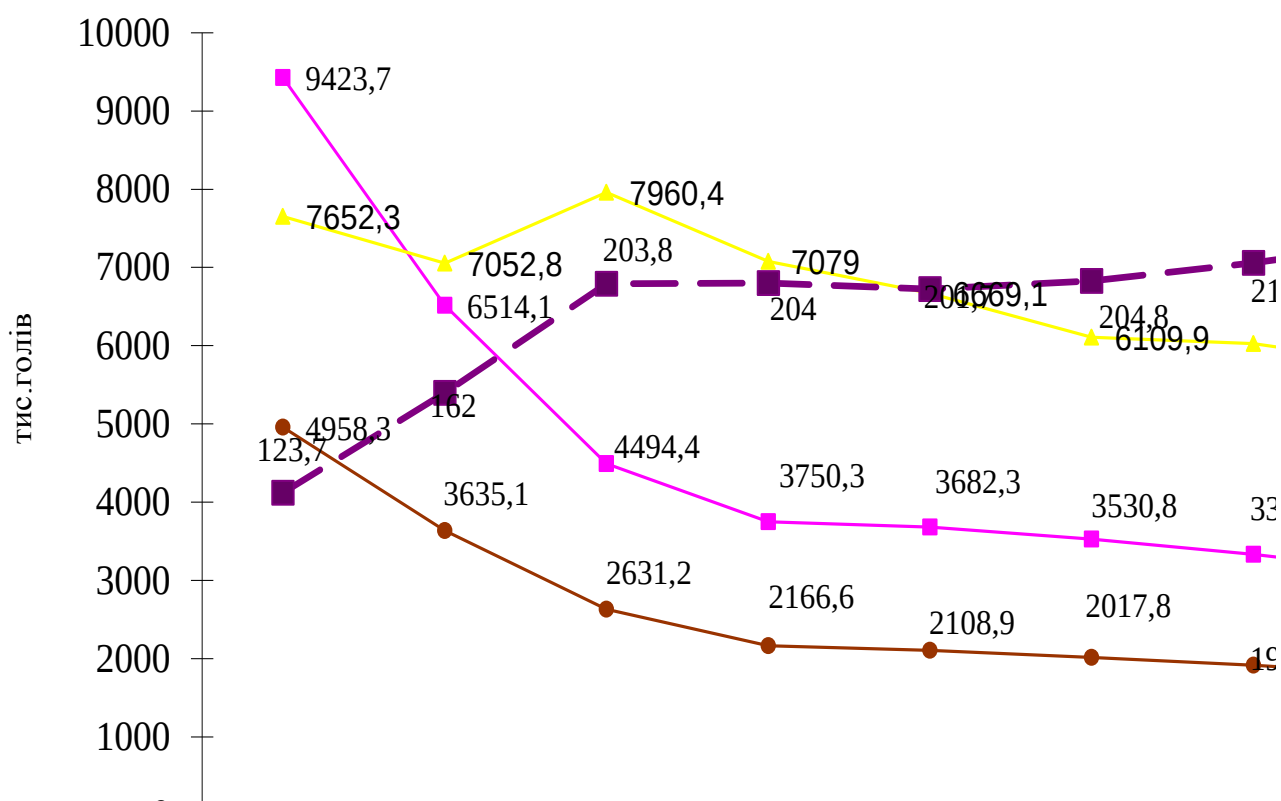
Джерело: побудовано автором на основі даних [188]

Загальна площа посівів збільшилась на 3,0 % і у 2019 р. становила 28001 тис. га проти 27173 тис. га у 2000 р. Проте негативними залишаються зміни у структурі посівних площ, оскільки за досліджуваний період скоротились посівні площі таких важливих культур, як цукрові буряки, картопля, тоді як спостерігається зростання посівної площі соняшника – однієї з найбільш рентабельних культур, що є негативною тенденцією, так як вказана культура дуже виснажує ґрунт, а тому в десятипільній сівозміні вона не повинна займати більше одного поля [14]. В більшості господарств використовують

короткоротаційні сівозміни, а значна частина орендарів на орендованих землях вирощують лише зернові і соняшник, що руйнує та виснажує родючий шар ґрунту.

Отже, суттєве підвищення рівня урожайності зернових та соняшнику за останній рік, відповідні зміни в структурі посівних площ і обумовили значне підвищення обсягів їх виробництва в 2019 р., порівняно з попередніми роками, при цьому по виробництву цукрових буряків продовжуємо спостерігати загальну тенденцію до зниження.

Спад виробництва продукції тваринницької галузі, за виключенням птахівництва, в першу чергу обумовлений суттєвими змінами, які відбулися в структурі поголів'я худоби та птиці всіх категорій господарств за досліджуваний період (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Динаміка поголів'я худоби та птиці в Україні

Джерело: побудовано автором на основі даних [188]

Зазначимо, що поголів'я великої рогатої худоби, корів, свиней мало чітку тенденцію до зниження за період дослідження 2000-2019 рр., досягнувши в 2019 р. свого мінімуму – 3092,0, 1788,5 та 5727,4 тис. голів, відповідно.

Основною причиною занепаду молочного та м'ясного скотарства в сільськогосподарських підприємствах України є хронічна збитковість галузі, тому власники підприємств обґрунтовано позбавляються збиткових виробництв – скорочують чисельність поголів'я [22]. Відродження скотарства пов'язане зі значними капіталовкладеннями, оскільки лише великі спеціалізовані комплекси здатні забезпечити прибуткове виробництво. Серед проблем розвитку галузі слід відзначити низький потенціал продуктивності наявного поголів'я корів, для покращення якого необхідно кардинально покращити селекційно-племінну роботу. Застосування інтенсивних технологій неможливе без організації в підприємствах ефективного кормовиробництва [17, 18]. Це ставить перед власниками підприємств, які хотіли б розвивати скотарство у своєму господарстві, такі перепони фінансового характеру, які вони не здатні подолати без державної підтримки.

Але поруч із занепадом скотарства та свинарства в сучасних економічних умовах стрімко розвивається птахівництво. Птахівництво є однією з найбільш скоростиглих галузей тваринництва, що забезпечує швидкий оборот вкладених коштів та динамічний розвиток. Сьогодні вітчизняне птахівництво є одним із найбільш економічно привабливих та конкурентоспроможних видів агробізнесу, про що свідчить стійка динаміка зростання виробництва м'яса птиці і яєць. Цим і пояснюється значне збільшення поголів'я птиці, особливо починаючи з 2010 р. Так у 2010 р. в Україні налічувалося 123,7 млн голів, в 2010 р. поголів'я птиці зросло до 203,8 млн. голів (або на 64,8 % порівняно із 2000 р.), а у 2019 р. становило 220,5 млн. голів, що на 78,3% перевищує значення 2000 р..

Одночасно зі скороченням чисельності поголів'я основних видів тварин в сільськогосподарських підприємствах країни відмічаємо підвищення їх продуктивності (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Продуктивність сільськогосподарських тварин, кг

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р у % до 2000 р.
Середня жива маса ВРХ, реалізованих на забій	231	252	250	282	283	283	284	295	127,7
Середня жива маса свиней, реалізованих на забій	114	119	121	123	121	121	120	121	106,1
Середня жива маса птиці всіх видів, реалізованих на забій	2,1	2,1	2,2	2,4	2,4	2,4	2,5	2,5	119,0
Середньорічний удій молока від однієї корови	2359	3487	4082	4644	4735	4820	4922	4976	210,9

Джерело: розраховано автором на основі даних [194, с. 19; 195, с.29]

Одним з важливих показників продуктивності сегменту яловичини та свинини є середня вага голови, зданої на забій, так як сьогодні це є реальною проблемою. Як можна побачити за даними таблиці 2.9, в останні роки цей показник мало змінювався, залишаючись на неприпустимо низькому рівні.

Впродовж 2000 – 2019 рр. середня вага голови ВРХ, зданої на забій збільшились на 27,7% в порівнянні з 2000 р., а середня жива маса свиней, реалізованих на забій, відповідно, – на 5,3%. Як бачимо, в свиначстві, середня вага голови зданої на забій майже не змінюється.

Середній річний надій молока від однієї корови збільшився з 2359 кг в 2000 р. до 4976 кг в 2019 р., зростання відбулося більш ніж у двічі за досліджуваний період.

Отже, скорочення обсягу виробництва продукції тваринництва перетворилося в макроекономічний чинник, оскільки призвело до зростання дефіциту продуктів харчування тваринницького походження, а відтак до підвищення цін на них. Це посилює інфляційні процеси, болюче вдарило

насамперед по найбільшій частині верств населення, для яких такі продукти стали просто недоступними за ціною [86].

Загалом відмічаємо зростання обсягів виробництва продукції рослинництва, значне скорочення більшості видів виробництва продукції в галузі тваринництва. Основну роль, в останні роки, у забезпеченні м'ясом і м'ясопродуктами відіграє птахівництво, частка якого у виробництві м'яса всіх видів у забійній вазі в 2019 р. зросла до 55,4%. Наведені дані свідчать про зростання загальних обсягів ресурсної бази для переробки в рослинницькій галузі та зниження забезпечення сировиною переробних підприємств м'ясо-молочного напрямку.

2.2. Особливості розвитку продовольчого комплексу України

Як зазначалось, сільське господарство є основою забезпечення населення якісними та доступними продуктами харчування, основною сировинною базою харчової промисловості та, відповідно, формування продовольчого фонду та економічної безпеки країни.

Збільшення обсягів аграрного виробництва є передумовою розширеного розвитку харчової промисловості. Нарощування сировинної бази для переробних підприємств забезпечить додаткові вигоди за рахунок створення продуктів з більшою доданою вартістю, підвищення продуктивної зайнятості, забезпечення додаткових експортних валютних надходжень та в результаті – зміцнення національної економіки.

Харчова промисловість є важливою ланкою продовольчого комплексу будь-якої країни, поєднуючи виробництво і промислову переробку сировинних ресурсів рослинного і тваринного походження з реалізацією готової продукції. Забезпечення населення якісним продовольством у достатній кількості є одним з основних завдань держави.

Переробні галузі – це комплекс підприємств, що переробляють сільськогосподарську сировину, з якої отримують продукти харчування і

сировину для харчової промисловості. Вони забезпечують населення продуктами харчування та створюють певні ресурси для зовнішнього обміну.

До найважливіших галузей переробної промисловості належать: борошномельно-круп'яна, консервна, олійна, цукрова, спиртово-бродильна, винопереробна, молочна, м'ясна та ряд інших.

Саме продукція рослинництва (зерно, насіння соняшнику, цукрові буряки, картопля, овочі, плоди, ягоди) і тваринництва (худоба, птиця, молоко, яйця, вовна) є сировинною базою в Україні для переробки. На стан сировинної бази, а разом з тим на обсяги одержання кінцевої продукції, втрати кількості та якості цієї продукції впливає чимало організаційно економічних факторів, проте основним є саме обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

Виробництво окремих видів продукції харчової промисловості та кількісні зміни за 2015 – 2019 рр. представлено в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Виробництво окремих видів продукції харчової промисловості, тис.тонн

Продукція	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. у % до 2015р.
Хліб та хлібобулочні вироби, нетривалого зберігання	1232,0	1160,0	1072,6	975,1	892,7	72,5
Борошно пшеничне чи пшенично-житнє	2056,4	1974,0	1991,0	1746,0	1737,6	84,5
Вироби макаронні неварені	86,8	95,9	88,2	79,3	73,8	85,0
Олія соняшникова	3715,8	4424,0	5354,8	5148,6	5836,2	157,1
Соки і суміші соків фруктових та овочевих, млн.л	386,4	366,4	375,1	413,1	405,4	104,9
Цукор білий кристалічний буряковий	1459,3	1997,0	2042,7	1753,6	1490,0	102,1
М'ясо та м'ясопродукти	1151,1	1207,7	1164,3	1089,2	1078,8	93,7
Вироби ковбасні та подібні продукти з м'яса, субпродуктів	228,8	233,0	247,1	247,8	237,2	103,7
Молоко, молоко-продукти та сири	1157,6	1144,7	1171,4	1170,6	1116,3	96,4

Джерело: розраховано автором на основі даних [188, с. 26-28]

Виробництво цукру у 2019 р. відповідає рівню 2015 р., проте значно скоротилось відносно попередніх 2016-2018 рр., що відбулося під впливом значного скорочення виробництва цукрових буряків. Зменшення виробництва підприємствами харчової промисловості молока та молокопродуктів, а також м'яса та м'ясопродуктів є прогнозованим, оскільки зменшились обсяги аграрного виробництва молока та м'яса всіх видів, окрім м'яса птиці (заданими табл. 2.3 та рис. 2.3). Проте, зменшення виробництва хлібу та хлібобулочних виробів, борошна та макаронних виробів відбувається на фоні зростання обсягів виробництва зернових та зернобобових. Дана ситуація вказує на зменшення обсягів реалізації зерна переробним підприємствам та зростання частки реалізації зерна за іншими каналами, в тому числі на експорт.

Відповідно до нерівномірності виробництва продукції сільського господарства, обсяги виробництва окремих видів продукції харчової промисловості значно коливаються в розрізі регіонів України (табл. 2.11).

Основними чинниками розміщення підприємств харчової промисловості сировинний чинник або наявність споживача. Чинник сировини є визначальним, якщо сировина нетранспортабельна, тобто втрачає якісні характеристики за тривалого перевезення. До таких виробництв належать: тваринних жирів та сиру; олійно-жирове; цукру; перероблення та консервування фруктів і овочів.

Наведені дані в таблиці 2.11 свідчать, що значні обсяги виробництва продуктів харчування визначені в регіонах де переважають обсяги виробництва сільськогосподарської продукції даної галузі.

Так, наприклад, виробництво цукру становило в 2019 р. 1490,0 тис. т. і на даний момент в основному зосереджене в чотирьох областях України. Лідерами у виробництві цукру у 2019 р. незмінно залишаються: Вінницька область – 378,6 тис. т, Хмельницька – 192,8 тис. т, Тернопільська – 186,4 тис. т. та Київська – 182,7 тис. т. Всього в 2019 р. працювало 33 цукрових заводи, які переробили 9,84 млн т цукрових буряків, що менше майже на третину,

ніж попереднього 2018 р. Суттєве зменшення виробництва цукрових буряків як сировини вплинуло на скорочення виробничих потужностей переробних підприємств і, як наслідок, зменшення виробництва цукру.

Таблиця 2.11

**Виробництво окремих видів продукції харчової промисловості в
розрізі регіонів за 2019 р.**

Україна/Регіони	Вироби ковбасні та подібні продукти з м'яса, субпродуктів		Олія соняшникова		Молоко, молокопродукти та сири (крім свіжого сиру та кисломолочного)		Борошно пшеничне чи пшенично-житнє		Хліб та вироби хлібобулочні	
	тис.т	частка, %	тис.т	частка, %	тис.т	частка, %	тис.т	частка, %	тис.т	частка, %
Україна	236,6	100,0	5836,2	100,0	840,7	100,0	1737,6	100,0	892,7	100,0
Вінницька	8,0	3,38	444,3	7,61	121,5	14,45	250,5	14,42	30,1	3,37
Волинська	11,0	4,65	-	-	-	-	28,2	1,62	26,8	3,00
Дніпропетровська	64,9	27,43	379,4	6,50	83,4	9,92	166,2	9,56	116,3	13,03
Донецька	38,8	16,40	164,7	2,82	5,5	0,65	8,7	0,50	35,2	3,94
Житомирська	10,7	4,52	-	-	22,4	2,66	32,9	1,89	28,4	3,18
Закарпатська	1,4	0,59	-	-	-	-	-	-	7,6	0,85
Запорізька	9,1	3,85	628,8	10,77	12,2	1,45	66,3	3,82	45,9	5,14
Івано-Франківська	0,9	0,38	-	-	5,2	0,62	20,0	1,15	22,3	2,50
Київська	4,5	1,90	154,9	2,65	193,9	23,06	149,4	8,60	93,0	10,42
Кіровоградська	13,2	5,58	872,5	14,95	2,4	0,29	54,2	3,12	9,9	1,11
Луганська	-	-	108,3	1,86	1,5	0,18	33,4	1,92	7,3	0,82
Львівська	4,9	2,07	-	-	56,8	6,76	69,7	4,01	42,0	4,70
Миколаївська	0,7	0,30	866,0	14,84	39,8	4,73	22,5	1,29	18,4	2,06
Одеська	2,5	1,06	1018,8	17,46	10	1,19	75,4	4,34	52,2	5,85
Полтавська	32,4	13,69	306,0	5,24	72,2	8,59	30,9	1,78	28,9	3,24
Рівненська	0,8	0,34	-	-	30,3	3,60	33,3	1,92	28,5	3,19
Сумська	0,7	0,30	36,3	0,62	7,9	0,94	94,5	5,44	29,4	3,29
Тернопільська	1,2	0,51	3,9	0,07	45,6	5,42	46,5	2,68	6,7	0,75
Харківська	22,9	9,68	381,1	6,53	35	4,16	227,9	13,12	66,7	7,47
Херсонська	-	-	200,5	3,44	4	0,48	32,1	1,85	18,2	2,04
Хмельницька	4,0	1,69	-	-	17	2,02	92,9	5,35	37,9	4,25
Черкаська	0,4	0,17	86,1	1,48	14,9	1,77	70,4	4,05	19,3	2,16
Чернівецька	1,1	0,46	-	-	-	-	10,5	0,60	17,2	1,93
Чернігівська	1,0	0,42	33,5	0,57	16,4	1,95	16,4	0,94	18,7	2,09

Джерело: розраховано автором на основі даних [188, 193]

Зерновий комплекс України на сьогодні є експортоорієнтованим. Обсяги експорту зерна істотно коливаються за роками і, відповідно, залежать передусім від його валового збору та ємності внутрішнього ринку.

Аналіз виробництва і споживання основних видів продовольчої продукції дозволяє визначити місткість основних ринків продовольства, зокрема ринків цукру, олії, м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, хліба і хлібобулочних виробів, фруктів і ягід тощо.

Розрахунок місткості ринку на підставі норм споживання певного товару застосовується здебільшого для продовольчих товарів, сировини і витратних матеріалів. Основою для розрахунків являються річні норми споживання на одну людину і загальна чисельність населення.

В Україні триває тенденція зменшення обсягів споживання населенням окремих продуктів харчування. Так, зниження середньодушового споживання призводить до скорочення ємності внутрішнього ринку (табл. 2.12).

Порівняно з 2000 р. у 2019 р. відбулося збільшення місткості внутрішнього ринку за більшістю продовольчих груп. Примітно, що відбулося зростання споживчого попиту у 2019 р. в порівнянні з 2010 р. на ті види продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм (м'яса та м'ясопродуктів, плодів та ягід, та яєць).

Разом з тим, зниження середньодушового споживання та скорочення чисельності населення України (на перше січня 2020 р. чисельність населення України становило 41732,8 тисяч осіб, що на 7190,4 тис. осіб менше за дані на 1 січня 2001 р.) призвело до скорочення місткості внутрішнього ринку у 2019 р. в порівнянні з 2000 р. за такими групами продукції як зерно, картопля, цукор та молоко і молокопродукти.

Основне завдання держави у вирішенні проблеми забезпечення населення продовольством полягає насамперед у максимальному використанні внутрішнього виробничого потенціалу та зменшенні імпортозалежності за окремими видами продовольства. Наповнення

національного продовольчого ринку товарними власного виробництва, обумовлене станом і розвитком аграрного сектору та підприємств харчової і переробної промисловості [23].

Таблиця 2.12

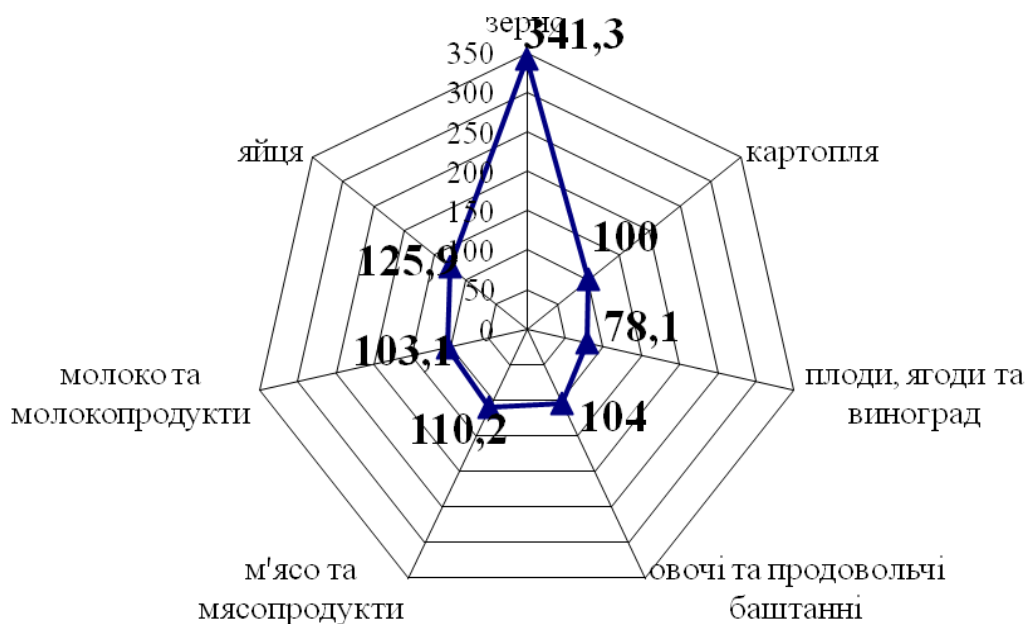
**Оцінка ємності внутрішнього ринку України
за окремими продукції, тис. тонн**

Продукція	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. +,- до 2000р.
зерно (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно)	7748	7750	6808	5897	5745	5655	5610	5470	- 2278
картопля	6660	6386	5914	5892	5966	6091	5893	5705	- 955
овочі і баштанні продовольчі культур(включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу)	5002	5663	6581	6890	6984	6783	6927	6924	+ 1922
плоди, яоди і вино-град (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу)	1439	1750	2203	2179	2119	2242	2445	2469	+ 1030
цукор (включаючи основні цукромісткі продукти, в перерахунку на цукор)	1801	1795	1704	1528	1420	1290	1260	1212	- 589
олія (включаючи основні олієвмісні продукти в перерахунку на олію))	635	635	680	525	497	496	501	504	- 131
м'ясо та м'ясні продукти (включаючи субпродукти)	1611	1844	2384	2179	2195	2195	2232	2252	+ 641
молоко та молочні продукти	9789	10625	9470	8995	8942	8496	8355	8428	- 1361
яйця (включаючи яйцепродукти) ¹	471	647	767	694	659	670	671	683	+ 212

¹¹ Для перерахунку взято середню вагу одного яйця – 57,75 г.

Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

Зростання обсягів валового виробництва продукції сільського господарства забезпечило покращення рівня самозабезпеченості продуктами харчування в Україні [32], що визначається співвідношенням обсягів виробництва певного продукту та його внутрішнього використання на території країни (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Рівень самозабезпеченості основними видами продукції у 2019 р., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [188]

У 2019 р. задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, майже повністю забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва, виключення становлять плоди та ягоди. Для плодів, ягід і винограду рівень самозабезпечення не є достатнім – 78,1%, тобто Україна змушена імпортувати товари вказаної групи продовольства [23]. Негативний баланс по плодам, ягодам і винограду сформувався у 2014 р. – разом з анексією Криму Україна втратила 20% виробництва винограду. До речі, внесок Криму в загальнонаціональне

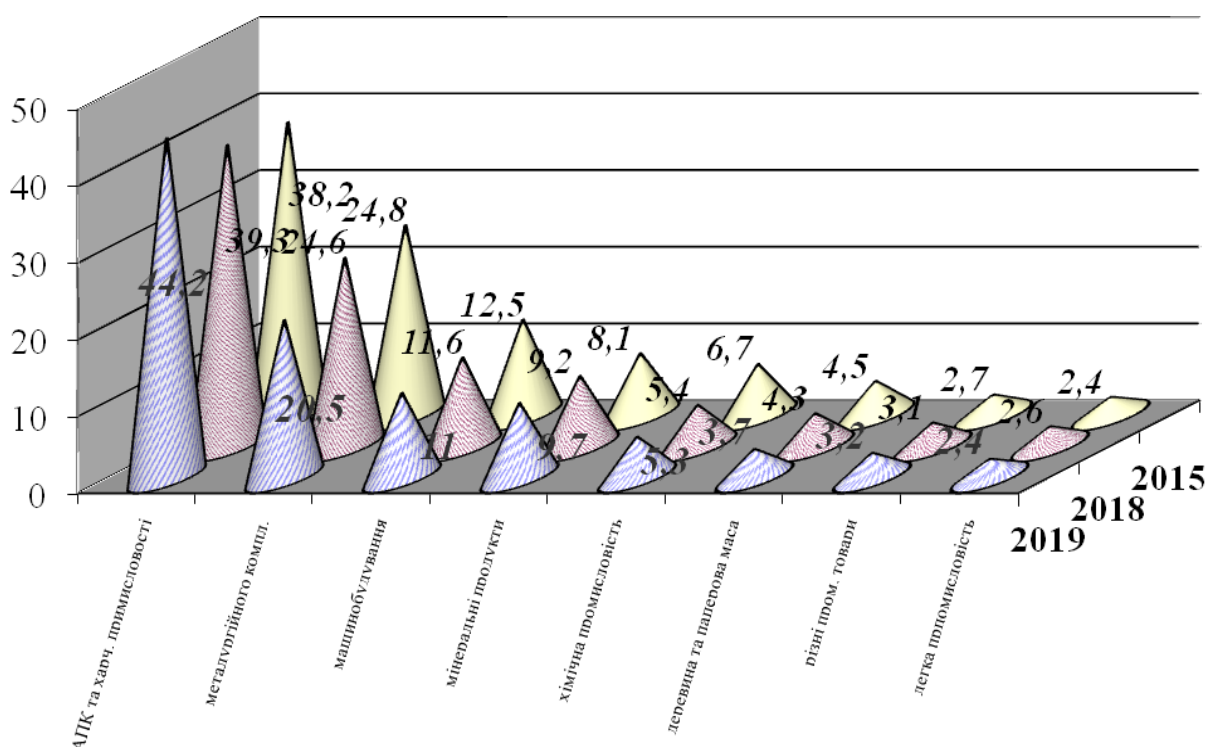
виробництво зерна був невеликим – у межах 5%. Найбільш значуща втрата – виробництво рису, оскільки на півострові було розташовано понад 60% посівів цієї культури. Однак цей ринок в Україні завжди був імпортозалежним – внутрішнє виробництво покривало максимум п'яту частину від потреби [111].

Потенціал виробництва аграрного сектору України значно перевищує потреби внутрішнього ринку, що з одного боку має сприяти розвитку національної економіки та підвищенню експортних можливостей, а з іншого – зростанню доходів аграріїв та забезпеченню синергічного ефекту в поєднанні з іншими галузями національної економіки [23, 32].

Загальна сума експорту в Україні в 2019 р. зросла до 50054,6 млн. доларів США, відмічаємо зростання на 5,7% порівняно із попереднім 2018 р. Поряд із зростанням виручки за експортними операціями, відмічаємо збільшення суми імпорту товарів в 2019 р. на 6,3% порівняно із 2018 р. до суми 60800,2 млн. доларів США. При цьому негативне сальдо по експорту-імпорту товарів зросло у 2019 р. до 10745,6 млн. дол. США.

У 2019 р. 22144,2 млн. доларів США – 44,2% загальної суми валютних надходжень від експорту товарів, отримано від експорту товарів АПК та харчової промисловості (рис. 2.8), що є найвищим показником за останні роки.

В останні роки спостерігаємо тенденцію зростання валютних надходжень від реалізації продукції АПК та харчової промисловості на експорт, при одночасному скороченні надходжень від експорту продукції металургійного комплексу та хімічної промисловості, що традиційно були одними з найбільших статей українського експорту та надходжень валюти до економіки країни.

Рис. 2.8. Структура експорту товарів в Україні, %

Джерело: побудовано автором на основі даних [79, 104, 105]

Експорт продукції АПК та харчової промисловості за підсумками 2019 р. збільшився у порівнянні з показниками 2018 р. на 3,5 млрд доларів або на 19,0%, у тому числі [100]:

- зернові культури – на 2,4 млрд дол. (на 33,0%);
- насіння і плоди олійних культур – на 609,1 млн дол. (на 31,2%);
- залишки і відходи харчової промисловості – на 261,5 млн дол. (на 21,3%);
- жири та олії тваринного або рослинного походження – на 235,7 млн дол. (на 5,2%);
- м'ясо і субпродукти харчові – на 65,9 млн дол. (на 10,2%);
- їстівні плоди і горіхи, цитрусові – на 31,5 млн дол. (на 13,8%);
- продукція борошномельно-круп'яної промисловості – на 26,3 млн дол. (на 15,0%);
- продукти переробки овочів, плодів – на 19,6 млн дол. (на 11,4%);
- інші продукти рослинного походження – на 18,5 млн дол. (на 55,0%).

Загалом відмічаємо зростання як суми надходжень від експорту продукції АПК та харчової промисловості, так і частки вказаної групи товарів у структурі експорту. Імпорт продукції АПК та харчової промисловості за підсумками 2019 р. становив 5 736,0 мдн. доларів США, що у загальній структурі імпорту складає 9,4%, при цьому відмічаємо збільшився у порівнянні з показниками 2018 р. на 680,6 млн дол. або на 13,5%, у тому числі [100]:

- їстівні плоди і горіхи, цитрусові – на 146,5 млн дол. (на 27,8%);
- овочі, коренеплоди – на 106,2 млн дол. (на 100,0%);
- риби і ракоподібні – на 95,1 млн дол. (на 17,3%);
- тютюн – на 75,8 млн дол. (на 18,0%);
- молоко і молочні продукти, яйця, мед – на 63,0 млн дол. (на 59,2%);
- продукти із зернових культур – на 47,1 млн дол. (на 30,7%);
- алкогольні і безалкогольні напої та оцт – на 43,3 млн дол. (на 8,8%).

Формування внутрішнього ринку продовольства, окрім внутрішнього валового виробництва, залежить від експорту та імпорту за окремими групами продовольчих товарів (табл. 2.13).

Аналіз динаміки експортно – імпортних операцій продовольчими товарами показав, що експорт деяких сільськогосподарських продуктів має стрімку тенденцію до зростання [23]. Так експорт зерна збільшився на 56595 тис.тонн у 2019 р. порівняно із 2000 р., а експорт олії збільшився на 5744 тис.тонн за аналогічний період. Поряд із збільшенням обсягів експорту також за деякими видами продукції зростають обсяги імпорту. Порівняно із зростанням експорту плодів, ягід і винограду у 2019 р. на 345 тис.тонн, що перевищує обсяг експорту 2000 р. майже у 5 разів, імпорт плодів зріс на 873 тис.тонн до 1052 тис.тонн порівняно із обсягами імпорту 2000 р. у 179 тис. тонн. Значне збільшення імпорту спостерігаємо також по овочам та м'ясу і м'ясопродуктах.

Таблиця 2.13

**Динаміка експорту – імпорту за окремими групами
продовольчих товарів, тис. тонн**

Продукція	2000 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2019 р. +/- до 2000р.	
	Експ.	Імп.	Експ.	Імп.	Експ.	Імп.	Експ.	Імп.	Експ.	Імп.	Експ.	Імп.	Експ.	Імп.
зерно (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно)	1330	1010	38338	190	41451	240	42499	255	42940	280	57925	291	56595	-719
картопля	1	11	15	17	5	27	18	24	22	28	6	278	5	267
овочі і баштанні продовольчі культур(включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу)	30	29	212	95	224	136	444	129	434	188	284	313	254	284
плоди, яоди і виноград (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу)	88	179	324	588	283	732	291	819	331	878	433	1052	345	873
цукор (включаючи основні цукромісткі продукти, в перерахунку на цукор)	154	177	153	4	505	5	617	7	594	3	248	4	94	-173
олія (включаючи основні олієвмісні продукти в перерахунку на олію))	900	264	4253	160	5104	219	5988	239	5986	259	6644	250	5744	- 14
м'ясо та м'ясні продукти (включаючи субпродукти)	163	38	245	158	303	182	351	233	399	283	487	261	324	223
молокота молочні продукти	1100	50	464	78	434	105	835	132	807	180	593	337	-507	287
яйця (включаючи яйцепродукти) ¹	0	2	126	11	112	5	155	7	186	4	198	5	198	3

¹ Для перерахунку взято середню вагу одного яйця – 57,75 г.
Джерело:: розраховано автором на основі даних [187, 188]

Зростання імпорту молока і молокопродуктів бідбувається на фоні значного зменшення експорту даного виду продукції, що визначене значним скороченням виробництва молока в Україні [216, с. 105]. Задоволення потреб населення у продовольстві в межах його купівельної спроможності у 2019 р., як і у попередні роки, здійснювалося в основному за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Розрахунок імпортозалежності окремих видів продукції вказано в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

**Відсоток імпортозалежності внутрішнього ринку України
за окремими видами продукції, %**

Продукція	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. +,- до 2000р.
зерно та продукти переробки зерна в перерахунку на зерно	13,0	2,9	2,6	3,2	4,2	4,5	5,0	5,3	- 7,7
картопля	0,2	0,1	0,5	0,3	0,5	0,4	0,5	4,9	+ 4,7
овочі і баштанні культур(включаючи консервовану та сушену продукцію в перерах. на свіжу)	0,6	1,8	4,7	1,4	1,9	1,9	2,7	4,5	+ 3,9
плоди, яоди і вино-град (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерах. на свіжу)	12,4	49,0	51,3	37,0	34,5	36,5	35,9	42,6	+ 30,2
цукор (та цукромі-сткі продукти, в перерах. на цукор)	9,9	9,9	5,3	0,3	0,4	0,5	0,2	0,3	- 9,6
олія (включаючи олієвісні продукти в перерах. на олію)	41,6	41,6	46,9	30,5	44,1	48,2	51,7	49,6	+ 8,0
м'ясо та м'ясні продукти	2,4	17,6	15,6	7,3	8,3	10,6	12,7	11,6	+ 9,2
молоко та молочні продукти	0,5	1,1	2,9	0,9	1,1	1,6	2,2	4,0	+ 3,5
яйця (включаючи яйцепродукти) ¹	0,4	0,8	0,9	1,6	0,8	1,0	0,6	0,7	+ 0,3

¹ Для перерахунку взято середню вагу одного яйця – 57,75 г.
Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

Дослідження свідчить, що внутрішній ринок залежить від купівлі в інших державах продукції сільського господарства та харчової промисловості для задоволення внутрішніх потреб. Насамперед, це плоди, ягоди та виноград (частка імпорту за цими групами у загальному споживанні дуже висока у 2019 р. становить 42,6% при 30-ти відсотковому пороговому критерії), олії, крім соняшникової (частка імпорту – 49,6 %) та м'яса і м'ясопродуктів (частка імпорту – 11,6 %). Частково значний відсоток імпорту відносно плодів, ягід і олії визначається ввезенням в Україну продукції яка не виробляється в наших природно-кліматичних умовах: тропічні фрукти, оливкова олія, тощо [241].

Проте імпорт таких товарних груп як зерно, картопля, овочі, можна вважати економічно необґрунтованим з огляду на існуючий ресурсний потенціал країни [23]. За умови налагодження виробництва цих видів аграрної продукції в необхідних обсягах, Україна спроможна гарантувати свою продовольчу безпеку.

2.3. Оцінка стану продовольчого забезпечення населення України

На стан продовольчої безпеки на рівні окремої країни впливає безліч чинників: від обсягів виробництва до погодних умов, географічного розташування та навіть корупції. Виходячи з цього, розрахунок рівня продовольчої безпеки потребує врахування одразу багатьох факторів та виводу на їх основі певного загального рейтингу [241, с. 31].

Враховуючи основні фактори, у 2012 р. дослідницький підрозділ журналу Economist запропонував Глобальний індекс продовольчої безпеки (The Global Food Security Index) [245], Глобальний індекс продовольчої безпеки розглядає основні проблеми наявності, доступності та якості у 113 країнах світу. Індекс – це динамічна кількісна та якісна модель бенчмаркінгу, побудована з 28 унікальних показників, яка вимірює значення цих чинників

продовольчої безпеки як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах.

Індекс до попереднього року складався з трьох загальних показників: якість та безпека, фінансова доступність і фізична доступність. У 2017 р. додали четвертий показник – природні ресурси та стійкість. Така зміна методології підрахунку пов'язана з тим, що у 2017 р. вперше за п'ять років спостерігалось погіршення світової продовольчої безпеки. Крім традиційних ризиків все значнішу роль відіграють проблеми із глобальним потеплінням і несприятливі погодні умови. А вихід Сполучених Штатів із Паризької угоди ще більше посилив негативні очікування відносно кліматичних змін. Крім того, останнім часом відбувається суттєве зростання глобальної політичної нестабільності [230].

Починаючи з 2014 р., протягом останніх п'яти років позиція України в рейтингу знижується. В 2018 р. країна займає 63 місце із загальним показником 55,7. В рейтингу 2019 р. порівняно з попереднім роком Україна покращила загальний бал – 57,1, проте темпи зростання багатьох інших країн були значно вищими, в результаті чого Україна зайняла 76 позицію [241].

Згідно з даними Індексу, до основних переваг країни можна віднести відносно невеликий відсоток людей, що перебувають нижче глобального рівня бідності (99,8 бали з максимальних 100). Крім того, сильними сторонами вважаються показники безпеки продуктів харчування (98,4 бали), низький рівень втрат продовольства, помірні тарифи на імпорту сільськогосподарської продукції, низька волатильність виробництва та наявність програм продовольчої безпеки. До найбільш серйозних проблем експерти віднесли низький рівень ВВП на душу населення, недостатній обсяг фінансування наукових досліджень та новітніх розробок в аграрному секторі, а також ризики політичної нестабільності. Також, українські сільгоспвиробники мають проблеми з доступом до дешевих кредитів [146].

На рівні України оцінка стану продовольчої безпеки здійснюється відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої

безпеки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки" [74].

За визначеною методикою індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця [241].

Такими індикаторами продовольчої безпеки є:

1) добова енергетична цінність раціону людини, що визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності;

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою;

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно;

4) економічна доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств;

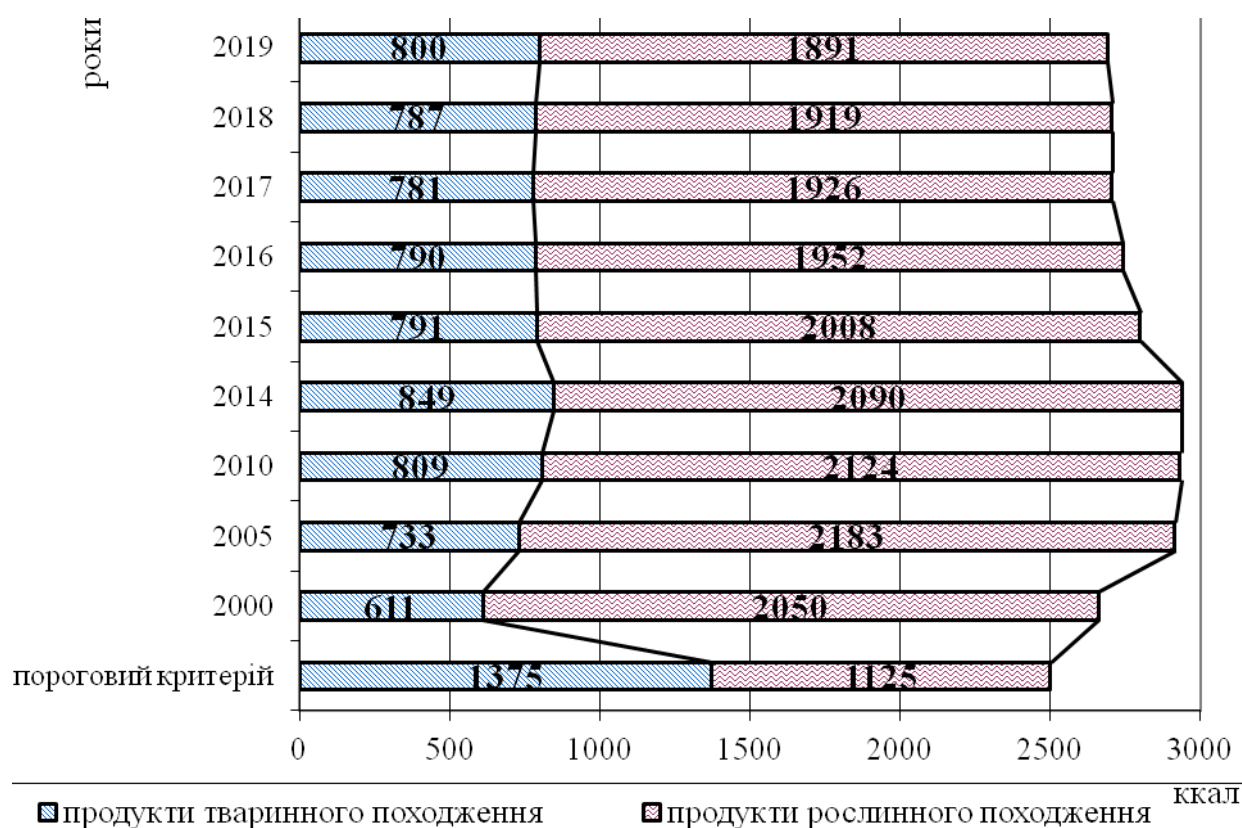
5) диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами;

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як

добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення;

7) продовольча незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку.

Аналіз одного з основних індикаторів рівня продовольчої безпеки України показує, що в 2019 р. середньодобова енергетична цінність раціону харчування пересічного українця продовжує зменшуватись, як і у попередніх 2015 – 2018 рр. (рис. 2.9) [187, 188].

Рис. 2.9. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України за 2000 – 2019 рр. в розрахунку на одну особу, ккал

Джерело: побудовано автором на основі даних [187, 188]

Слід зазначити, що до 2014 р. відбувалося зростання даного показника у порівнянні до рівня 2000 р. за який середньодобова калорійність становила 2661 ккал, або 106,4% до граничного критерію.

У 2019 р. в середньому українці споживали 2691 ккал на добу, що на 248 ккал менше ніж у 2014 р., за який рівень даного показника був найвищим і становив 2939 ккал. При цьому калорійність раціону все ще на 7,6% перевищує встановлений граничний критерій (фізіологічний мінімум) - 2500 ккал. Енергетична цінність середньодобового раціону харчування формується здебільшого за рахунок продукції рослинного походження, відповідно на рослинну продукцію в структурі раціону у 2019 р. припадає 70,2%, а на тваринну – лише 29,8%, що на 25,2% нижче за встановлений середньодобовий фізіологічний мінімум для людини (продукти тваринного походження мають становити 55% у структурі середньодобового споживання).

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів є оптимальним за умови відповідності фактичного річного споживання продуктів харчування в розрахунку на 1 особу раціональній нормі, при цьому коефіцієнт їх співвідношення дорівнює одиниці. За останні роки відмічаємо порушення структури харчування через недостатнє фактичне споживання населенням висококалорійних видів продовольства – молока та молочних продуктів, м'яса та м'ясопродуктів, плодових та рибних продуктів, середньорічний рівень споживання яких на одну особу є набагато нижчим від науково обґрунтованих фізіологічних нормативів [241].

Аналіз споживання основних продовольчих продуктів на одну особу за рік свідчить про те, що незважаючи на зростання показників в динаміці, продовольчий ринок України функціонує в умовах низького попиту переважної більшості населення майже на всі продовольчі продукти, окрім хлібних продуктів, картоплі та овочів [32] (табл. 2.15).

Впродовж досліджуваного періоду спостерігається загальна тенденція до зростання обсягів річного споживання продуктів харчування населенням України.

Таблиця 2.15

Динаміка споживання продуктів харчування на 1 особу в рік, кг

Продукти	Раціо- нальні норми	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. у % до 2000 р.
М'ясо та м'ясо продукти	80	32,8	39,1	52,0	54,1	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	163,4
Молоко та молочні продукти	380	199,1	225,6	206,4	222,8	209,9	209,5	200,0	197,7	200,5	100,7
Яйця (шт.)	290	166	238	290	310	280	267	273	275	282	169,9
Хлібні продукти	101	124,9	123,5	111,3	108,5	103,2	101,0	100,8	99,5	97,6	78,1
Картопля	124	135,4	135,6	128,9	141,0	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	100,2
Овочі та баштанні продовольчі культури	161	101,7	120,2	143,5	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	161,9
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	90	29,3	37,1	48,0	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	200,3
Риба та рибні продукти	20	8,4	14,4	14,5	11,1	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5	148,8
Цукор	38	36,8	38,1	37,1	36,3	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8	78,3
Олія	13	9,4	13,5	14,8	13,1	12,3	11,7	11,7	11,9	12,0	127,7

Джерело: розраховано автором на основі даних [187, 188]

За роками, спостерігаємо значні коливання у споживанні – зростання до 2014 р., у 2015-2017 рр. спад та наближення до показників споживання 2014 р. у 2019 р. Найбільш відчутно збільшилось в 2019 р. споживання м'яса та м'ясопродуктів – на 63,4%, яєць – на 69,9 %, овочів – на 61,9 %, а плодів – на 100,3 % порівняно із 2000 р., що вплинуло на покращення структури раціону населення. А тому, найвищий рівень споживання та найбільш збалансований раціон відмічаємо саме у 2014 та 2019 роках. Проте, слід відмітити все ще недостатній рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів, риби та рибних продукти, а також плодів і ягід, порівняно із раціональними нормами.

Рівень споживання таких важливих для організму людини продуктів як м'ясо, риба, плоди і ягоди хоча й має загальну тенденцію до зростання впродовж 2000 – 2019 рр, проте у 2019 р. не забезпечує досягнення не лише раціональних фізіологічних норм споживання, а й навіть мінімальних, що включені до продовольчого споживчого кошику (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

**Рівень річного споживання продуктів харчування у 2019 р.
на 1 особу, кг**

Продукти	Продовольчий споживчий кошик	Раціональні норми (розрахунки МОЗ)	Продовольчий споживчий кошик порівняно до раціональної норми		Фактичне споживання у 2019 р.	
			+;- кг (шт)	%	кг (шт)	у % до раціональної норми
М'ясо та м'ясопродукти	51,9	80	- 28,1	64,9	53,6	67,0
Молоко та молочні продукти	327,6	380	- 52,4	86,2	200,5	52,8
Яйця (шт.)	220	290	- 70	75,9	282	97,2
Хлібні продукти	94,7	101	- 6,3	93,8	97,6	96,6
Картопля	95	124	- 29	76,6	135,7	109,4
Овочі та баштанні продовольчі культури	110	161	- 51	68,3	164,7	102,3
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	85,2	90	- 4,8	94,7	58,7	65,2
Риба та рибні продукти	13,7	20	- 6,3	68,5	12,5	62,5
Цукор	30,6	38	- 7,4	80,5	28,8	75,8
Олія	8,1	13	- 4,9	62,3	12,0	92,3

Джерело: розраховано автором за даними [168; 188]

Розрахунок індикаторів достатності споживання основних продовольчих продуктів населенням України, за визначенням співвідношення між фактичним споживанням й раціональними нормами споживання, засвідчив, що фактичний рівень споживання впродовж 2000 – 2019 рр. більшості основних видів продовольства перебував нижче рекомендованих показників (табл. 2.17).

Впродовж досліджуваного періоду найбільше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось щодо: плодів, ягід і винограду – 35 - 67 %, молока і молочних продуктів – 36 - 48 %; м'яса і м'ясопродуктів

– 33 - 59 %; риби і рибних продуктів – 27 - 58 %. Водночас споживання найменш вартісних продуктів (яйця, олія, картопля, хліб і хлібні продукти) досягло або перевищило рекомендований рівень [32].

Таблиця 2.17

**Індикатори достатності річного споживання продуктів харчування в
розрахунку на 1 особу**

Продукти	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
М'ясо та м'ясо-продукти	0,410	0,489	0,650	0,636	0,643	0,646	0,660	0,670
Молоко та молочні продукти	0,524	0,594	0,543	0,552	0,639	0,526	0,520	0,528
Яйця	0,572	0,821	1,000	0,966	0,921	0,941	0,948	0,972
Хлібні продукти	1,237	1,223	1,102	1,022	1,000	0,998	0,985	0,966
Картопля	1,092	1,094	1,040	1,109	1,127	1,156	1,124	1,094
Овочі та баштанні продовольчі культури	0,632	0,747	0,891	0,999	1,017	0,988	1,018	1,023
Плоди, ягоди та виноград (без перероб. на вино)	0,326	0,412	0,533	0,566	0,552	0,587	0,642	0,652
Риба та рибні продукти	0,420	0,720	0,725	0,430	0,480	0,540	0,590	0,625
Цукор	0,968	1,003	0,976	0,940	0,876	0,800	0,784	0,758
Олія	0,723	1,038	1,138	0,946	0,900	0,900	0,915	0,923

Джерело: розраховано автором за даними [7, 188]

В періоди економічної кризи через суттєве зростання цін на продукти населення обмежує себе в споживанні м'ясо-молочних продуктів, риби і рибних продуктів та плодів, так як їх вартість є значно вищою в порівнянні з іншими продуктами харчування. Відповідно збільшується споживання дешевих хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів. Тобто, енергетичні потреби населення забезпечуються за рахунок зростання споживання дешевих (доступніших) продуктів, що свідчить про незбалансованість харчування населенням, на що вказують дані 2000 – 2005 рр. та 2015 – 2016 рр. Крім того, зниження споживання деяких продуктів може бути обумовлене, окрім економічних, також етичними і релігійними причинами [32, 241].

Для обґрунтування тенденцій споживчого попиту та нами проведено маркетингове дослідження щодо визначення зміни споживчих переваг населення методом анкетного опитування (зразок анкети представлено у додатку Д). Дослідження проводилось у вересні – грудні 2019 року. В дослідженні брали участь 280 осіб різного віку, статі, соціально-економічного статусу з числа студентів заочної форми навчання факультету економіки і підприємництва Уманського НУС, слухачів курсів НКЦ «Інститут післядипломної освіти та дорадництва» Уманського НУС, жителів с. Берестівець Уманського району Черкаської області та с. Устя Бершадського району Вінницької області. Серед респондентів 24% осіб до 25 років, 28 % – віком від 26 до 40 років, 31% – віком від 41 до 65 років і 17 % – 66 років і старше. З них 54% жінок і 46% чоловіків, з яких 24% – студентів, 39% – робітників, 18% – викладачів, 15% – пенсіонерів, 4% – іншого виду діяльності. 63% опитаних – жителі сільської місцевості, 37% - проживають у містах.

Дослідження показало зміну споживчих переваг окремих груп населення відповідно до зміни доходів, цін, соціально-економічного статусу та способу життя. Так, 78% опитаних (96% сільського та 43% міського населення) зазначили залежність забезпечення продовольством від наявності особистого підсобного господарства. 71% респондентів вказали на зміну споживчих переваг, зокрема, найбільш значними причинами виявлено зміну доходів - 42% опитаних, зміну цін – 34%, 21% вказав причиною зміну соціально-економічного статусу та способу життя. Дослідженням виявлено скорочення споживання хліба і хлібопродуктів та одночасно збільшення споживання плодів та овочів у групі споживачів віком 26-40 років. Споживачі вікових груп до 26 років та старше 66 років значно скоротили споживання молока і молокопродуктів та м'яса і м'ясопродуктів.

Загалом простежується тенденція до зростання індексу достатності споживання продуктів харчування. Та, незважаючи на зазначені позитивні

зміни, рівень споживання більшості продуктів все ще залишається нижчим від рекомендованих норм [21].

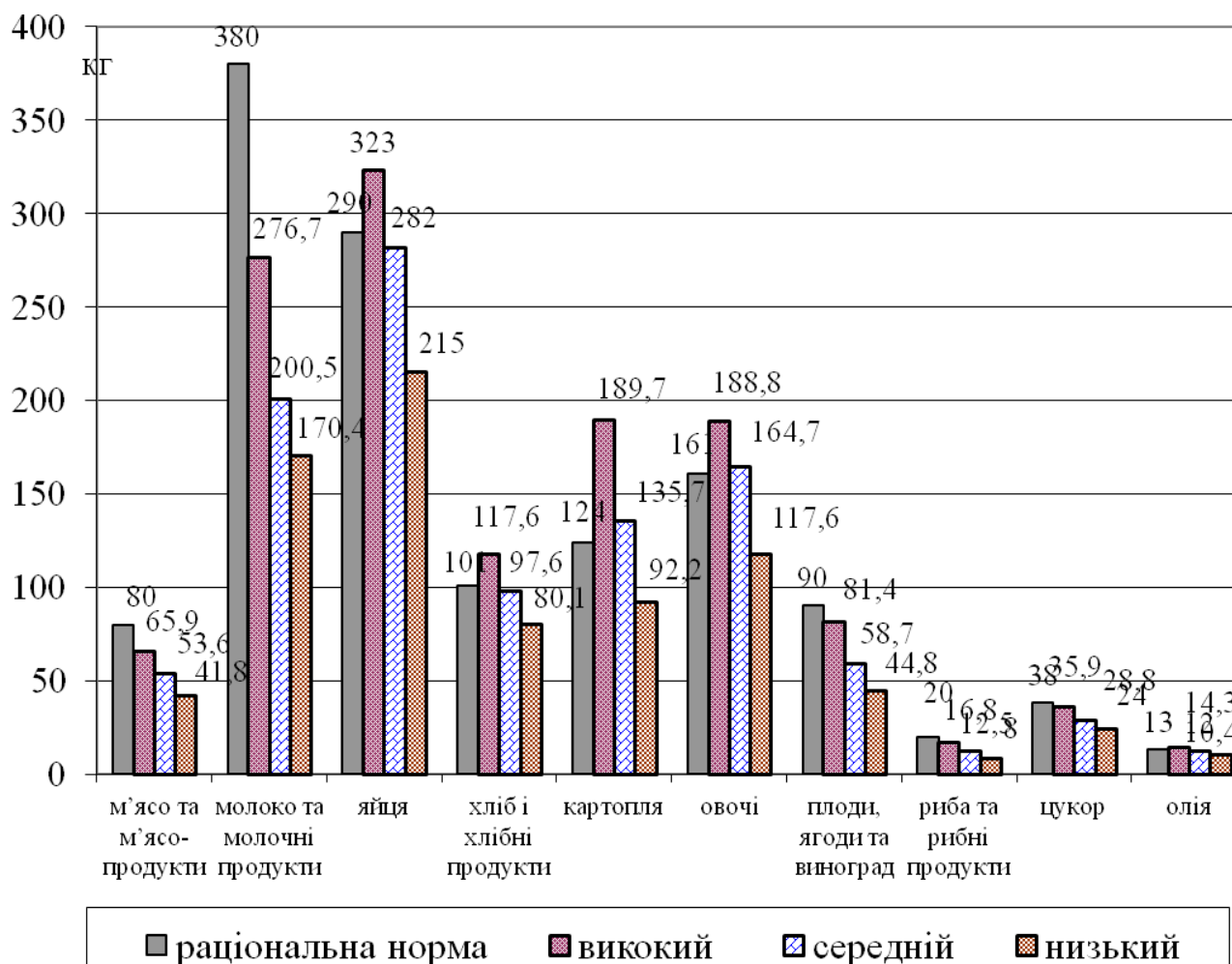
Серед низки індикаторів продовольчого забезпечення найвагомішими є показники споживання продовольства в розрахунку на 1 особу, проте значення даних показників різко відрізняються від середніх показників в окремих регіонах України (табл. 2.18, рис. 2.10).

Таблиця 2.18

**Споживання основних видів продукції на 1 особу в регіонах
України за 2019 р., кг**

Україна/Регіони	М'ясо та м'ясо-продукти	Молоко та молочні продукти	Яйця, шт	Хлібні продукти	Картопля	Овочі та баштанні культури	Плоди, ягоди та виноград	Риба та рибні продукти	Цукор	Олія
Україна	53,6	200,5	282	97,6	135,7	164,7	58,7	12,5	28,8	12,0
Вінницька	56,4	198,9	294	111,5	165,4	167,2	63,5	15,4	30,6	13,4
Волинська	53,5	206,9	274	105,6	183,9	154,9	49,3	12,5	31,6	11,8
Дніпропетровська	65,9▲	197,5	304	91,2	114,1	177,9	68,1	13,0	28,5	12,6
Донецька	49,7	170,4▼	255	96,1	92,2▼	143,5	45,6	12,9	28,5	11,0
Житомирська	54,2	209,0	321	103,4	181,9	164,3	54,6	15,0	26,8	11,4
Закарпатська	49,9	230,8	267	114,0	151,5	156,7	55,8	8,0▼	29,4	11,6
Запорізька	55,0	171,4	262	88,8	99,5	164,2	53,8	13,6	28,8	11,8
Івано-Франківська	48,7	276,7▲	264	111,6	189,7▲	144,8	54,7	9,0	32,5	12,3
Київська	65,0	211,2	311	80,1▼	123,6	181,9	81,4▲	16,8▲	24,0▼	11,4
Кіровоградська	57,8	213,8	323▲	97,2	148,0	184,6	53,5	13,5	32,7	11,5
Луганська	41,8▼	147,4	215▼	94,8	110,6	117,6▼	45,3	9,0	29,0	11,5
Львівська	52,1	215,3	290	93,6	178,4	171,2	58,5	9,4	30,4	12,8
Миколаївська	54,0	204,3	280	102,0	116,7	179,4	62,1	13,4	29,4	13,4
Одеська	48,0	185,8	264	99,5	102,1	160,5	64,3	16,0	27,0	14,3▲
Полтавська	52,8	201,5	290	102,0	141,9	188,8▲	54,7	12,0	28,5	10,9
Рівненська	47,4	191,7	290	90,6	168,6	150,4	44,8▼	10,5	28,3	10,4▼
Сумська	48,9	182,4	288	100,5	175,7	168,3	45,8	9,5	31,0	10,8
Тернопільська	48,9	245,1	290	98,4	163,1	167,9	53,7	9,6	26,1	13,1
Харківська	52,0	203,9	278	90,4	110,5	172,8	55,6	9,2	25,0	10,9
Херсонська	53,2	183,9	266	101,1	130,7	166,5	52,1	14,0	31,6	12,4
Хмельницька	51,5	208,2	292	110,2	176,9	154,7	64,4	10,5	30,0	12,5
Черкаська	52,1	216,6	287	117,6▲	157,1	173,5	62,7	13,9	35,0	12,3
Чернівецька	45,5	226,6	277	109,2	144,4	179,3	70,1	10,5	31,2	12,8
Чернігівська	52,5	210,5	294	116,4	164,9	176,3	52,9	12,7	39,5▲	12,9

Джерело: розраховано автором за даними [188]

Рис. 2.10. Раціональна норма, максимальні, мінімальні та середні значення споживання базових продуктів харчування у розрахунку на 1 особу за регіонами України, кг

Джерело: побудовано автором на основі даних [188]

Наведені дані свідчать, що для всіх базових продуктів харчування спостерігаються значні коливання у рівнях споживання.

Найбільшою амплітудою максимальних та мінімальних показників характеризується споживання риби та рибних продуктів на 1 особу: найвищим є рівень споживання в Київській області – 16,8 кг/рік, що на 110% перевищує мінімальний рівень споживання в Закарпатській області – 8,0 кг/рік. Проте навіть найвищий рівень споживання не відповідає раціональній нормі для даного виду продуктів – 20 кг/рік.

Також значний розрив відзначаємо у споживанні картоплі: максимальні обсяги споживання відмічаємо в Івано-Франківській області – 189,7 кг/рік, що на 105,1% перевищують мінімальний рівень в Донецькій області – 92,2 кг/рік, а також на 53,0% перевищує раціональні норми споживання.

Майже двічі відрізняється максимальне та мінімальне значення споживання плодів, ягід та винограду (на 81,7%), так в Київській області даний показник на 1 особу менше від раціональної норми лише на 8,6 кг і становить 81,4 кг/рік, а у Рівненській вдвічі менше – 44,8 кг/рік.

Значні коливання спостерігаються у обсягах споживання на 1 особу овочів (максимальний обсяг споживання в середньому у Полтавській області – 188,8 кг/рік, мінімальний – в Луганській – 117,6 кг/рік); хлібних продуктів (максимальний обсяг споживання у Черкаській області – 117,6 кг/рік, мінімальний – у Київській – 80,1 кг/рік); цукру (максимальний обсяг споживання у Чернігівській області – 4739,5 кг/рік, мінімальний – у Київській – 24,0 кг/рік); яєць (максимальний обсяг споживання у Кіровоградській області – 323 штук, мінімальний – в Луганській – 215 штук).

Найменшим є відхилення у споживанні олії; найвищий обсяг споживання спостерігаємо в Одеській області – 14,3 кг/рік, найменший – у Рівненській – 10,4 кг/рік, відхилення становить 37,5% і є найменшою розбіжністю у споживанні продуктів харчування.

За рівнем споживання продовольства в розрахунку на 1 особу (табл. 2.17) та індексами достатності споживання продукції на 1 особу в регіонах за 2019 р. порівняно до рекомендованих норм (додаток Е) враховуючи рівень споживання найбільш обмежених продуктів: м'ясо-молочних продуктів, риби і рибних продуктів, плодів та овочів, визначено 3 групи регіонів з високим, середнім та низьким рівнем споживання (таблиця 2.19).

Таблиця 2.19

**Групування за рівнем споживання продукції на 1 особу
в регіонах за 2019 р., кг**

Характеристика групи	Регіони
I група з високим рівнем споживання	- Вінницька - Дніпропетровська - Київська - Кіровоградська - Житомирська - Черкаська - Чернігівська
II група з середнім рівнем споживання	- Волинська - Львівська - Миколаївська - Полтавська - Харківська - Херсонська - Хмельницька - Чернівецька
III група з низьким рівнем споживання	- Донецька - Закарпатська - Запорізька - Івано-Франківська - Луганська - Одеська - Рівненська - Сумська - Тернопільська

Джерело: розробка автора

За даними таблиці 2.20 визначено, що середні дані споживання продукції на 1 особу в регіонах II групи є близькими до середніх даних по Україні. Середні дані споживання продуктів у регіонах I-ї групи, з порівняно високим рівнем, значно перевищують дані II та III груп відносно споживання м'яса та м'ясопродуктів, яєць, риби та рибних продуктів та плодів і ягід.

Примітним є те, що споживання молока і молокопродуктів в першій групі відчутно вище за середні дані споживання, проте майже дорівнює

рівню споживання у регіонах третьої групи. Тобто відбувається заміщення споживання більш дорогавартісних продуктів тваринного походження – м'яса і м'ясопродуктів та риби менш вартісними продуктами молочної групи. Значно меншим є відхилення у споживанні таких продуктів, як: хліб і хлібопродукти, картопля, цукор, олія, що є більш доступними для споживачів,

Таблиця 2.20

**Рівень річного споживання продуктів харчування за групами регіонів у
2019 р. на 1 особу, кг**

Продукти	2019 р.	І група (високий рівень)	ІІ група (середні значення)	ІІІ група (низький рівень)	Відхилення (+;-) показників І групи та	
					ІІ групи	ІІІ групи
М'ясо та м'ясопродукти	53,6	57,70	53,01	47,64	4,69	10,06
Молоко та молочні продукти	200,5	208,21	199,43	206,32	8,78	1,89
Яйця* (шт.)	282	305	279	268	26	37
Хлібні продукти	97,6	102,49	99,21	101,63	3,28	0,86
Картопля	135,7	150,71	142,31	144,21	8,4	6,5
Овочі та баштанні продовольчі культури	164,7	175,10	169,06	154,33	6,04	20,77
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	58,7	62,39	56,31	53,34	6,08	9,05
Риба та рибні продукти	12,5	14,33	11,83	10,56	2,5	3,77
Цукор	28,8	31,01	29,41	29,22	1,6	1,79
Олія	12,0	12,21	12,06	11,98	0,21	0,23

Джерело: розраховано автором за даними [188]

Для виявлення основних факторів, що обумовлюють різний рівень і структуру споживання в визначених групах регіонів, в таблиці 2.21 розглянуто розподіл за групами середніх значень певних соціально-економічних показників, що, на нашу думку, мають найбільший вплив: грошові доходи населення, середній розмір домогосподарства, частка витрат

на продовольчі товари у загальних витратах, і як результат – середньодобова калорійність споживання продуктів харчування.

Таблиця 2.21

Розподіл за групами по регіонах середніх значень калорійності раціону, обсягів наявного доходу населення та витрат на харчування

Показник	І група (високий рівень)	ІІ група (середні значення)	ІІІ група (низький рівень)	Відхилення (+;-) показників І групи та	
				ІІ групи	ІІІ групи
Середньодобова калорійність споживання продуктів харчування, ккал	2 852,7	2 715,25	2 685,67	137,45	167,03
Наявний дохід, у розрахунку на одну особу в рік, грн	66424,00	63 742,63	50782,89	2681,37	15641,11
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,41	2,63	2,78	-0,22	-0,37
Частка витрат на продовольчі товари у загальних витратах, %	47,87	48,31	47,30	-0,44	0,57

Джерело: розраховано автором за даними [188]

Прогнозованим є прямопропорційна залежність між рівнем доходів населення і обсягами споживання продуктів харчування. Причому, у групі із найвищим рівнем доходів, відповідно, найвищий рівень споживання продовольства і найбільш збалансований раціон харчування. Залежність обсягів споживання і розміру домогосподарства є оберненою, встановлено, що рівень споживання продуктів харчування знижується із зростанням чисельності осіб членів домогосподарства.

Проведений аналіз показав, що рівень споживання харчових продуктів у групах регіонів, першочергово залежить від доходів населення, при цьому, частка витрат на продовольство у загальних витратах майже не змінюється і коливається в межах 47,3% - 48,3%. Основною визначальною причиною недостатності споживання окремих продуктів харчування є зниження

реальних доходів населення. Середня заробітна плата за останні вісім років підвищилася майже на 110 %, тоді як ціни на основні продукти харчування зросли на 270 – 490 %, залежно від виду. Так, у 2015 р. українці могли собі дозволити придбати в 1,5 – 2,5 рази менше продуктів, ніж у 2008 р. (рік світової кризи), найгіршому із часів великої депресії [124].

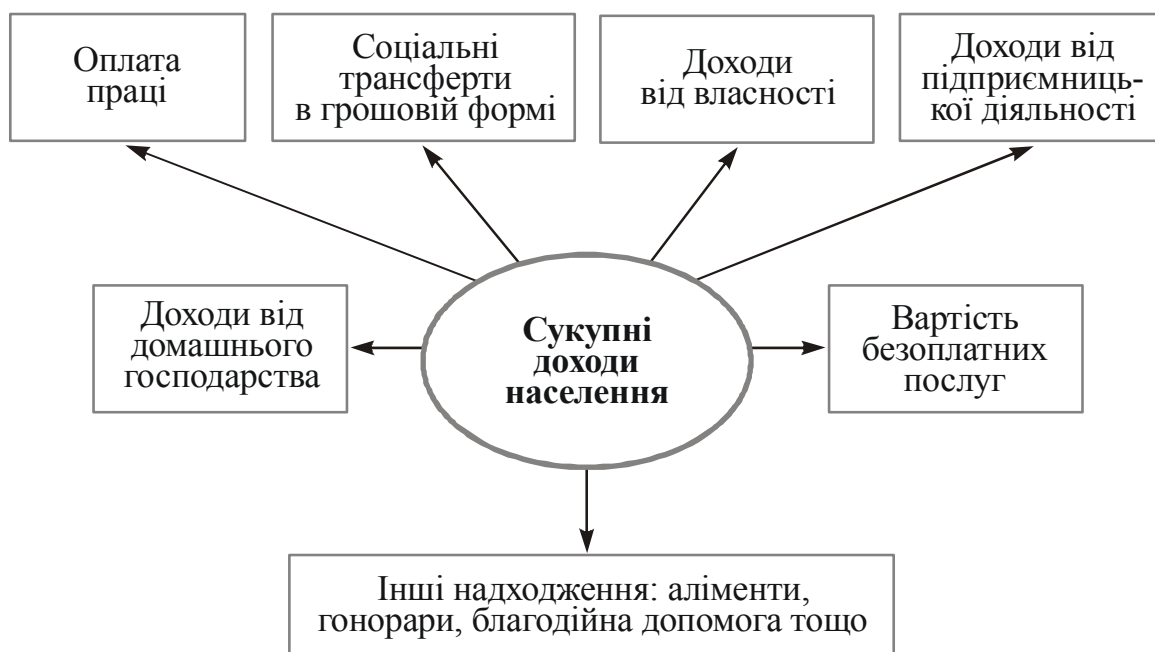
Основним чинником формування платоспроможного попиту є грошові доходи населення. Їх величина залежить від ступеня розвитку суспільного виробництва і таких показників, як динаміка ВВП, обсяг промислової продукції та продуктивність праці. На величину та структуру платоспроможності впливають і такі фактори, як розмір податків, рівень заощаджень населення, величина індексу споживчих цін, а також розмір неплатежів. Вплив перелічених чинників рівнозначний впливу зміни грошових доходів у їх реальних розрахунках [46].

Аналіз платоспроможності населення дозволяє встановити окремі аспекти функціонування домогосподарств, які випадають з контексту дослідження при оцінці їх доходів, споживання, а також попиту на продовольчі та непродовольчі товари і послуги. Зокрема, грошові доходи на мікрорівні (тобто на рівні конкретного домогосподарства) не можуть бути беззастережно порівняні з рівнем споживання. Це пов'язано з тим, що споживання домогосподарства залежить не тільки від надходжень доходів у грошовій і натуральній формах, але й від результатів праці всередині домогосподарства за рахунок використання власного особистого господарства і майна, тобто економії засобів на купівлю товарів і послуг [9].

Необхідно зазначити, що значні обсяги виробництва продукції особистими господарствами населення, споживаються безпосередньо виробниками, тобто минають стадію обміну, в таких умовах платоспроможний попит населення скорочується на певну величину, яка визначається споживанням продукції власного виробництва. Це стосується не лише продовольства, а й інших товарів, що виробляють споживачі. Також

ситуація з послугами, особливо тими, що відносяться до необов'язкових або вироблених безпосередньо в домашньому господарстві.

Добробут населення характеризується сукупним доходом, що є основним показником матеріального забезпечення населення і включає всі види грошових доходів, а також вартість натуральних надходжень, отриманих від особистого підсобного господарства і використаних на особисте (домашнє) споживання. Окрім того, у сукупний дохід входить вартість безоплатних послуг, що отримуються за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів і фондів підприємств, – послуги охорони здоров'я, освіти, дотації на житло, транспорт, харчування тощо [46]. (рис.2.11).

Рис. 2.11. Структура сукупних доходів населення [46].

Основним джерелом задоволення життєвих потреб більшості населення як регіонів, так і країни в цілому залишається заробітна плата (табл. 2.22). Вона є важливою складовою ринкових відносин, концентрованим вираженням ефективності економіки і змісту соціальної політики держави, індикатором рівня життя населення та інтегральним показником результативності реформ [35, с.16].

Таблиця 2.22

**Склад і структура грошових доходів і сукупних ресурсів
домогосподарств в розрахунку на 1 домогосподарство (в середньому
за місяць)**

Показник	Сума доходів, грн				Структура, %			
	2015 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2015р. (+,-)	2015 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2015 р. (+,-)
Оплата праці	2470,90	5391,23	6945,10	4474,2	52,8	60,5	62,3	9,5
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	286,19	592,77	792,91	506,72	6,1	6,6	7,1	1,0
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	178,18	248,40	291,08	112,9	3,8	2,7	2,6	- 1,2
Доходи від власності (дивіденди від акцій та інших цінних паперів, відсотки по вкладах, доходи від здачі внайми нерухомості тощо)	58,89	130,30	128,57	69,68	1,3	1,5	1,1	- 0,2
Пенсії	1116,92	1734,42	1982,59	865,67	23,9	19,5	17,8	- 6,1
Стипендії	31,62	30,11	33,67	2,05	0,7	0,3	0,3	- 0,4
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	171,61	203,04	289,36	117,75	3,7	2,4	2,7	- 1,0
Інші грошові доходи	361,69	573,87	681,76	320,07	7,7	6,50	6,10	- 1,6
Грошові доходи	4676,00	8904,14	11145,04	6469,04	100	100	100	-

Джерело: розраховано автором за даними [191, 192]

Як бачимо, в цілому по Україні, спостерігалася тенденція зростання доходів населення. Загальна сума грошових доходів в розрахунку на 1 домогосподарство збільшилась із 4676.00 грн у 2015 р. до 11145,04 грн у 2019 р., зростання становить 6469,04 грн або 138,3%. Також, позитивним є зростання частки заробітної плати у структурі грошових доходів, якщо у 2015 р. частка оплати праці у структурі доходів складала лише половину всіх доходів, а саме 52,8% , то у 2019 р. значення даного показника збільшилось на 9,5 відсоткових пунктів і становило 62,3%.

Найнебезпечнішим фактом, що демонструє відсутність ринкової рівноваги в країні, є бідність працюючого населення. Близько 78% офіційно визнаних бідними становлять сім'ї, де хоча б один дорослий працює. В Україні заробітна плата масових категорій працівників забезпечує лише злиденне існування. Платоспроможний попит є неприпустимо низьким. У розвинутих країнах через заробітну плату здійснює оборот понад 60% ВВП, в Україні – менше 30% [9].

Для повноцінного працівника держава мусить встановити нормальний реальний рівень споживання через гарантований мінімальний рівень оплати праці та її індексацію відповідно до рівня інфляції [90].

Рівень оплати праці – один із найважливіших факторів ендегенного економічного зростання, що формує матеріальні можливості задоволення потреб основної частини населення регіонів України. Заробітна плата визначає не лише матеріальний та соціальний статус людини, але й впливає на її здоров'я та задоволення духовних потреб. Таким чином вона є базисом формування людського потенціалу. Забезпечення купівельної спроможності заробітної плати є одним із найважливіших завдань соціально-економічного розвитку країни, тому актуальним є дослідження реальних доходів населення регіонів як економічної основи розвитку людського потенціалу в Україні [174].

Номінальна заробітна плата – це нарахована сума грошей, яку отримує найманий працівник як винагороду за свою працю, або грошовий вираз вартості праці. Реальна заробітна плата – це кількість товарів і послуг, яку можна придбати на номінальну заробітну плату за існуючого рівня цін і податків, або натуральний вираз ціни праці.

Реальна заробітна плата, таким чином, визначається трьома факторами:

- 1) величиною номінальної заробітної плати,
- 2) розміром податків та
- 3) рівнем цін на товари й послуги.

Ціновий фактор, або рівень інфляції, в обчисленнях величини реальної заробітної плати враховується у вигляді індексу цін споживчих товарів і послуг. Так, за офіційними даними державного комітету статистики, рівень інфляції в Україні у 2015 р. був найвищим за останні роки і становив 143,3%, а у 2019 р. уповільнився до 104,1%. (табл. 2.23)

Таблиця 2.23

**Темпи інфляції, зростання номінальної та реальної заробітної плати
в Україні**

Роки	Рівень інфляції, %	Номінальна заробітна плата		Реальна заробітна плата
		грн	% до попереднього року	% до попереднього року
2010	109,1	2 239	117,6	110,2
2015	143,3	4195	120,5	79,8
2016	112,4	5183	123,6	109,0
2017	113,7	7104	137,1	119,1
2018	109,8	8865	124,8	112,5
2019	104,1	10497	118,4	109,8

Джерело: розраховано автором за даними [103, 188, 203]

Наведені дані свідчать, що в Україні хоча і відбувається зростання номінальної заробітної плати, але темпи зростання реальної заробітної плати, враховуючи інфляцію, є значно нижчими. У 2015 р. на фоні різкої інфляції відбувся різкий спад реальної заробітної плати і, відповідно, купівельної спроможності. В подальші роки ситуація покращилась, проте рівень зростання заробітної плати не здатен забезпечити споживання продуктів харчування на достатньому рівні [218].

Купівельна спроможність заробітної плати – це її здатність у певних кількісних співвідношеннях обмінюватись на інші товари і послуги. Завдання кількісного виміру купівельної спроможності заробітної плати: по-перше, визначення кількості наборів, на які може бути обмінена заробітна плата; по-друге, визначення переліку набору товарів, щодо якого обчислюється дана купівельна спроможність[174].

Співвідношення з цих двох складових дає можливість визначити реальні купівельні можливості населення регіонів, тобто кількість наборів прожиткового мінімуму (споживчих товарів і послуг, ендогенно пов'язаних між собою), які можна умовно придбати за заробітну плату [174].

Відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, мінімальна заробітна плата має складати понад 2,5 розмірів прожиткового рівня [39]. За статистичними даними, розмір мінімальної заробітної плати в Україні значно менший від її рівня в розвинутих європейських країн. Хоча, в останні роки відмічаємо зростання мінімальної заробітної плати відносно прожиткового мінімуму. Так на кінець 2015 р. розмір мінімальної заробітної плати майже відповідав прожитковому мінімуму, суми вказаних показників становили 1378 грн та 1330 грн відповідно. На кінець 2019 р. розмір прожиткового мінімуму в Україні становив 2027 грн на 1 особу, при цьому мінімальна заробітна плата встановлена на рівні 4723 грн, що становить 2,33 розмірів прожиткового мінімуму. З 1 липня 2020 р. прожитковий мінімум встановлено на рівні 2118 грн, а з 1 вересня 2020 р. відповідно до Державного бюджету України на 2020 р. мінімальну заробітну плату збільшено до 5000 грн (2,36 розмірів прожиткового мінімуму).

Головна лінія розмежування між розвинутими країнами та Україною проходить через специфіку розрахунку мінімальної заробітної плати. В нашій державі мінімальна заробітна плата виконує функцію простого відтворення робочої сили одного індивіда. Тоді як у США та Європі мова йде про відтворення людського потенціалу країни загалом [139].

Ще одним важливим показником щодо аналізу заробітної плати є співвідношення мінімальної і середньомісячної зарплати. У розвинутих країнах це співвідношення іноді називають індексом Кейтса (Kaitz index). Чим більший цей індекс, тим сильнішим є вплив мінімальної заробітної плати на розподіл доходів у країні [174].

У більшості європейських країн мінімальна заробітна плата становить менше 50% середньомісячного заробітку. Винятком є Словенія та Греція, де

мінімальна заробітна плата дорівнює 50% середньої. Решту країн можна поділити на три групи. У першу входять Чеська Республіка, Естонія та Болгарія, де мінімальна заробітна плата становить менше 35% середньомісячної зарплати. Іспанія, Україна, Румунія, Словаччина, Польща, Угорщина та Великобританія утворюють другу групу, де мінімальна заробітна плата коливається між 35 і 40 % від середньомісячної. Третя група включає Литва, Ірландія, Португалія, Бельгія, Латвія, Нідерланди, Франція, Люксембург та Мальта, де мінімальна заробітна плата перевищує 40% середньомісячної заробітної плати [174].

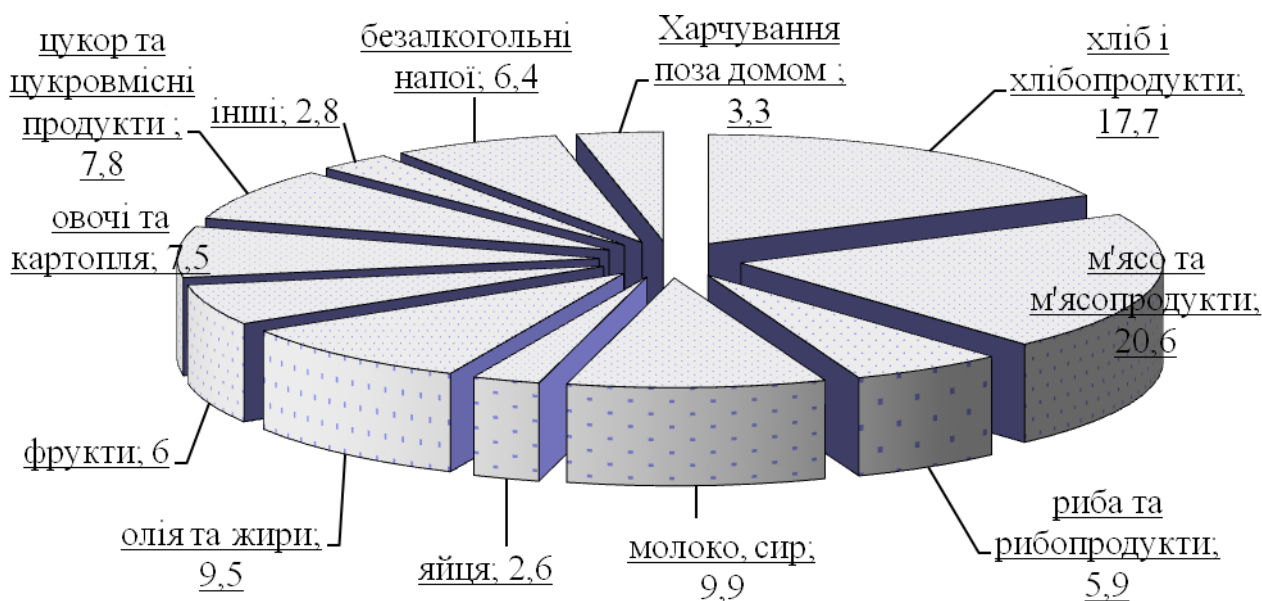
Низька купівельна спроможність населення певним чином стримує розвиток виробництва і економіки країни в цілому. Платоспроможний попит виступає важливою складовою ємності продовольчого ринку [21; 36, с. 27].

Низький рівень купівельних можливостей заробітної плати зумовлює незадовільну структуру витрат населення, що, у свою чергу, гальмує реформи в соціальній сфері. Основна частина базових доходів (до 50%) спрямовується на харчування, при цьому раціональні норми харчування не забезпечуються [174].

Наступним індикатором, який характеризує продовольчу безпеку держави, є економічна доступність харчових продуктів – стабільна можливість придбання населенням основних харчових продуктів належної якості в кількості та асортименті, що необхідні для забезпечення раціонального харчування. Цей індикатор визначається як частка витрат на харчування в загальній сумі сукупних витрат домогосподарств [241].

У 2019 р. сукупні витрати домогосподарств в середньому становили 8900,83 грн. на місяць, що на 19,7 % більше порівняно з попереднім роком, Із цієї загальної суми на споживчі витрати припадало 8016,49 грн, на харчування домогосподарства витрачали 3832,75 грн. щомісячно, або 43,1% загальних грошових витрат, тоді як у 2018 р. цей показник становив 3366,96 грн, або 45,3% [191]. У 2015 р. на продукти харчування в середньому домогосподарства щомісячно витрачали 2207,23 грн, що становило 49,6%

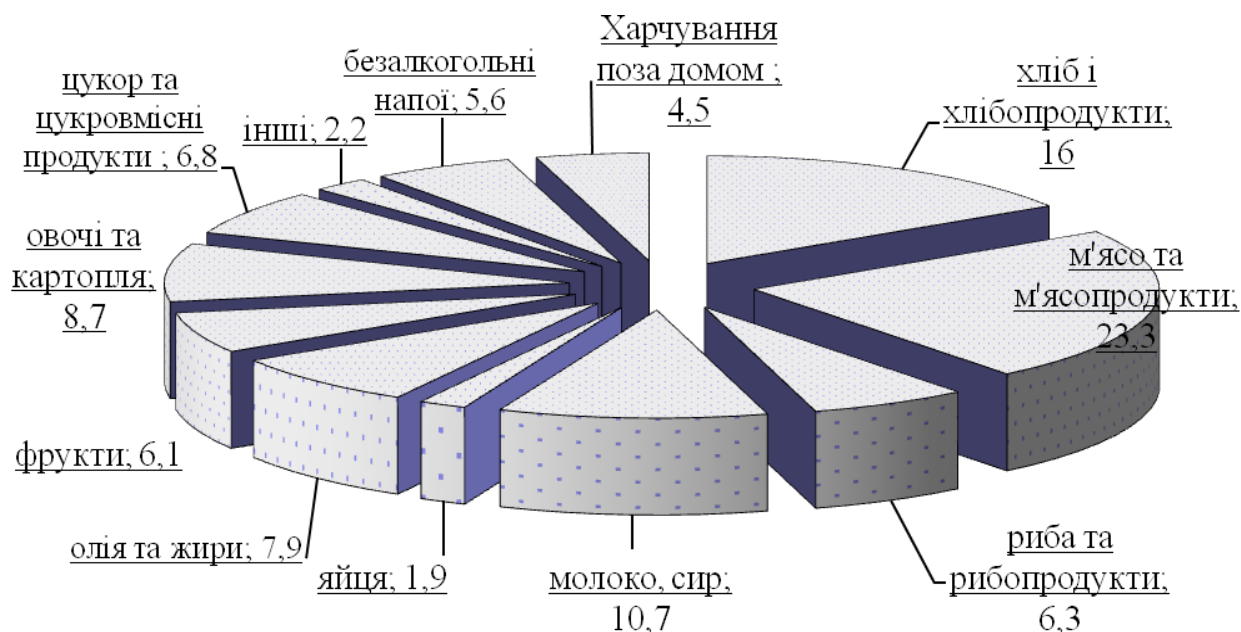
суми грошових витрат [192, с. 60]. Тобто, індикатор доступності продуктів харчування у 2015 р. досяг 49,6% при його 60-ти відсотковому граничному критерії, а у 2019 р. становив 43,1%. У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 20,6 % у 2015 р., а у 2019 р. збільшились до 23,3 %, хліб і хлібопродукти – 17,7 % та 16 %, відповідно, а також 9,9% та 10,5% на молоко і молочні продукти (рис. 2.12 та рис. 2.13).

Рис. 2.12. Структура витрат домогосподарств України на харчування в 2015 р.,%

Джерело: побудовано автором на основі даних [192, с.110]

Доступність продуктів харчування обмежується платоспроможністю населення. У 2015 р. середньомісячна вартість продуктового набору становила 47,8% середньомісячної заробітної плати, в 2019 р. витрати на продовольчі товари (включаючи харчування поза домом) становили 45,3%, що на 2,5 відсоткових пунктів менше ніж у 2015 р., проте ці цифри вдвічі перевищують дані по країнах ЄС, де питома частка витрат на харчування визначається в межах 20-25% [123].

Рис. 2.13. Структура витрат домогосподарств України на харчування в 2019 р.,%

Джерело: побудовано автором на основі даних [191, с.123]

Враховуючи зменшення частки витрат на харчування, можна було б визначити, що відбулося покращення економічної доступності населення України до продовольства. Проте, зважаючи на проаналізовані попередні індикатори щодо калорійності раціону та достатності споживання окремих продуктів, де зафіксовано помітне погіршення, слід розуміти, що мова йде не про покращення економічного доступу до продуктів харчування за рахунок зростання купівельної спроможності українців, а про переорієнтацію сімейних бюджетів на оплату ЖКП, навіть за рахунок якості та кількості харчування (підтверджується показниками індикатора 1 та 2) [241].

Погоджуючись із Варченко О.М., Свиноусом І.В., та Ткаченко К.В. визначено, що нині основною проблемою для України не є фізична відсутність продовольства, а обмежені економічні можливості його придбання. Звідси виникає проблема щодо забезпечення населення науково обґрунтованої потреби у продуктах харчування [47, с. 7].

Низька купівельна спроможність населення певним чином стримує розвиток виробництва і економіки країни в цілому. Платоспроможний попит

є важливою складовою, що виступає основою формування ємності продовольчого ринку [36, с. 27]. При обмеженій платоспроможності значна частина продукції виробляється в особистих підсобних господарствах населення і споживається безпосередньо виробниками, тобто минає стадію обміну, що обумовлює скорочення попиту на величину, яка визначається споживанням продукції власного виробництва [32].

Аналіз платоспроможності населення дозволяє вивчити деякі аспекти функціонування домогосподарств, які випадають з контексту дослідження при оцінці їх доходів, споживання, а також попиту на продовольчі та непродовольчі товари і послуги. Зокрема, грошові доходи на мікрорівні (тобто на рівні конкретного домогосподарства) не можуть бути беззастережно порівняні з рівнем споживання. Це пов'язане з тим, що споживання домогосподарства залежить не тільки від надходжень доходів у грошовій і натуральній формах, але й від результатів праці всередині домогосподарства за рахунок використання власного господарства і майна, тобто економії засобів на купівлю товарів і послуг [9, с. 99].

У ринковій економіці продукт не буде вироблений, якщо товаровиробник не впевнений у його гарантованому збуті. Саме тому в Україні наявний продуктивний потенціал, нехай наполовину зношений фізично і застарілий морально, задіяний лише на третину. Ринкова рівновага завжди витримується таким чином, що виробництво готове в будь-який момент збільшитися, як тільки зросте платоспроможний попит, але фактично продукує стільки, скільки дозволяє реальний (насамперед фінансовий) попит. Саме через його зниження в Україні відбувається невпинне зниження фізичних обсягів суспільного продукту [132, с. 170].

Висновки до розділу 2.

1. Аналіз тенденцій розвитку виробництва продукції сільського господарства як базової складової продовольчого комплексу виявив зростання обсягів валового виробництва продукції сільського господарства

створює умови для покращення рівня самозабезпеченості продуктами харчування в Україні. Розвиток регіональних продовольчих комплексів відбувається нерівномірно. Значні обсяги виробництва окремих продуктів харчування формуються в регіонах забезпечених відповідною сировинною базою. Відмічаємо зростання валового виробництва аграрної продукції в областях центрального регіону: Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Полтавській, Харківській та Черкаській області, що характеризуються традиційно розвиненим сільським господарством. Безумовним лідером у виробництві продукції сільського господарства є Вінницька область. Враховуючи невідповідність виробництва та споживання продовольства, визначено регіони, що переважно виробляють або споживають продовольство. Недостатня забезпеченість окремими видами власних продовольчих ресурсів, різною мірою, характерна для більшості областей країни.

2. Виявлено, що розміщення і розвиток овочівництва, плодівництва та тваринництва в особистих господарствах населення обумовлені необхідністю самозабезпечення продуктами харчування, що не потребують промислової переробки. Адже низький рівень купівельної спроможності населення, особливо сільського, робить зазначені продукти харчування малодоступними.

3. Внаслідок зміни кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків відбувалася зміна попиту на окремі види продукції, а отже і змінювався рівень їх виробництва. Так, у 2019 р. порівняно з 2000 р. у всіх категоріях господарств значно збільшилося виробництво зерна та насіння соняшнику. Виробництво зерна зросло більш ніж втричі, або на 207,2 %, соняшнику майже в чотири з половиною рази, або на 341,2%, як наслідок значного попиту, особливо на зовнішніх ринках, як на сировину, так і на продукти переробки вказаної продукції. В тваринництві за період 2000-2019 рр. відмічаємо збільшення виробництва м'яса всіх видів (у забійній вазі) на 49,9% — виключно за рахунок розвитку птахівництва, виробництва яєць на

89,3%, меду на 33,4%, виробництво молока скоротилось на 23,7%. Зменшення виробництва підприємствами харчової промисловості молока та молокопродуктів, а також м'яса та м'ясопродуктів є прогнозованим, оскільки зменшились обсяги аграрного виробництва молока та м'яса всіх видів, окрім м'яса птиці.

4. Потенціал виробництва аграрного сектору України значно перевищує потреби внутрішнього ринку, що з одного боку має сприяти розвитку національної економіки та підвищенню експортних можливостей, а з іншого – зростанню доходів аграріїв та забезпеченню синергічного ефекту в поєднанні з іншими галузями національної економіки. Задоволення потреб населення у продовольстві в межах його купівельної спроможності у 2019 р., як і у попередні роки, здійснювалося за більшістю продовольчих товарів за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Виключення становлять: плоди, ягоди та виноград (частка імпорту за цими групами у загальному споживанні дуже висока у 2019 р. становить 42,6 % при 30- ти відсотковому пороговому критерії), олія (частка імпорту – 49,6 %) та м'ясо і м'ясопродукти (частка імпорту – 11,6 %).

5. Аналіз індикаторів достатності споживання основних продовольчих продуктів населенням України, за визначенням співвідношення між фактичним споживанням й раціональними нормами споживання, засвідчив, що фактичний рівень споживання впродовж 2000 – 2019 рр. більшості основних видів продовольства перебував нижче рекомендованих показників. В періоди економічної кризи через суттєве зростання цін на продукти населення обмежує себе в споживанні м'ясо-молочних продуктів, риби і рибних продуктів та плодів, так як їх вартість є значно вищою в порівнянні з іншими продуктами харчування. Відповідно збільшується споживання дешевих хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів.

6. Основною визначальною причиною недостатності споживання окремих продуктів харчування є низька платоспроможність населення. Низька купівельна спроможність населення певним чином стримує розвиток

виробництва і економіки країни в цілому. Платоспроможний попит виступає важливою складовою ємності продовольчого ринку.

Основні результати другого розділу дисертаційного дослідження опубліковані в роботах [14, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 216, 218, 241, 247].

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

3.1. Прогнозування розвитку продовольчого комплексу України в забезпеченні потреб населення у продуктах харчування

Пріоритетним та перспективним напрямом на сучасному етапі розвитку економіки України є насичення внутрішнього споживчого ринку конкурентоспроможними продовольчими товарами вітчизняного виробництва і поступове витіснення імпортних низькоякісних харчових продуктів.

Забезпечення ефективного функціонування та розвитку вітчизняного продовольчого комплексу в ринкових умовах з орієнтацією на споживача потребує оцінки прогнозу його розвитку, виходячи із наявних тенденцій, та визначення комплексу заходів щодо найбільш повного задоволення потреб споживачів. Отримання можливих майбутніх оцінок параметрів продовольчого комплексу, застосовуючи методологію соціально-економічного прогнозування, а саме метод екстраполяції, при встановленні прогнозу обсягів виробництва та споживання продовольства є необхідною умовою визначення прогнозного рівня самозабезпеченості вітчизняного продовольчого ринку [57]. Прогнозування дозволяє знизити можливі ризики, поліпшити якість управління, забезпечити здатність оперативно реагувати на можливі зміни, що відбуваються [165].

Прогнозування за допомогою екстраполяції формує тенденції зміни кількісних характеристик об'єкта. Для довгострокових тенденцій екстраполяція формується на припущенні, що всі чинники, які визначали тенденції в минулому, залишаться незмінними на період прогнозування чи змінюватимуться відповідно до певної кривої. Для середньострокових

прогнозів застосовується екстраполяція за емпіричними даними на основі лінійних, квадратних, показникових, степеневих та інших функцій [109].

Проведення дослідження щодо визначення прогнозу обсягів виробництва та споживання основних видів продовольства на період 2021–2025 рр., з використанням методики трендового аналізу або екстраполяції трендів, здійснено на основі обсягів фактичного виробництва та споживання визначених продуктів харчування населенням України за 2000–2019 рр..

Наше дослідження базується на лінійному рівнянні тренду, який можна розглядати як загальне вираження дій системи факторів.

Лінійна залежність тренду має вигляд [221]:

$$\hat{y}_t = a_0 + a_1 t. \quad (3.1),$$

де t – фактор часу;

a_0, a_1 , – коефіцієнти рівняння;

$\hat{y}$ – розрахункове значення функції.

Використання трендів як інструментів прогнозування передбачає визначення числових значень коефіцієнтів рівняння (a_0, a_1). Оцінка параметрів рівняння тренду здійснюється методом найменших квадратів:

$$\sum (y_t - a_0 - a_1 t)^2 = \min. \quad (3.2)$$

Після алгебраїчних спрощень отримуємо систему рівнянь:

$$\begin{cases} \sum y_t = a_0 n + a_1 \sum t \\ \sum y_t t = a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 \end{cases} \quad (3.3)$$

Для спрощення підрахунків параметр часу t задаються таким чином, щоб $\sum t = 0$.

Тоді: $a_0 = \sum y / n$, $a_1 = \sum y_t t / \sum t^2$

Встановлення параметрів рівняння лінійних трендів обсягів виробництва та споживання в Україні зерна та зернових продуктів, овочів та баштанних продовольчих культур, плодів, ягід та винограду; цукру та олії, м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів здійснено на основі фактичних даних за період 2000–2019 рр. (додатки Ж, И, К, Л, М, Н, П, Р, С).

Підставляючи значення a_0 та a_1 , отримані шляхом розрахунку в додатку Д відповідно динаміки обсягів виробництва зерна та зернових продуктів в Україні за 2000–2019 рр., у лінійну залежність (3.1), визначимо рівняння тренду. На основі розрахованих нами параметрів $a_0 = 51738,81$ та $a_1 = 2690,06$ лінійне рівняння тренду для обсягів виробництва зерна та зернових продуктів набуде вигляду:

$$\hat{y}_t = 51738,81 + 2690,06 \cdot t. \quad (3.4)$$

Для оцінки адекватності лінійної залежності рівняння визначаємо середню помилку апроксимації (ε) – MAPE (середній відсоток відхилення-Mean Absolute Percent Error [70]), що розраховуємо за формулою [9];

$$\varepsilon = \frac{1}{n} \sum \frac{|y - y_t|}{y_t} \times 100\% \quad (3.5)$$

Чим меншим є значення коефіцієнту апроксимації, тим вищою вважається якість прогнозової моделі. На практиці ці характеристики використовують досить часто. Використання параметричних методів забезпечує отримання адекватних результатів при умові, що за період ретропрогнозу не виникло принципово нових закономірностей розвитку досліджуваного процесу і не змінилась тенденція. На підставі коефіцієнту апроксимації можна дійти висновку стосовно загального рівня адекватності моделі, відповідність значення коефіцієнту якості прогнозу представлено в таблиці 3.1 [3, 70].

Таблиця 3.1

Критерії точності прогнозів [70]

MAPE	Точність прогнозу
Менше 10 %	Висока
10 % — 20 %	Добра
20 % — 40 %	Задовільна
40 % — 50 %	Погана
Більше 50 %	Незадовільна

За даними динаміки обсягів виробництва зерна та зернових продуктів коефіцієнт апроксимації становить 11,45 %, що визначає добру точність прогнозу.

Визначаючи прогноз обсягів виробництва м'яса та м'ясних продуктів на основі лінійної залежності, на основі даних додатку М отримано рівняння тренду:

$$\hat{y}_t = 2105,75 + 52,18t.$$

За даними динаміки обсягів виробництва м'яса та м'ясних продуктів коефіцієнт апроксимації становить 3,37 % – висока точність прогнозу.

Лінійні залежності трендів та оцінку рівня їх адекватності для розрахунку прогнозних значень обсягів виробництва та споживання продовольчої продукції, а саме: зерна та зернопродуктів; картоплі; овочів та баштанних продовольчих культур; плодів, ягід та винограду; цукру та олії, м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів, яєць на основі додатків Ж, И, К, Л, М, Н, П, Р, С. представлено в таблиці 3.2.

Так, розраховані прогнозні значення обсягів виробництва продовольчої продукції на 2020 – 2025 рр. мають тенденцію і до зростання, і до спаду. Виробництво зерна та зернопродуктів, картоплі, овочів та баштанних продовольчих культур, плодів, ягід та винограду, олії, м'яса та м'ясопродуктів та яєць до 2025 р. матиме тенденцію до зростання. Найбільший темп зростання відмічаємо відносно виробництва зерна і олії. Так, виробництво зерна, за прогнозними розрахунками і за незмінних умов, зростатиме на 3,6% щорічно, а виробництво олії матиме щорічний приріст майже на 5% (4,98%). Дещо менші темпи приросту виробництва відмічаємо по картоплі, овочах та баштанних продовольчих культурах, плодах, ягодах та винограду, м'яса та м'ясопродуктів і яєць, відповідно: 1,0%, 1,9%, 2,4%, 2,1% та 1,9%. Зростання виробництва м'яса та м'ясопродуктів пов'язано більшою мірою зі швидким розвитком вітчизняного ринку курятини, про що свідчать дослідження проведені в розділі 2. Дещо інша ситуація із виробництвом цукру, молока та молокопродуктів – їхні прогнозні обсяги виробництва

мають тенденцію до зменшення. За розрахунками, виробництво цукру щорічно зменшуватиметься на 1,2%. Виробництво молока і молокопродуктів за розрахунками має більш загрозливі темпи зменшення – 2,1% щорічно, і в підсумку до 2025 р., порівняно з 2019 р., зменшиться на 1068,9 тис. т.

Таблиця 3.2

Рівняння лінійної залежності тренду за видами виробництва та споживання продовольчої продукції в Україні та їх оцінка

Вид продовольчої продукції	Виробництво продукції		Споживання продукції	
	Лінійне рівняння тренду	помилка апроксимації, %	Лінійне рівняння тренду	помилка апроксимації, %
Зерно та зернові продукти	$\hat{y}t = 51738,81 + 2690,06t$	11,45	$\hat{y}t = 6571,19 - 139,07 t$	11,50
Картопля	$\hat{y}t = 21050,38 + 190,69t$	5,10	$\hat{y}t = 6126,88 - 31,95t$	2,24
Овочі та баштанні продовольчі культури	$\hat{y}t = 9266,50 + 198,74t$	7,17	$\hat{y}t = 6551,19 + 108,40 t$	5,61
Плоди, ягоди та виноград	$\hat{y}t = 2287,38 + 60,14t$	8,92	$\hat{y}t = 2136,94 + 47,65 t$	7,82
Цукор	$\hat{y}t = 1865,06 - 17,60t$	18,13	$\hat{y}t = 1630,00 - 39,64 t$	4,62
Олія	$\hat{y}t = 3760,63 + 343,31t$	7,76	$\hat{y}t = 586,75 - 8,82t$	7,94
М'ясо та м'ясопродукти	$\hat{y}t = 2105,75 + 52,18t$	3,37	$\hat{y}t = 2206,63 + 23,27 t$	8,11
Молоко та молочні продукти	$\hat{y}t = 11414,44 - 201,45 t$	3,34	$\hat{y}t = 9561,81 - 126,95t$	2,78
Яйця	$\hat{y}t = 921,31 + 17,20 t$	9,14	$\hat{y}t = 703,00 + 4,77 t$	9,35

Джерело; власна розробка

Аналогічно в таблиці 3.2 побудовано рівняння лінійної залежності трендів для прогнозування обсягів споживання продовольчої продукції на 2020 – 2025 рр. за вище вказаними видами (додатки Ж, И, К, Л, М, Н, П, Р, С) та оцінено їхню адекватність.

Відповідно до зменшення виробництва цукру, молока та молокопродуктів – їхні прогнозні обсяги фонду споживання також мають тенденцію до зменшення. За розрахунками, споживання цукру щорічно

зменшуватиметься на 3,9%, а обсяги споживання молока і молокопродуктів на 1,5% щорічно, і в підсумку до 2025 р., порівняно з 2019 р., загальне споживання цукру зменшиться на 137,0 тис. т, а молока і молокопродуктів на 643,5 тис. т. Проте на відміну від прогнозованого зростання обсягів виробництва зерна і зернопродуктів, картоплі та олії їх обсяги споживання за прогнозом зменшуються, щорічне зниження відносно 2019 р. становить 2,5%, 0,6% та 1,8% відповідно. Зростання обсягів споживання відмічаємо по овочів та баштанних продовольчих культур (щорічно на 1,6% відносно 2019 р.), плодів, ягід та винограду (1,9%), м'яса та м'ясопродуктів (1,0%) та споживання яєць (0,7%).

Розрахована середня помилка апроксимації, яка для визначених трендів по більшості видів продовольчої продукції (окрім зерна та цукру) є меншою за 10%, вказує на високу достовірність визначених прогнозів. Відносно виробництва і споживання зерна і зерно продуктів помилка апроксимації становить 11,45 - 11,5%, що вказує на добру якість прогнозу. Відносно прогнозу виробництва цукру помилка апроксимації становить 18,13%, що також знаходиться в межах 10-20% і визначає добру якість прогнозу. На збільшення похибки прогнозу вплинуло значне коливання фактичних даних: зростання виробництва зерна в останні роки, а щодо виробництва цукру – значне зменшення обсягу виробництва у 2019 р.

Обчислені прогнозні значення обсягів виробництва окремих видів продовольчої продукції на період 2020 – 2025 рр. наведено у таблиці 3.3 та відображено на рис. 3.1.

За прогнозованими даними до 2025 р. виробництво більшості видів продовольства збільшиться. Значне зростання обсягів виробництва, майже на чверть, порівняно із наявним виробництвом 2019 р. відмічаємо по плодам, ягодам, винограду – 25,9 % та олії – 24,3 %.

Таблиця 3.3

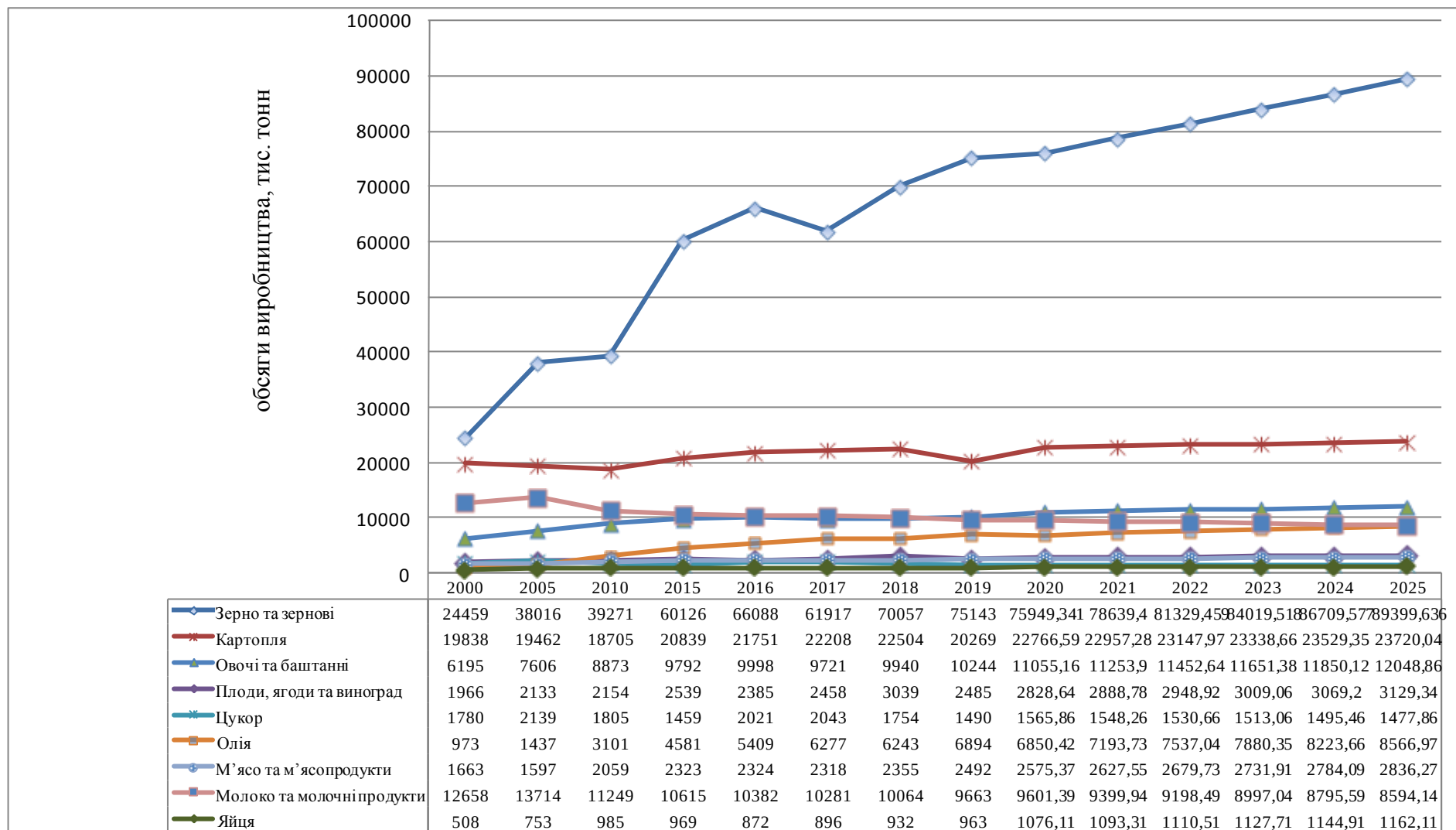
Прогнозні значення обсягів виробництва вітчизняної продовольчої продукції за її видами з використанням лінійного рівняння тренду на 2020–2025 рр., тис.т

Вид продовольчої продукції	Фактичне вир-во 2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	Відхилення, %, 2025 р. до 2019 р.
Зерно та зернові продукти	75143	75949,3	78639,4	81329,5	84019,5	86709,6	89399,6	+ 19,0
Картопля	20269	22766,6	22957,3	23148,0	23338,7	23529,4	23720,0	+ 17,0
Овочі та баштанні продовольчі культури	10244	11055,2	11253,9	11452,6	11651,4	11850,1	12048,9	+ 17,6
Плоди, ягоди та виноград	2485	2 828,6	2 888,8	2 948,9	3 009,1	3 069,2	3 129,3	+ 25,9
Цукор	1490	1565,9	1548,3	1530,7	1513,1	1495,5	1477,7	- 0,9
Олія	6894	6 850,4	7 193,7	7 537,0	7 880,4	8 223,7	8 567,0	+ 24,3
М'ясо та м'ясопродукти	2492	2575,4	2627,6	2679,7	2731,9	2784,1	2836,3	+13,8
Молоко та молочні продукти	9663	9601,3	9399,9	9198,5	8997,0	8795,6	8594,1	-11,1
Яйця	963	1076,1	1093,3	1110,5	1127,7	1144,9	1162,1	+11,9

Джерело; розраховано автором

Прогнозованим є зростання виробництва зерна і зернопродуктів на 19%, картоплі - на 17,0%, овочів та баштанних продовольчих культур – на 17,6%. Дана продукція є високоприбутковою, і як наслідок, відмічається наявна тенденція до зростання її обсягів виробництва. При цьому, виробництво експортно-орієнтованих видів зернових та соняшнику сконцентровано у великотоварних підприємствах, які мають можливості вкладати більше ресурсів на гектар [228, с. 21].

Збільшення виробництва м'яса і м'ясопродуктів, а також яєць, обумовлене виключно стрімким розвитком птахівництва, який полягає у збільшенні поголів'я птиці, обсягів виробництва м'яса та яєць.

Рис. 3.1. Динаміка фактичних та прогнозних (за 2020 – 2025 рр.) обсягів виробництва продовольчої продукції в Україні, тис. т (розраховано автором)

Як зазначають І. М. Беженар, та Т. М. Васюта: «прагнення до досягнення найвищого прибутку спонукають виробників обирати види діяльності, що характеризуються швидким оборотом вкладених коштів. Тому швидкий розвиток птахівництва є закономірним і передбачуваним явищем, адже це одна з найбільш високо продуктивних галузей тваринництва (з високим забійним виходом), яка при незначних затратах праці й кормів» [8, с. 41]. Відповідно, саме зниженням прибутковості обумовлене зменшення виробництва цукру та молока і молокопродуктів.

Обчислені прогностні значення обсягів споживання продовольчої продукції на 2020–2025 рр. наведено у табл. 3.4 та відображено на рис. 3.2.

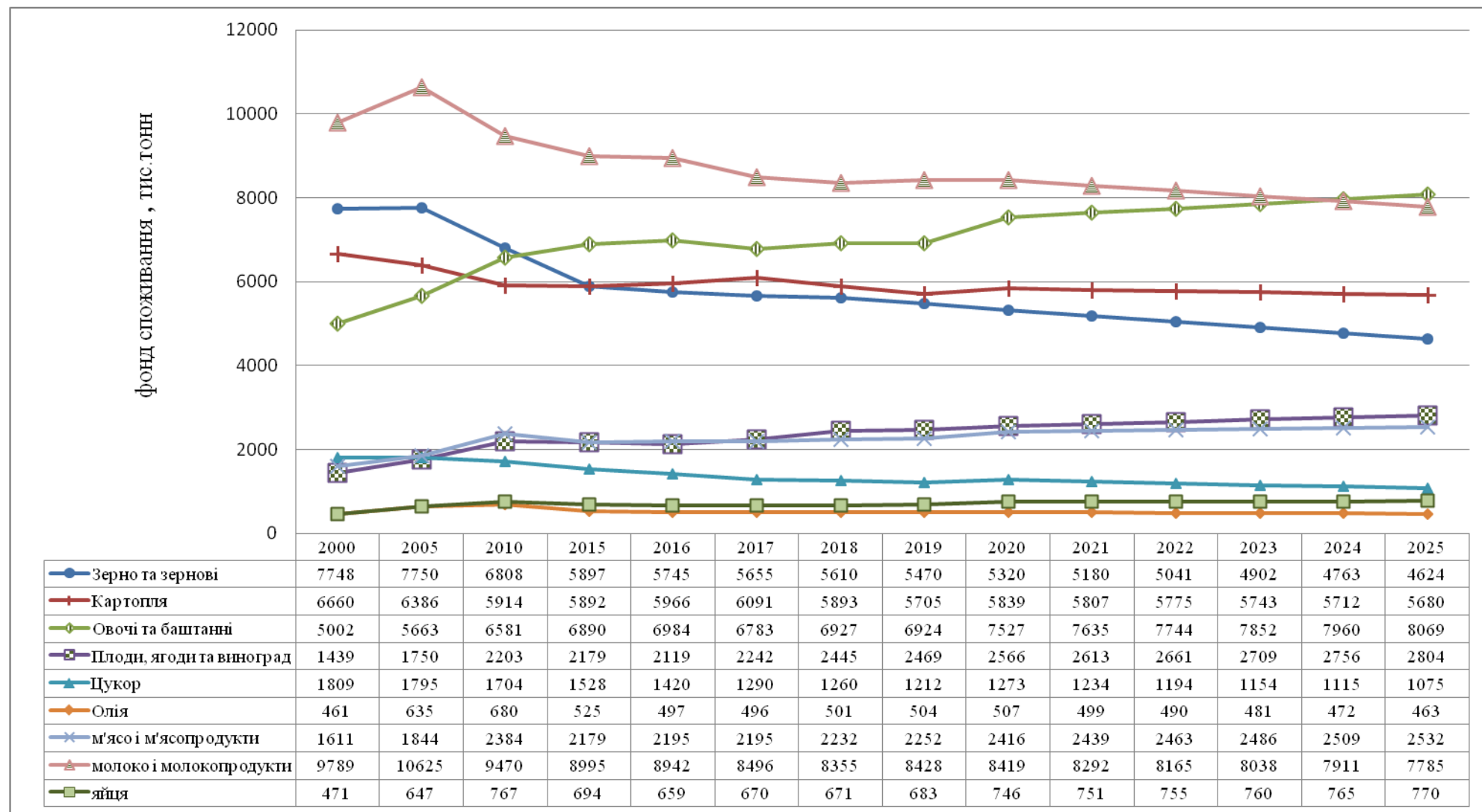
Таблиця 3.4

Прогностні значення обсягів споживання продовольчої продукції за її видами з використанням лінійного рівняння тренду на 2020 – 2025 рр., тис.т

Вид продовольчої продукції	Фактичне споживання 2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	Відхилення, %, 2025 р. до 2019 р.
Зерно та зернові продукти	5470	5319,6	5180,5	5041,4	4902,4	4763,3	4624,2	-15,5
Картопля	5705	5839,3	5807,4	5775,4	5743,5	5711,5	5679,6	-0,4
Овочі та баштанні продовольчі культури	6924	7526,8	7635,2	7743,6	7852,0	7960,4	8068,8	16,5
Плоди, ягоди та виноград	2469	2565,8	2613,4	2661,1	2708,7	2756,4	2804,0	13,6
Цукор	1212	1273,2	1233,6	1194,0	1154,3	1114,7	1075,0	-11,3
Олія	504	507,4	498,6	489,7	480,9	472,1	463,3	-8,1
М'ясо та м'ясопродукти	2252	2416,1	2439,3	2462,6	2485,9	2509,1	2532,4	12,5
Молоко та молочні продукти	8428	8419,3	8292,3	8165,4	8038,4	7911,5	7784,5	-7,6
Яйця	683	745,9	750,7	755,5	760,2	765,0	769,8	+12,7

Джерело; розраховано автором

Рис. 3.2. Динаміка фактичних та прогнозних (за 2020 – 2025 рр.) обсягів споживання продовольчої продукції в Україні, тис. т (розраховано автором)

Впродовж останніх років в Україні відбулося значне зростання обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, однак споживання більшості основних видів продовольства перебуває нижче рекомендованих раціональних норм (за даними таблиць 2.4 та 2.16).

За розрахованим прогнозом обсяги споживання зерна та зернопродуктів, цукру, олії, молока та молочних продуктів мають тенденцію до зменшення. Зменшення обсягів споживання зерна і зернопродуктів до 2025 р. прогнозується на рівні 15,5% від фактичного рівня споживання 2019 р., цукру на 11,3%, олії на 8,1%, а молока і молокопродуктів на 7,6%. Особливо негативною є тенденція зменшення споживання молока і молокопродуктів. враховуючи рівень достатності його споживання, який у 2019 р. становив 52,8% по відношенню до рекомендованих норм.

За визначеною тенденцією прогнозується зростання обсягів споживання овочів та баштанних продовольчих культур, плодів, ягід та винограду, м'яса та м'ясопродуктів, яєць, що є позитивним зрушенням в напрямку до покращення структури харчового раціону населення.

Визначивши прогнозні значення обсягів виробництва та споживання продовольчої продукції в Україні на 2020 – 2025 рр., в таблиці 3.5 для оцінки прогнозу розвитку функціонування продовольчого комплексу розрахуємо базові індекси прогнозних показників виробництва та споживання продовольства відносно 2019 р.

Проведений аналіз визначає переважний розвиток виробництва більшості видів продукції порівняно з її споживанням, виключення становить лише молоко і молокопродукти, обсяги виробництва якого до 2025 р. мають тенденцію до зменшення порівняно із майже стабільним споживанням.

Відповідно до визначеного рівня самозабезпечення (рис. 2.7), у 2019 р. задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, за виключенням плодів та ягід, повністю забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Враховуючи прогнозовану тенденцію перевищення виробництва більшості видів продовольства над

споживанням, визначаємо, що потреби внутрішнього ринку можуть бути повністю забезпечені вітчизняними виробниками (за виключенням плодів, ягід, а також молока і молокопродуктів).

Таблиця 3.5

**Індекси прогнозних показників виробництва та споживання
продовольства відносно базового 2019 р.**

Вид продовольчої продукції	Виробництво/споживання	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	Відхилення, +,-, 2025 р. до 2019 р.
Зерно та зернові продукти	виробництво	1,00	1,01	1,05	1,05	1,12	1,15	1,19	+0,19
	споживання	1,00	0,97	0,95	0,92	0,90	0,87	0,85	- 0,15
Картопля	виробництво	1,00	1,12	1,13	1,13	1,15	1,16	1,17	+0,17
	споживання	1,00	1,02	1,02	1,01	1,01	1,00	1,00	0,00
Овочі та баштанні продовольчі культури	виробництво	1,00	1,08	1,10	1,10	1,14	1,16	1,18	+0,18
	споживання	1,00	1,09	1,10	1,12	1,13	1,15	1,17	+0,17
Плоди, ягоди та виноград	виробництво	1,00	1,14	1,16	1,16	1,21	1,24	1,26	+0,26
	споживання	1,00	1,04	1,06	1,08	1,10	1,12	1,14	+0,14
Цукор	виробництво	1,00	1,05	1,04	1,03	1,02	1,00	0,99	-0,01
	споживання	1,00	1,05	1,02	0,99	0,95	0,92	0,89	- 0,11
Олія	виробництво	1,00	0,99	1,04	1,04	1,14	1,19	1,24	+0,24
	споживання	1,00	1,01	0,99	0,97	0,95	0,94	0,92	-0,08
М'ясо та м'ясопродукти	виробництво	1,00	1,03	1,05	1,05	1,10	1,12	1,14	+0,14
	споживання	1,00	1,07	1,08	1,09	1,10	1,11	1,12	+0,12
Молоко та молочні продукти	виробництво	1,00	0,99	0,97	0,97	0,93	0,91	0,89	-0,11
	споживання	1,00	1,00	0,98	0,97	0,95	0,94	0,92	-0,08
Яйця	виробництво	1,00	1,12	1,14	1,14	1,17	1,19	1,21	+0,21
	споживання	1,00	1,09	1,10	1,11	1,11	1,12	1,13	+0,13

Джерело; розраховано автором

Враховуючи перевищення темпів росту прогнозного рівня виробництва над споживанням, зазначимо, що при збереженні існуючої тенденції до 2025 р. підвищиться рівень самозабезпечення і зменшиться імпортозалежність відносно плодів, ягід і винограду на 12% (у 2019 р. рівень самозабезпечення – 78,1%). Проте, тенденція до зменшення виробництва молока і молокопродуктів носить загрозливий характер. Зменшення виробництва молока до 2025 р. на 11,0%, загрожує продовольчій безпеці країни, враховуючи існуючий рівень самозабезпечення в 2019 р. – 103,1%.

За твердженням Сегеди С.А. «особливого занепаду зазнали тваринницькі галузі, що позначилось на рівні споживання продуктів харчування тваринного походження. Існує дефіцит тваринного білка у структурі раціону українського споживача. Крім того, присутня загроза імпорту м'ясної продукції та молока. Це в підсумку може негативно позначитись на розвитку зазначених галузей в Україні» [182].

Розроблений прогноз виробництва і споживання продовольства виходить із твердження, що тенденція недостатності споживання більшості видів продукції збережеться і надалі. Тому, в таблиці 3.6 розрахуємо потенційну місткість споживчого ринку (обсягів споживання) за умови доведення рівня споживання до раціональних норм або мінімальних, визначених мінімальним споживчим продовольчим кошиком.

Для визначення потенційної місткості ринку необхідно врахувати чисельність населення країни та прогнозовану зміну даного показника.

За оновленим демографічним прогнозом ООН населення України (з урахуванням Криму) з 43,99 млн у 2019 р. до 2030 р. скоротиться до 40,88 млн осіб, а до 2040 р. – до 38 млн і до 2050 р. – до 35,22 млн осіб, або на 19,9%, [250]. Проте в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України не погоджуються з таким прогнозом ООН. Так, згідно з середнім варіантом національного демографічного прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, чисельність населення країни до кінця 2025 р. становитиме 43,5 млн осіб, а до кінця 2050 р. – 39 млн осіб. [52].

Таблиця 3.6

**Прогноз потенційної місткості споживчого ринку у 2019 р. та 2025 р.
за умови досягнення раціональних або мінімальних норм споживання**

Вид продовольчої продукції	Раціональні норми	Продовольчий споживчий кошик	Фактичний фонд споживання за 2019 р.	Прогнозована місткість споживчого ринку, тис.т				Відхилення потенційної місткості ринку за раціональними нормами до 2019 р., %	
				2019 р.		2025 р.		2019 р.	2025 р.
				раціональні норми	мінімальні - спож. кошик	раціональні норми	мінімальні - спож. кошик		
Зерно та зернові продукти	101	94,7	5470	4232,1	3968,2	3881,5	3639,5	-22,6	-29,0
Картопля	124	95	5705	5195,9	3980,7	4765,5	3651,0	-8,9	-16,5
Овочі та баштанні продовольчі культури	161	110	6924	6746,3	4609,3	6187,5	4227,5	-2,6	-10,6
Плоди, ягоди та виноград	90	85,2	2469	3771,2	3570,1	3458,8	3274,4	52,7	40,1
Цукор	38	30,6	1212	1592,3	1282,2	1460,4	1176,0	31,4	20,5
Олія	13	8,1	504	544,7	339,4	499,6	311,3	8,1	-0,9
М'ясо та м'ясопродукти	80	51,9	2252	3352,2	2174,7	3074,5	1994,6	48,9	36,5
Молоко та молочні продукти	380	327,6	8428	15922,9	13727,2	14603,9	12590,2	88,9	73,3
Яйця	290 *	220*	683 ¹	701,7 ¹	532,4 ¹	643,4 ¹	488,3 ¹	2,7	-5,8
Чисельність населення, тис. осіб 2019 р.[69, с.21]				41 902,4		-		-	-
2025 р. [159]				-		38431,5		-	-

*-- шт., ¹Для перерахунку взято середню вагу одного яйця – 57,75 г

Джерело: розраховано автором

Враховуючи втрату Україною частини територій, а також негативний баланс народжуваності, зменшення чисельності населення буде відбуватись швидшими темпами. На сайті Держстату оприлюднено прогноз чисельності населення України «Україна 2050: Перспективи демографічного розвитку» [159], згідно якого чисельність населення України на 2050 р. становитиме від

24,5 до 36,1 млн. осіб. Найбільш імовірні значення знаходитимуться в межах 29,2 - 30,6 млн. За даним прогнозом чисельність населення у 2025 р. становитиме 38431,5 тис. осіб.

Оцінюючи фактичну і потенційну місткість споживчого ринку окремих видів визначено, що існуючий рівень споживання плодів та ягід, цукру, м'яса і м'ясопродуктів та молока є значно нижчим, порівняно з науково рекомендованими нормами споживання основних продуктів. Проведене дослідження свідчить про великі можливості нарощування потенціалу вказаних галузей, навіть за умови зменшення чисельності населення. Обмежений попит на вказану продукцію, що є меншим межі споживання населенням на рівні науково обґрунтованих норм, є результатом дисбалансу між цінами на продовольство та низькою купівельною спроможністю населення.

На противагу, насиченість ринку власного виробництва таких продуктів як зерно, зернопродукти та картопля, досить висока в порівнянні з потребами споживання і значно перевищує оптимальні і мінімальні потреби населення. Розвиток виробництва даних видів продовольства має бути направлений на підвищення експорту продукції. Проте, значний експортний потенціал продовольчого комплексу суттєво стримується невисоким рівнем інвестиційно-інноваційного оновлення сільського господарства та інфраструктури ринку, державного протекціонізму експорту конкурентоспроможної на зовнішніх ринках продукції, гармонізації вітчизняної нормативної бази з міжнародними системами.

3.2. Напрями стратегічного розвитку продовольчого комплексу України

Запорукою успішного результативного розвитку продовольчого виробництва, за мінливих умов ринкового бізнес-середовища, та управління основними важелями у забезпеченні сталого економічного розвитку на

перспективу є організація виробничого процесу на основі забезпечення максимальної продуктивності використання наявного виробничо-ресурсного потенціалу та повної реалізації виробничих потужностей. Успішній реалізації цих завдань сприятиме розробка стратегії економічного розвитку продовольчого комплексу, яка гармонічно поєднуватиме в собі основні аспекти планування й організації виробничо-господарських процесів з найбільш раціональним залученням і використанням на всіх стадіях виробництва наявних ресурсів, що є базовою основою в досягненні результативного розвитку та формуванні стійких конкурентних переваг. Тому все більшої актуальності набуває формування стратегії розвитку та розробка практичних рекомендацій для правильного вибору стратегічних орієнтирів, що дозволять якнайкраще реалізувати людський та ресурсний потенціал для довгострокової ефективної роботи підприємств, його економічного зростання і розвитку [122, с. 195].

Усвідомлення напряду, у якому розвиватиметься продовольчий комплекс, має важливе значення при формуванні стратегії. Цей процес відбувається на основі загальноекономічних прогнозів, які поєднують економіко-математичне моделювання та сценарії перспективного розвитку.

В системі стратегічного управління необхідно чітко розділяти чотири базисні поняття: місія, цілі та завдання, стратегію економічного розвитку, план дій. Місія звичайно знаходиться на вершині пріоритетів, це генезис, оскільки за відсутності сформульованої місії ставиться під сумнів необхідність існування системи. При цьому важливим є усвідомлення необхідності декомпозиції цілей високого порядку в цілях нижчого порядку [133].

Сформовані завдання, що виходять із цілей, характеризуються ще більшою мірою конкретизації. Після того, як визначені завдання, настає етап розробки, аналізу та вибору стратегій, який не менш важливий, чим етап формулювання місії. Стратегія характеризуватиме бажаний напрям економічного розвитку продовольчого комплексу, як системи, та окремих його складових і підприємств.

Місія або генеральна мета функціонування продовольчого комплексу визначається на основі його суті і полягає в постійному, безперебійному, збалансованому, економічно та фізично доступному, забезпеченні населення продовольством у відповідності до норм раціонального харчування.

Основними цілями стратегії розвитку продовольчого комплексу є:

1. Створення передумов для динамічного розвитку та нарощування обсягів виробництва продовольства, зокрема продукції аграрного сектору
2. Формування та розвиток необхідної інфраструктури, а також сприятливого ділового та інвестиційного клімату в системі продовольчого забезпечення.
3. Реалізація загальнодержавних та регіональних цільових програм розвитку продовольчого комплексу, які покликані забезпечити сталий розвиток галузей аграрного сектору та створити умови для ефективної діяльності суб'єктів продовольчого комплексу.
4. Здійснення комплексу заходів для покращення якості життя населення.

Завданнями стратегії розвитку продовольчого комплексу є:

1. Забезпечення продовольчого ринку сільськогосподарською продукцією та готовими харчовими продуктами за рахунок оптимального використання природно-економічного потенціалу в господарській діяльності підприємств продовольчого комплексу, а також розвиток ринкової інфраструктури для забезпечення доступу продовольчих товарів, вироблених підприємствами на внутрішні та зовнішні ринки.
2. Підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств та продовольчих товарів, покращення інфраструктурного та інформаційного забезпечення сільськогосподарських та переробних підприємств, фермерських господарств, особистих підсобних господарств населення та інших суб'єктів продовольчого комплексу, а також органів державного управління та споживачів.

3. Удосконалення виробничої структури аграрного сектора економіки, підвищення ефективності використання природних ресурсів, розвиток нових секторів та створення умов для зростання сільськогосподарського виробництва.

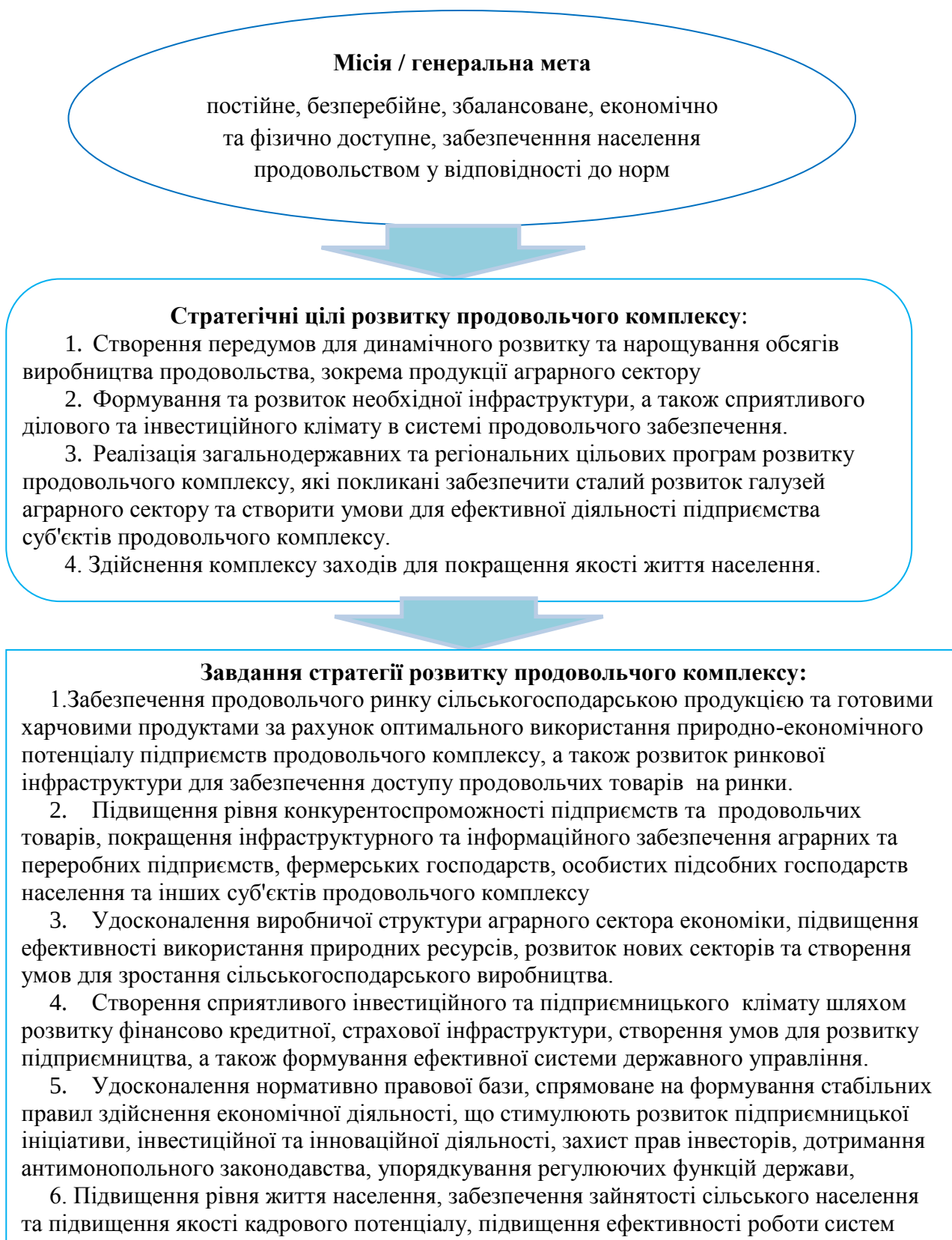
4. Створення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату шляхом розвитку фінансово кредитної, страхової інфраструктури, створення умов для розвитку підприємництва, а також формування ефективної системи державного управління.

5. Удосконалення нормативно правової бази, спрямоване на формування стабільних правил здійснення економічної діяльності, що стимулюють розвиток підприємницької ініціативи, інвестиційної та інноваційної діяльності, захист прав інвесторів, дотримання антимонопольного законодавства, упорядкування регулюючих функцій держави, підвищення ефективності управління державною власністю.

6. Підвищення рівня життя населення, забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення якості кадрового потенціалу, підвищення ефективності роботи систем життєзабезпечення.

Поєднання генеральної мети, стратегічних цілей та завдань перспективного розвитку продовольчого комплексу України, відображено на рисунку 3.3.

Стратегія розвитку продовольчого комплексу полягає у створенні єдиного економічного простору та гармонічного розвитку всіх галузей, підприємств та окремих виробництв - суб'єктів продовольчого комплексу на основі їх оптимальної спеціалізації в загальнодержавному та міжнародному аспекті, використанні ресурсного потенціалу та створенні конкурентних переваг.

Рис. 3.3. Декомпозиція місії розвитку продовольчого комплексу на стратегічні цілі та завдання (власна розробка)

В аграрному виробництві постає питання вирішення комплексу проблем соціального та екологічного характеру, оскільки домінування лише економічних інтересів завдає непоправної шкоди довкіллю, впливає на якість життя громадян, опосередковано зменшує рівень продовольчої безпеки країни та в підсумку знищує національну безпеку держави. Економічна ситуація в сільському господарстві, призвела до того, що більшість підприємств галузі не лише значно зменшили обсяги виробництва та його ефективність, але й посилили процеси вивільнення кадрів [217, с. 89]. Поєднана взаємодія трьох основних складових (економічної, екологічної та соціальної) є дієвим напрямом забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки.

При PEST–аналізі враховують всі детермінуючі чинники та визначають можливий їх вплив на розвиток галузі загалом, і підприємства зокрема. За результатами їх оцінки, складають план щодо мінімізації негативних впливів та за можливості протидії. Результати PEST–аналізу найефективніше оформити у вигляді матричної таблиці або схеми [224].

Використання матриці дає змогу виокремити низку чинників, які мають істотний вплив на формування суб'єкта господарювання, здійснити їх ранжування та встановити систему взаємозв'язків. Результати аналізу враховуються при виборі і формуванні стратегії.

Як зазначалось, основними факторами макросередовища, що впливають на розвиток продовольчого комплексу є: політичні, економічні, соціальні та технологічні – фактори PEST–аналізу. Причому, на вимогу сьогодення, вони мають бути доповнені аналізом глобальних проблем людства, що мають вплив як на фактори макро – і мікрооточення, так і на чинники внутрішнього середовища.

Найбільш значимі фактори, що впливають на розвиток продовольчого комплексу згруповано в таблиці 3.7.

Так, швидке наростання екологічної кризи не лише дедалі більше обмежуватиме можливості швидкого економічного розвитку і нарощування

споживання матеріальних благ, але й стимулюватиме посилення суміжної глобальної проблеми – охорони здоров'я в умовах зростаючих екологічних навантажень.

Таблиця 3.7

**Оцінка зовнішнього середовища на основі результатів чинників PEST –
аналізу з урахуванням глобальних проблем**

(Р) Політико-правові	вплив	(Е) Економічні	вплив
– нестабільність політичного середовища; – часті зміни податкового та регулюючого законодавства; – відсутність координації дій різних органів влади; – розробка програм підтримки функціонування галузей та підприємств продовольчого комплексу; – бюрократія та корупція.	- негативний високий - негативний середній - негативний середній - позитивний високий - негативний середній	– глобальна економічна криза, зниження (спад) темпів росту економіки ; – зростання вартості енергетичних ресурсів; – нестабільність грошово-кредитної системи, обмеженість програм фінансування, значні коливання курсів валют; – зростання рівня безробіття; – фінансування державних програм підтримки галузей АПК та фермерства; – низький рівень оплати праці; – відносна дешевизна трудових ресурсів.	- негативний високий - негативний високий - негативний високий - негативний середній - позитивний високий - негативний середній - позитивний середній
(GP) Глобальні проблеми людства		вплив	
- зміни клімату; - обмеженість та вичерпність природних ресурсів; - військова агресія; - урбанізація та міграційні процеси, демографічний дисбаланс; - хвороби та пандемії.		- негативний середній - негативний середній - негативний високий - негативний високий - негативний високий	
(S) Соціо-культурні	вплив	(Т) Технологічні	вплив
– темпи зниження приросту населення, негативний баланс народжуваність/смертність; – зменшення середнього розміру сімей; – нижча якість життя у сільських територіях порівняно із міськими; – стиль життя та звички у споживанні продуктів.	- негативний середній - негативний середній - негативний середній - позитивний середній	– впровадження інновацій у виробництво; – зниження державної підтримки та фінансування НТП; – значно зношеність техніки, особливо в аграрній сфері; – відсутність законодавства в сфері техніко-технологічного забезпечення галузей; – винахід альтернативні види палива.	- позитивний середній - позитивний високий - негативний високий - негативний низький - позитивний середній

Джерело: власна розробка

Новим виміром цієї проблеми стала поява виразних ефектів глобальних кліматичних змін, що ставить під загрозу насамперед стабільність світового продовольчого забезпечення.

Прискорене вичерпання природних, сировинних та традиційних енергетичних ресурсів зумовлює тенденцію до завищення цін на них, а також необхідність вкладення колосальних ресурсів на пошук нових джерел енергії та сировини.

Військова агресія впливає на нестабільність економічного та політичного стану країн, призводить до перерозподілу коштів, втрати частини виробничого потенціалу та споживчого ринку, посилює процеси міграції, бідності населення тощо.

Урбанізація призводить до перерозподілу населення та, відповідно наявності трудових ресурсів (їх зменшення у сільських територіях), Посилення демографічного дисбалансу, пов'язаного з прискореним старінням населення, створює зростаюче навантаження на системи соціального забезпечення за віком і стає самостійним фактором посилення нестабільності державних фінансів у зростаючій кількості розвинених країн світу.

Під впливом глобальних процесів, економічних умов і політичної ситуації у державі відбуваються постійні трансформації відносин власності та структури управління, сфери господарських взаємин і системи господарських зв'язків, з'являються нові відносини, переорієнтовуються економічні інтереси суб'єктів господарювання. Відтак, результати таких перетворень в усіх сферах національної економіки відрізняються від запланованих і виникає нагальна необхідність переформатувати наявну модель економічного розвитку, врахувавши при цьому сучасні загрози та виклики.

Як зазначалося раніше, глобалізаційні процеси та інтеграція у європейське співтовариство вимагає максимального використання аграрного потенціалу України. Сьогодні особливістю світового сільського господарства

є нестійкість і зниження цін на сільськогосподарську сировину, висока ринкова концентрація і вертикальна інтеграція в аграрній сфері. Як і в більшості розвинутих країн, зокрема Європи та Північної Америки, в Україні простежується динаміка скорочення кількості фермерських господарств, при збільшенні середніх розмірів землекористування, тобто відбувається процес концентрації сільськогосподарського виробництва. Це зумовлено високим рівнем конкуренції на внутрішньому аграрному ринку, що призводить не лише до збільшення розмірів сільськогосподарських підприємств, а й до скорочення чисельності працюючих у реформованих господарствах. Тому проблеми зайнятості у сільській місцевості за таких умов стають актуальними. Окрім того, істотний вплив на аграрну сферу має збільшення ціни на традиційні види палива, що в свою чергу збільшує витрати на виробництво сільгосппродукції.

Проте, з іншого боку, науково-технічний розвиток, впровадження альтернативних видів палива (біопалива) сприяють збільшенню площ під сільськогосподарськими культурами, зокрема олійними, і зміні структури посівів у бік технічних культур як більш рентабельних. Це призводить до зменшення частки посівів продовольчого призначення у загальній структурі та виснаження ґрунтів.

Варто зазначити, що глобалізаційні процеси посилюють вплив світової кон'юнктури на функціонування продовольчого комплексу України. Під їх впливом трансформується структура міжнародних ринків, одні товари витісняються іншими за рахунок нижчої ціни, зокрема, тростинний цукор змінює буряковий, соєва та пальмова олія – соняшникову, що може зашкодити вітчизняним виробникам цукру та соняшникової олії.

Тому стратегічні орієнтири економічного розвитку продовольчого комплексу в умовах глобалізації мають враховувати особливості України, зокрема кон'юнктури аграрного ринку, як внутрішнього, так і світового, демографічних проблем у сільській місцевості, удосконалення територіальної організації.

Основне завдання державної політики у сфері аграрних відносин в умовах глобалізації полягає у забезпеченні інтересів усіх суб'єктів ринку: виробників, трейдерів, переробників, споживачів, держави і недопущенні неконтрольованого експорту сировини й продовольчих товарів. Тому сьогодні стратегія розвитку продовольчого комплексу є складовою стратегії економічного розвитку держави, його продовольчої, енергетичної безпеки та розвитку сільських територій.

Існують певні загрози глобалізації для аграрної сфери України, вплив яких можна мінімізувати шляхом розробки дієвих заходів щодо регулювання цього процесу з боку держави. Відзначимо, що глобалізаційні процеси помітно впливають на зростання обсягів аграрної продукції.

Головним критерієм динамічного й ефективного розвитку національної економіки України є зростання ролі експортно-орієнтованих галузей, що дає змогу диверсифікувати виробництво, залучити інвестиції, освоювати зовнішні ринки, модернізувати матеріально-технічну базу та покращити якість сільськогосподарської продукції. У сучасних умовах, за істотного зменшення обсягів виробництва більшості галузей, сільське господарство є одним із лідерів формування експорту України.

Здійснення комплексної економічної діагностики процесів розвитку дає змогу виявити коло суб'єктів аграрної сфери регіону та проаналізувати основні чинники, що впливають на ринкові процеси: визначення територіальних меж сфер впливу аграрних підприємств регіону; дослідити міжрегіональні зв'язки та оцінити рівень розвитку інфраструктури й інформаційного забезпечення, форм і методів державного регулювання тощо.

Продовольчий комплекс України характеризується позитивною динамікою зростання пропозиції усіх видів продукції, приростом виробничих потужностей, капітальних інвестицій, сприятливою зовнішньоекономічною кон'юктурою. Проте, незважаючи на позитивну динаміку наявні і негативні тенденції. Насамперед – безконтрольне поширення монокультури в Україні, викликане кон'юктурою ринку та орієнтацією виробництва більшості

сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки збуту. При цьому варто зауважити, що переважно товарний експорт продукції агропромислового комплексу представлено сировиною і продуктами низького ступеня промислової переробки [112, с. 31].

Одним із загальновизнаних інструментів стратегічного аналізу, що поєднує аналіз зовнішніх внутрішніх чинників середовища функціонування, є SWOT– аналіз. Виконаний на належному рівні SWOT–аналіз є переходом від оцінювання сучасного стану до розробки перспектив розвитку у майбутньому [37]. SWOT–аналіз середовища функціонування та стану продовольчого комплексу дозволяє виявити і структурувати його сильні і слабкі сторони. За допомогою проведеного аналізу можна визначити потенційні можливості та загрози зовнішнього середовища внутрішні переваги та недоліки функціонування продовольчого комплексу (табл. 3.8).

Таким чином, завдання SWOT–аналізу щодо продовольчого комплексу зводяться до:

- 1) виявлення сильних і слабких сторін його розвитку і функціонування;
- 2) виявлення можливостей і загроз з боку впливу зовнішнього середовища;
- 3) визначення взаємозалежності та взаємозв'язку внутрішніх сильних і слабких сторін із можливостями та загрозами створеними розвитком зовнішнього середовища;
- 4) визначення основних напрямів розвитку продовольчого комплексу на рівні регіону і країни в цілому;
- 5) формування рішень та переліку заходів зміни внутрішнього середовища продовольчого комплексу щодо мінімізації загроз і використання існуючих можливостей зовнішнього середовища.

Побудова типової матриці загроз, при проведенні SWOT–аналізу, дозволили спрогнозувати можливий вплив у середньостроковій перспективі

можливостей та негативних факторів на параметри продовольчого комплексу та тенденції його розвитку.

Таблиця 3.8

SWOT–аналіз впливу чинників на розвиток продовольчого комплексу України

S (сильні сторони):	W (слабкі сторони):
- значний природо–ресурсний потенціал сільського господарства (велика площа родючих ґрунтів та розташування у сприятливих кліматичних зонах, які дозволяють вирощувати широкий спектр продукції); - вигідне фізико-географічне та економіко-географічне розташування; - наявний потенціал зростання галузі харчової та переробної промисловості; - наявність потужного транспортного комплексу та розвиток транспортної інфраструктури; - розвинена мережа оптово-роздрібної торгівлі та продуктових ринків; - наявність наукового та кадрового потенціалу аграрної науки, розвинена мережа науково-дослідних установ, навчальних закладів аграрного спрямування; - пріоритетний державний розвиток аграрного сектору.	- недотримання науково рекомендованої, оптимальної структури посівів; - недостатній рівень технічного забезпечення, зношеність значної частини виробничих засобів сільського господарства та переробної промисловості; - енергетична імпортозалежність ; - недостатній рівень впровадження наукових розробок у діяльність підприємств продовольчого комплексу; - невідповідність сертифікації та стандартизації продукції міжнародним вимогам; - зосередження виробництва окремих видів продовольчої продукції в особистих господарствах населення; - сезонний характер виробництва; - відтік кваліфікованих працівників .
О (можливості):	Т (загрози):
- прогноз зростання попиту на продовольство на внутрішньому і зовнішньому ринках; - значний потенціал виробничих галузей; - розвиток виробництва альтернативних видів енергії; - доступ до європейських ринків відповідно угоди про зону вільної торгівлі; - можливості підвищення рівня прибутковості продовольчого комплексу за рахунок збільшення частки експорту продукції переробки сільськогосподарської сировини; - привабливість галузей продовольчого комплексу для іноземних інвесторів за рахунок відносно дешевої кваліфікованої робочої сили; - синергійний ефект за рахунок горизонтальної та вертикальної інтеграції сільськогосподарських виробників, підприємств харчової промисловості та збуту.	- ускладнення демографічної ситуації (скорочення населення, зменшення народжуваності, міграційні процеси), як наслідок - скорочення внутрішнього попиту на продовольство; - економічна та фінансова криза; - зниження рівня та якості життя населення; - нестабільна політична ситуація; - погіршення інвестиційного клімату країни, низька інвестиційна активність вітчизняних та іноземних інвесторів; - глобальна екологічна криза; - зниження державної підтримки аграрного сектору; - в високі процентні ставки за користування кредитом; - зростання темпів урбанізації суспільства.

Джерело: розроблено автором.

Розробка стратегічних напрямів розвитку продовольчого комплексу та їх реалізація – безперервний динамічний процес направлений на вирішення

актуальних проблем, зумовлених його функціонуванням в умовах підвищеної складності та невизначеності розвитку зовнішнього середовища. Виявлені проблеми обумовлюють необхідність визначення та реалізації пріоритетних напрямів розвитку продовольчого комплексу у відповідності до визначеної стратегії соціально–економічного розвитку країни, направлених на розвиток великотоварного виробництва, підтримку розвитку фермерства, створення сприятливого інвестиційного клімату та забезпечення якості життя населення.

Реалізація запропонованої стратегії стабілізації та розвитку продовольчого комплексу вимагає прийняття стратегічних рішень щодо:

- розробки програми продовольчого забезпечення з урахуванням зміни соціальних, економічних та екологічних умов розвитку національної і світової економіки;
- стимулювання та надання інвестиційної, фінансової та інформаційної державної підтримки виробникам харчових продуктів на впровадження системи якості відповідно міжнародним стандартам;
- застосування програмно–цільового підходу до управління продовольчим комплексом включаючи розробку галузевих програм, узгоджених із метою, пріоритетними напрямами розвитку та завданнями стратегії;
- створення системи соціально–економічного стимулювання діяльності підприємств аграрного сектору, харчової промисловості та інфраструктури продовольчого ринку направленої на досягнення стратегічних цілей розвитку продовольчого комплексу;
- підвищення ефективності секторальної бюджетної підтримки суб'єктів продовольчого комплексу. зокрема сільськогосподарських виробників, впровадження системи пріоритетного розподілу державного фінансування направлено на вирішення першочергових проблем продовольчого забезпечення, посилення відповідальності отримувачів державного фінансування;

- сприяння утворенню та розвитку вертикально-інтегрованих холдингових структур з метою забезпечення ефективного функціонування всіх рівнів продовольчого комплексу та вирішення проблемних питань окремих стадій виробництва;

- контролю дотримання та виконання існуючих перспективних програм розвитку продовольчого комплексу.

На сьогодні гостро стоїть питання про необхідність зміни сировинного характеру аграрного сектора економіки України, і орієнтації його на збільшення виробництва продукції промислової переробки сільськогосподарської сировини. Це дозволить не тільки отримати більшу додану вартість, але забезпечить створення додаткових робочих місць, сприятиме зростанню доходів населення, збільшення доходів бюджетів всіх рівнів. У зв'язку з цим, важливим напрямком є організація і розвиток в сільській місцевості діяльності із заготівлі, зберігання, реалізації і переробки сільськогосподарської продукції (виробництво борошна, круп, хлібобулочних виробів, масла, консервованих овочів, фруктів, соків, концормів, м'ясомолочних виробів та ін.) [248].

Стратегічні напрями розвитку продовольчого комплексу України передбачають збалансовані та взаємозв'язані структурні перебудови усіх його галузей, максимальне впровадження у виробництво найважливіших досягнень науково-технічного прогресу, світового досвіду, найбільш прогресивних форм економіки і організації виробництва на основі першочергового розв'язання актуальних проблем: перерозподіл землі та майна, включаючи поглиблення відносин власності на землю та запровадження механізмів реалізації права на власність; приватизація переробних підприємств; реструктуризація підприємств та форм господарювання; розвиток кооперації; впровадження ринкових методів господарювання – менеджменту та маркетингу; державне регулювання аграрної економіки шляхом ефективнішого використання цінових важелів, фінансово-кредитної і податкової систем; розвиток ринків

сільськогосподарської продукції, матеріально-технічних ресурсів та послуг; інтенсифікація і диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Продовольчий комплекс поєднує в собі декілька галузей, видів діяльності чи деяку кількість відособлених бізнесів. Окрім того продовольчий комплекс – це поєднання виробництва окремих видів продовольства. Багатоплановий характер діяльності вносить свої умови та особливості у здійснення стратегічного аналізу в управлінській діяльності однією із яких є розроблення спеціалізованих стратегій (бізнес–стратегій) для кожного окремого виду продовольства чи агрегованого виду діяльності. Кожна така стратегія є відносно відособленим, але органічним системним елементом, а їх сукупність складає загальну цілісну систему, так званий «стратегічний набір» [207] або «стратегічний бізнес–блок» [223].

В економічній літературі стратегічний аналіз диверсифікований компаній здійснюється за допомогою методів та прийомів так званого «портфельного аналізу» [134].

Перевагами портфельного аналізу є можливість логічного структурування і наглядного відображення стратегічних проблем підприємства, відносна простота представлення результатів, акцент на якісні сторони аналізу, звертається увага на майбутнє підприємства [223].

Метою портфельного аналізу є оцінка товарно–ринкових можливостей організації, взаємозв'язку між окремими видами її діяльності. Результат цього виду аналізу дає відповідь на запитання, якими видами організації слід займатися, якою має бути структура цих видів діяльності для забезпечення конкурентних переваг. В умовах ринкової економіки існує ціновий та неціновий метод конкуренції [19].

Найбільш розповсюдженим методом портфельного аналізу є метод Бостонської консультативної групи. Так звана матриця БКГ «зростання – частка ринку», яка будується наступним чином: горизонтальна вісь показує частку ринку, що займає кожен продукт. Друга змінна – темп росту

галузевого ринку, що ґрунтується на прогнозах продажу продукції галузі [133].

Кожна бізнес–одинаця, тобто окремий вид продовольства, попадають в один із квадратів матриці. При цьому всі товари чи бізнес–одинаці диференціюються на чотири групи: «важкі діти» (знаки питання), «зірки», «дійні корови», «собаки», кожна з яких має свої характерні особливості. Завдяки проведеному аналізу можна простежити за розвитком кожної СОБ в часі та розробити певні стратегії. Для «зірок» – збереження лідерства; для «собак» – вихід з ринку або низьку активність або значна підтримка; для «знаків питання» – інвестування і вибіркового розвитку; для «дійних корів» – отримання максимального прибутку [143, с. 264].

Саме тому, побудова матриці БКГ для оцінки стратегічних напрямів розвитку окремих видів продовольства є наступним етапом визначення стратегічного напрямку розвитку продовольчого комплексу, який сприятиме досягненню бажаних цілей (рис.3.4).

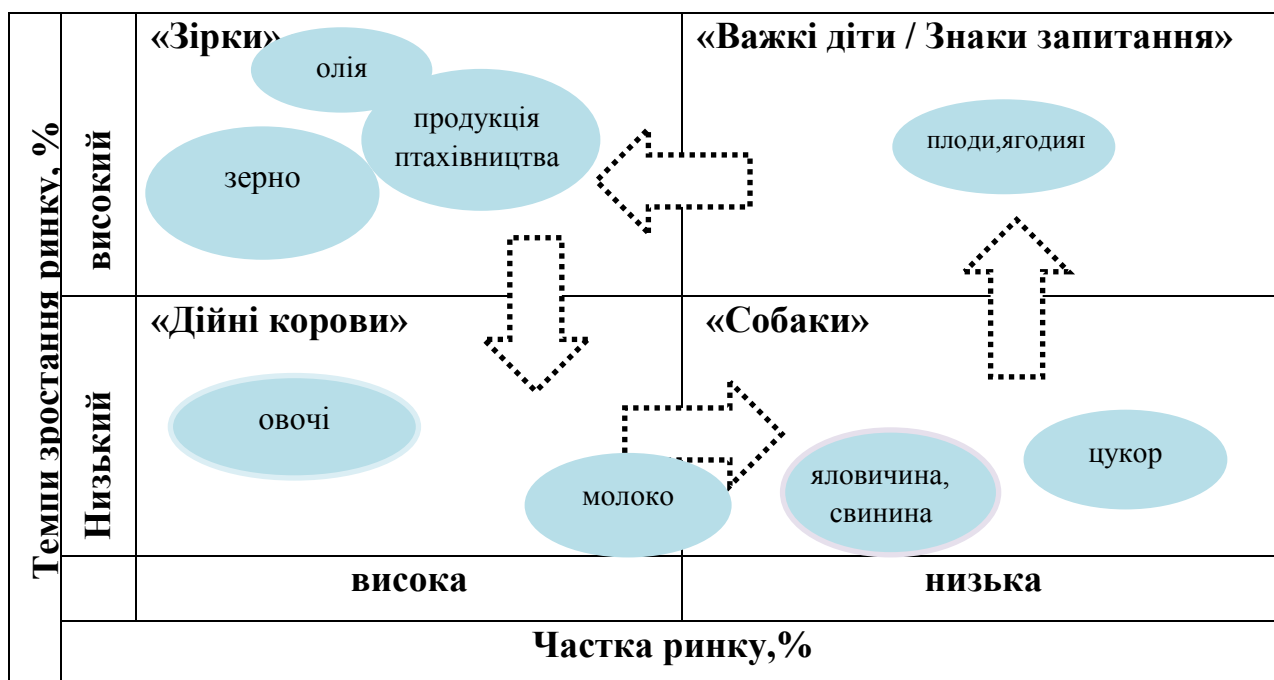

Рис. 3.4. Матриця БКГ: позиціонування окремих видів продовольства (власна розробка)

Враховуючи темпи зростання ринку внутрішнього і зовнішнього, рівень самозабезпечення, перспективними видами продукції є зерно і зернопродукти, олія (виробництво соняшнику), продукція птахівництва.

З погляду стратегії розвитку виробництво плодів та ягід, має значні перспективи для нарощування виробництва та низький рівень самозабезпечення. На сучасному етапі внутрішній ринок повністю забезпечений продукцією овочівництва, темпи зростання ринку є невисокі.

Проте, виробництво та споживання молока, яке завжди вирізнялось стабільними позиціями, наразі має тенденцію до зниження. За умови збереження тенденції розвитку в майбутньому є можливість занепаду галузі.

Найгіршою є позиція галузей м'ясного скотарства, свинарства, та цукрової – відмічаємо спад виробництва і споживання даної продукції.

Відповідні стратегії в межах матриці БКГ можуть бути такими:

1. Збільшення частки ринку;
2. Збереження частки ринку;
3. „Збирання врожаю”;
4. Ліквідація бізнесу чи відмова від нього і використання отриманих внаслідок цього коштів в інших галузях.

За бачимо з позиції виробників найменш перспективними є виробництво яловичини (м'ясне скотарство), свинини (свинарство), та цукру (буряківництво).

Загалом, в останні роки нагромадились протиріччя між виробництвом і переробкою продукції, що є серйозною проблемою, яка заважає розвитку галузей [20]. Саме тому вказані галузі потребують додаткової підтримки з боку держави. Інакше, за умови використання лише ринкових регуляторів, можлива втрата вказаних виробництв, що загрожує продовольчій безпеці держави.

3.3. Удосконалення механізму державного регулювання функціонування продовольчого комплексу з використанням зарубіжного досвіду

Ефективний розвиток продовольчого комплексу забезпечується за умови оптимального поєднання ринкових методів управління з державним регулюванням стратегічних виробничих, економічних, екологічних та природоохоронних проблем. Насамперед, подальший його розвиток залежить від адаптації реформованих сільськогосподарських підприємств до умов ринкового середовища, комплексного вирішення проблем розвитку галузей, забезпеченням належного рівня конкурентоспроможності, удосконаленням інфраструктури та створенням ефективних механізмів функціонування регіональних ринків продукції.

Державне регулювання продовольчого комплексу – це послідовне, комплексне застосування різноманітних засобів і механізмів впливу на ринкове середовище з метою найбільш повного задоволення потреб населення у продуктах харчування, адаптації продовольчого комплексу до макроекономічних параметрів, пом'якшення негативного дестабілізуючого впливу кон'юнктурних і сезонних коливань на продовольчому ринку, непередбачуваної зміни екологічних та інших специфічних для цієї сфери чинників [102, с. 88].

Державне регулювання економічних процесів функціонування продовольчого комплексу направлене на забезпечення ринкової рівноваги та стабільної діяльності, рівних умов функціонування і розвитку підприємств, що входять в систему продовольчого комплексу.

Як зазначає Ільяшенко В.А. – головними завданнями державного регулювання в продовольчому комплексі є: забезпечення продовольчої безпеки, недопущення перевиробництва окремих видів продукції та досягнення рівня споживання продуктів харчування, що відповідає науково обґрунтованим нормам, обмеження монополізму в суміжних з продовольчим

комплексом галузях промисловості, розширення експорту основних видів продовольчих товарів та підвищення прибутковості їх виробництва [102, с. 89].

За останні роки політика, заснована переважно на саморегулюванні ринкових відносин, привела в підсумку до величезних соціально - економічних витрат, як на рівні держави, так і на рівні окремого регіону [83].

Розвиток продовольчого комплексу в Україні характеризується складними соціальними, економічними, організаційними, виробничими, техніко-технологічними, екологічними проблемами, насамперед це стосується значного скорочення окремих видів продукції сільськогосподарського виробництва [200, с. 386].

Необхідно зазначити, що все більша частина сільгосппродукції проходить промислову переробку та обробку. Сільське господарство перетворилось на сировинну базу харчової та переробної промисловості, які саме і є кінцевими виробниками харчових продуктів. З огляду на це, визначальну й організуючу роль у продовольчому комплексі відіграють харчова і переробна промисловість. Але зазначені якісні зміни в розвитку продуктивних сил поки що не знайшли адекватного відображення в організаційній структурі державного регулювання продовольчого комплексу. [151, с. 134].

Концептуально погляди стосовно ролі держави в ринковій економіці змінювалися в діапазоні від розгляду її як суб'єкта з мінімально необхідним переліком функцій до тверджень про існування держави як органу, який організує, регулює та формує модель аграрної економіки ринкового типу. В сучасних умовах розвинуті країни досить успішно використовують різні концепції: і ті, де державі належить посилена роль, і ті, де роль держави обмежена [141, с. 112].

На сьогодні існує необхідність не стільки одержання державної підтримки, скільки ефективного її використання. Організаційно-економічний

механізм державної підтримки агропромислового виробництва повинен формуватися на підставі таких принципів:

- достатність, гласність і контроль виділених бюджетних засобів і детальне планування бюджетного фінансування;
- своєчасність надання підтримки й сприяння в рішенні невідкладних проблем агропромислового комплексу;
- доступність, гнучкість і прозорість державної підтримки для різних видів господарств;
- облік регіональних особливостей при фінансуванні бюджетних програм і формуванні єдиного ринкового простору [73, с. 24].

Враховуючи складність продовольчого комплексу дослідження його державного регулювання має здійснюватись з позиції складових продовольчого комплексу, визначених його структурою:

- регулювання та підтримка сільського господарства;
- регулювання продовольчого ринку;
- забезпечення продовольчої безпеки;
- регулювання соціально-економічних процесів, з метою підвищення платоспроможності населення та забезпечення доступним, якісним і безпечним продовольством.

Зазначимо, сьогодні головними нормативно-правовими актами, що визначають державну підтримку агропродовольчої галузі та сільськогосподарських товаровиробників в Україні, є Закон України: «Про державну підтримку сільського господарства України» [89].

На сучасному етапі розвитку аграрного сектору України важливе значення має використання ефективних інструментів державного регулювання аграрного виробництва, до яких належать фінансово-кредитна політика, податкова політика, екологічна політика, інвестування, інноваційна й цінова політика, страхування та митно-тарифна політика. Їхнє використання допомагає об'єктивніше враховувати зміни господарської кон'юнктури і не потребує значних бюджетних ресурсів.

Після набуття Україною незалежності в сільському господарстві почався тривалий період занепаду – обсяги виробництва до 1999 р. знизилися на 70%. Зважаючи на обмеженість бюджетних коштів на підтримку сільського господарства, для аграріїв було введено фіксований сільськогосподарський податок (з 2016 р. – єдиний податок 4-ї групи), який сплачується з одиниці земельної площі залежно від продуктивності землі, та спеціальний режим податку на додану вартість (спец ПДВ), який дозволяє не сплачувати ПДВ до бюджету, а використовувати його для закупівлі матеріальних ресурсів [220].

До 2015 р. суб'єктам господарювання, які здійснювали діяльність в аграрній сфері (зокрема, у сфері сільського, лісового господарства та рибальства), перебували на загальній системі оподаткування і відповідали встановленим критеріям, було надано право використовувати спеціальний режим оподаткування ПДВ. Його особливість полягала в тому, що сума податку, яка нараховувалася на вартість поставлених сільськогосподарських товарів/послуг власного виробництва, не сплачувалася до бюджету, а повністю залишалась у розпорядженні товаровиробника з метою відшкодування податку за придбані товари/послуги, з яких сформовано податковий кредит, а у разі наявності залишку – використовувалась на виробничі цілі [142].

Питання скасування спеціального режиму ПДВ було вимогою МВФ для надання чергового траншу і відбувалося у два етапи: до 2016 р. в розпорядженні сільськогосподарського товаровиробника залишалася частка суми ПДВ, розмір якої залежав від галузі виробництва, у 2017 р. – спецрежим відмінено. У подальші результати підтвердили, що це був один із найбільш дієвих механізмів підтримки сільськогосподарських підприємств, що забезпечував прозорість взаємовідносин між виробником і переробником, особливо тваринницької продукції [142].

Обсяг підтримки аграрного сектору (субсидії) у країнах ЄС в 2013–2014 рр. щорічно дорівнює майже 60 млрд євро, що становить близько 526 євро/га (20% валової продукції АПК). Найбільші бенефіціари такі країни: Італія –

456 євро/га, Бельгія – 504 євро/га, Нідерланди – 529 євро/га та Греція – 709 євро/га. [169]. В Україні цей показник становить лише 20 – 30 євро/га, тобто скасування доволі ефективного механізму підтримки, як спецрежим оподаткування ПДВ, ще більше погіршило становище нерівності відносно європейських товаровиробників. В Японії 50% валової аграрної продукції компенсується державою відповідно різних програм державної підтримки, а в Туреччині даний показник складає 28%, в Канаді – 18 % [170].

Після скасування спецрежиму із ПДВ, прямі субсидії з бюджету стали основним інструментом підтримки сільгоспвиробників в Україні (дозволена в межах СОТ), а держдопомога на рівні 1% аграрного ВВП – єдина, фактично, допомога держави галузі, яка, до того ж, надається не в повному обсязі та із суттєвими затримками.

Відповідна норма – не менше від 1% аграрного ВВП свого часу була впроваджена відповідно законопроекту № 5131 про удосконалення складання та виконання бюджетів. Законом передбачалася держпідтримка АПК у обсязі 1% від ВВП та фіксувалася на подальші 5 років. В Україні таку модель застосовано вперше [71].

За словами віцепрезидента Асоціації виробників молока Ганни Лавренюк: «у 2017 році, скасовуючи спецрежим ПДВ для агровиробників, уряд зобов'язався виділяти до 2021 року не менше 1% «аграрного» ВВП на програми державної підтримки АПК – тобто близько 7 млрд грн. Жодного року загальна сума держпідтримки не досягала таких розмірів. Якщо у 2018 році Україна заробляла на виробленій молочній продукції, то у 2019 в молочному еквіваленті вже було імпортовано молочної продукції на 500 тис тонн. У 2020 році, тільки за 9 місяців імпорт склав \$218 млн. В асоціації кажуть, що кожна додаткова тонна молока-сировини, вироблена в молочній галузі, це 15 тисяч нових робочих місць у молочному скотарстві та 135 тисяч - у суміжних галузях, 10 млрд грн відрахувань із зарплат до бюджету, додаткових 160 тисяч корів та нові молочнотоварні ферми» [234].

Водночас у державному бюджеті на 2020 рік визначили обсяг бюджетної підтримки АПК на рівні 4 млрд гривень, що становить лише 43% від встановленого обмеження і не відповідає не лише показнику 1% ВВП, а й реальній потребі у бюджетній підтримці однієї з ключових галузей економіки України. Саме тому, з'явилася ініціатива повернення держпідтримки в межах 1% аграрного ВВП [71].

На сьогодні державна підтримка в Україні надається за діючими програмами на безповоротній і поворотній основі, розміри якої вказано в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

**Рівень державних видатків на підтримку аграрного сектору
України, млн грн**

Напрямки фінансування	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення 2020р від 2018 р., (+,-)
Здешевлення кредитів	266,0	327,2	1050,0	784,0
Часткова компенсація вартості с/г техніки	955,0	881,8	1460,0	505,0
Підтримка фермерства	210,0	800,0	134,8	-75,2
Підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників	400,0	400,0	290,0	-110,0
Тваринництво та переробка	2 401,0	3 500,0	1046,0	-1355,0
Разом	4 232,0	5 909,0	3980,8	-251,2

Джерело: розраховано автором на основі даних [106, 213]

У державному бюджеті на 2021 р. Кабінет Міністрів України передбачив 4,7 млрд грн на підтримку агропромислового комплексу, що на 700 млн більше, ніж у 2020 р. При цьому, передбачено надання державної допомоги за програмами: здешевлення придбання сільськогосподарської техніки та обладнання; здешевлення кредитів; розвиток фермерських господарств; розвиток тваринництва; розвиток садівництва, виноградарства та хмелярства; продовження підтримки за рахунок програми 5-7-9% (близько 60% кредитів у межах програми); підтримка та розвиток приватних меліоративних систем,

а також надання державних грантів для розвитку державних меліоративних систем [106].

Аналіз інструментів державного регулювання агровиробництва дозволяють виділити два періоди її здійснення: 2008–2016 рр. – орієнтація на стимулювання нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції; 2016 р. і по теперішній час – фінансування окремих галузей сільського господарства, головним чином експортоорієнтованих та виробництво яких є монополізованим. Очевидно, що збереження такого підходу в наданні державної підтримки може негативно позначитися на продовольчій безпеці країни в перспективі.

Для промислово розвинутих країн характерним є те, що основну масу сільськогосподарської продукції виробляють великі капіталістичні ферми, а існування більшості фермерських господарств підтримується тим, що частка державних субсидій безпосередньо для них у країнах ЄС становить 50%, у США – 35%, в Японії – 75% [80, с. 347]. Особливістю аграрних відносин у деяких розвинутих країнах є об'єднання сімейних ферм у сільськогосподарські корпорації. Набуває поширення кооперація фермерських господарств, що об'єднуються у збутові, споживчі, кредитні союзи, в кооперативи із забезпечення виробничих послуг, спільного використання і ремонту техніки. Сільське господарство розглядають як стратегічну галузь, що забезпечує продовольчу безпеку, і її підтримку здійснюють за рахунок бюджетних коштів. Найбільша частина бюджету ЄС використовується на проведення спільної аграрної політики, основою якої є субсидування внутрішніх та експортних цін. Країни Заходу особливо ретельно захищають власне сільське господарство – і не лише субсидіями виробникам, а й високими заборонними імпортними митами, які в США, Канаді, ЄС та Японії сягають 100-200%, або навіть 300% [80, с. 348].

Також, дослідження вітчизняних учених, досвід і практика організації світового сільськогосподарського виробництва свідчать, що одними з

найбільш ефективних господарств, що ґрунтуються на принципах підприємницької діяльності, визначено фермерські господарства.

Світовий досвід підтверджує, що фермерство має високий ступінь адаптивності до ринкових сигналів, гнучко реагує на ринкову кон'юнктуру через зміни виробничих програм, спеціалізацію і диверсифікацію господарської діяльності. Ця гнучкість і варіативність дає змогу фермерським господарствам мати певні переваги порівняно із середніми й великими сільськогосподарськими підприємствами та сприяє розвитку конкуренції в сільському господарстві України [247].

Незважаючи на незначну роль фермерських господарств у загальному виробництві сільськогосподарської продукції, відзначаємо їх важливі соціальні функції. Адже вони забезпечують сільське населення робочими місцями, сприяють розвитку соціальної інфраструктури.

Першим законодавчим актом, що регулював правові основи створення та діяльності селянських (фермерських) господарства України був Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» № 2009-XII від 20.12.1991р. прийнятий Верховною Радою України у грудні 1991 р. На сьогоднішній день правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України визначає Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р. [97].

Значення фермерських господарств в аграрному секторі України є незначним, особливо порівнюючи розвиток фермерства в Європі та США.

Основними проблемами розвитку фермерського господарства України є відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства. Основна причина такого становища – брак власних обігових коштів та висока вартість кредитних ресурсів. Як наслідок, фермерські господарства мають значно скромнішу матеріально-технічну базу. Нові технології та технічне забезпечення виробничих процесів є недоступним для більшості фермерів через їх значну вартість.

Досвід США та ЄС дає приклади формування ефективної інституційної основи державної аграрної політики, забезпечення її прозорості, передбачуваності, стабільності й гнучкості.

Так, маючи на старті ті ж проблеми, що й Україна, Польща швидко запровадила передовий досвід, виростила свого одноосібника до потужного фермера-виробника, що вже дає 65% усієї сільгосппродукції та більше половини ВВП – саме з продажу продовольства.

Як вказує Кириленко І. Г. та Івченко В. Є. [110], Польща, як і більшість нових країн-учасниць ЄС, застосовує спрощену систему прямих виплат, а також проводить державну підтримку у вигляді додаткових платежів.

Ось лише деякі з видів підтримки:

1. Підтримка для молодих аграріїв. Вона спрямовується молодим (до 40 років) людям, які тільки почали працювати у сільському господарстві, або тим, які вже мають нещодавно започатковану (до 5 років) власну невеличку аграрну справу.

2. Підтримка виробника. Кошти надаються господарствам, які вирощують або виробляють певні види продукції, наприклад: рис, гречку, молоко та молочні продукти, насіння, телятину, оливкову олію, хміль, фрукти, овочі й ін.

3. Підтримка для дрібних господарств. Невелика для Євросоюзу сума до 1250 євро стимулює розвиток мікроферм.

4. Додаткова підтримка, що надається невеликим і середнім господарствам. Варто особливо підкреслити про реальне втілення Програми розвитку сільської місцевості, для якої передбачено 17,2 млрд євро, з них 13 млрд євро – це гроші з бюджету ЄС. Для Польщі ці кошти були передбачені, передусім, на реалізацію проектів з інфраструктури (зокрема, будівництво нових доріг), а також виробництва молока, водного господарства та біовиробництва.

У Польщі наданням допомоги аграріям, передусім, розподілом коштів Європейського інвестиційного банку (ЄІБ), займається Агенція

реструктуризації і модернізації сільського господарства (ARiMR). На безпосередні виплати аграріям цей орган отримав від ЄІБ в 2016 р. понад 14,8 млрд злотих (більше 3,4 млрд євро). Градація категорій щодо отримання такої допомоги є досить широкою: від доплат за кожен гектар управних угідь й озеленення земель – до дистрибуції сільськогосподарських товарів та допомоги молодим фермерам на започаткування власного бізнесу. Зокрема, торік у Польщі за один гектар орних угідь фермер (після заповнення відповідної анкети) отримував безпосередню доплату в розмірі 462 злотих (понад 107 євро), за озеленення на площі 1 га – 310 злотих (майже 72 євро), а молодий аграрій за роботу на 1 га землі – 231 злотих (понад 53 євро). Держава також виплачує європейські кошти фермерам за вирощування окремих видів культур і за утримання поголів'я худоби. Наприклад, за 1 га площі, де вирощувалися помідори, польський фермер торік міг отримати безпосередню допомогу у розмірі понад 3 тис. злотих (майже 700 євро), за картоплю – понад 1,2 тис. злотих (майже 280 євро), а за цукрові буряки – майже 2 тис. злотих (понад 460 євро). Водночас, за кожну корову польський фермер у 2016-му отримував безпосередню допомогу в розмірі 322 злотих (близько 75 євро), за козу – 68 злотих (майже 16 євро). В цьому році кошти безпосередніх доплат селянам у Польщі будуть наближеними до рівня минулого року і становитимуть близько 14 млрд злотих (понад 3,2 млрд євро).

Польські аграрії, як і німецькі, також можуть розраховувати на допомогу від держави і за завдану шкоду в результаті стихійних лиха чи інших зовнішніх факторів [232].

У Німеччині практикується надання державою допомоги соціального характеру окремим споживачам, гуманітарної допомоги у разі катастроф, а також субсидій господарствам «у зв'язку з поділом Німеччини». Крім того, прямі виплати служать як фінансова компенсація за «високі стандарти», тому що фермери в Німеччині (та інших країнах ЄС) повинні дотримуватися більш високих вимог у питанні охорони навколишнього середовища та захисту

тварин і прав споживача, ніж фермери в деяких державах, що не входять в ЄС. До заходів стимулювання цілком можна віднести диференційовану систему оподаткування. У Німеччині аграрії поділені на три категорії в залежності від рівня доходу й ті, чий дохід невисокий, платять самий низький сукупний податок, який розраховується виходячи з кількості гектарів землі в користуванні. Чим більше дохід, тим вищий податок і складність його обчислення [232].

Як підтримку розвитку фермерства в Україні, Урядом було затверджено Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018 – 2020 рр., спрямовану виключно на підтримку фермерських господарств із площею не більше 100 гектарів. Такий підхід мав би охопити державною фінансовою підтримкою близько 70 % загальної кількості фермерських господарств [118].

З масовою організацією фермерських (селянських) господарств аграрна економіка стане антимонопольною та конкурентоздатною. Фермерські господарства спроможні збільшити виробництво і поповнити торгівлю продуктами харчування і тим самим зробити вагомий внесок у вирішення національної продовольчої проблеми. Для українських фермерів також мають бути створені сприятливі умови для розвитку бізнесу. Розвиток фермерства має стати основою відродження українського села, основою для прискорення економічного зростання в країні. Саме на це мають бути спрямовані нині зусилля уряду [238].

Сучасні тенденції розвитку сільського господарства показують необхідність політики державного регулювання АПК в Україні, яка повинна враховувати відповідність цін на сільськогосподарську продукцію і засоби виробництва; рівень витрат на виробництво в спеціалізованих господарствах; прибутковість спеціалізованих галузей і сільського господарства загалом; дохід на вкладений капітал та фінансові можливості ведення розширеного виробництва. Основними проблемами, які потребують негайного вирішення в аграрному секторі України є: низька ефективність сільськогосподарського

виробництва, особливо галузі тваринництва; недостатність внутрішніх та зовнішніх інвестицій; диспаритет цін; відсутність ринку земель сільськогосподарського призначення; критична зношеність техніки; недосконалість інфраструктури та механізмів регулювання кон'юнктури аграрних ринків; загострення соціальних проблем у сільській місцевості [42].

Регулювання цін і вплив на них – важливий складовий елемент державної політики [15]. У країні спостерігається ситуація, коли ціни на деякі види сільськогосподарської продукції перевищують світові, тоді як середня заробітна плата набагато нижча; сировина та матеріали за цінами також поступаються рівню зовнішнього ринку [42].

Про доцільність державного регулювання ринку продовольства переконливо свідчить досвід багатьох країн світу з розвинутими ринковими відносинами, де регулювання цін досягається за рахунок комплексної взаємодії з іншими фінансово-економічними важелями: податками, кредитами, прямими субсидіями. Державне цінове втручання направлене на вирішення основних завдань: встановлення державних гарантованих цін на продовольство, підтримка агровиробників забезпечення прибутковості виробництва; організація державних закупівель і зберігання надлишкової аграрної продукції для усунення перевиробництва, що пов'язане з падінням цін та зниженням прибутковості; експортний протекціонізм.

Цінове втручання держави в країнах з розвиненою ринковою економікою є доцільним за умови зниження реальних цін на внутрішньому ринку, внаслідок зниження світових цін. Особливої уваги заслуговує процес державного регулювання цін шляхом товарних або фінансових інтервенцій [15].

Одним із пріоритетних напрямів державного регулювання сільського господарства є проведення цінової політики та надання фінансової допомоги аграрному сектору. У багатьох країнах, наприклад, у сільському господарстві США, протягом кількох десятиліть офіційно фіксують два види так званих «цін підтримки»: цільові ціни і заставні ставки [75].

У Європейському Союзі регулювання на продовольчому ринку охоплює наступні основні сфери: ціни на сільськогосподарську продукцію; умови її виробництва та розподілу; систему ресурсозабезпечення; природоохоронну діяльність; соціальну інфраструктуру сільської місцевості. Реалізація цих заходів здійснюється на основі значних бюджетних витрат і видатків споживачів за рахунок більш високих цін, із застосовуванням наступних механізмів регулювання: гарантована скупка надлишків продукції за мінімальними цінами, закупівельні й товарні інтервенції на ринку продовольства, специфічні форми пільгового кредитування, митне регулювання та інше [141]. Гнучкий характер даної цінової політики дозволяє розповсюджувати свій вплив на 98 % продукції сільського господарства, в тому числі на 3/4 продукції встановлюються гарантовані ціни.

Для стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників необхідний механізм підтримки цін на вироблену ними продукцію. Із урахуванням загальної концепції державного регулювання системи продовольчої безпеки при визначенні форм і методів ціноутворення необхідно виходити з особливостей формування і розвитку ринку сировини і продовольства, а також із його організаційної структури. Ціновий механізм має формуватися через систему вільних, договірних та регульованих державою цін, до яких відносяться гарантовані, заставні, граничні [51].

Можливі два варіанти використання гарантованих закупівельних цін при реалізації сільськогосподарської продукції в державні ресурси:

- товаровиробники реалізують свою продукцію (відповідно до укладених контрактів) за гарантованими закупівельними цінами;
- товаровиробники реалізують свою продукцію за ринковими цінами (вільними чи договірними на основі укладення угод із заготівельними організаціями) і отримують грошову надбавку в розрахунку на одиницю реалізованої сільськогосподарської продукції, якщо ці ціни будуть нижчими, ніж гарантовані закупівельні ціни [119].

Провідні країни світу розглядають продовольчу безпеку як важливу умову внутрішньої політичної та соціально-економічної стабільності країни та її незалежності [151].

Основними напрямками забезпечення продовольчої безпеки США є:

- програма підтримки фермерів «Стабілізація доходів фермерів» (до її складу входять програми: «Державна програма підтримки цін», «Страхування врожаю», «Сільськогосподарський кредит»), на яку витрачається до 50% усіх бюджетних аграрних асигнувань [151]. Рівень підтримки аграрних цін сягає 50 %, а 21 % доходів фермерів складають прямі субсидії держави. Окрім того, значні обсяги фінансових ресурсів у США спрямовуються на закупівлю надлишків сільськогосподарської продукції у фермерів з метою утримання закупівельних цін і гарантування дохідності виробників сільськогосподарської продукції [108];

- особлива увага в політиці формування продовольчої безпеки приділяється державним програмам продовольчої допомоги бідним групам населення. Для цих цілей спеціальною Службою США з питань продовольства і послуг споживачам розроблено та втілено в життя понад 15 програм продовольчої допомоги малозабезпеченому населенню: пенсіонерам, безробітним, безкоштовне харчування в школах тощо [108];

- створено систему контролю якості й безпеки продуктів харчування;

- прийнято закон «Про продовольчу безпеку» (21 грудня 2010 р.), покликаний забезпечити безпеку продовольства США шляхом перегляду акцентів: відтепер увага федеральних органів регулювання буде зосереджена не стільки на реагуванні на випадки забруднення продовольчої продукції, скільки на їх запобіганні [108].

Метою продовольчої політики Європейського Союзу є досягнення високих стандартів безпеки продовольства, захист і поліпшення здоров'я споживачів, захист довкілля. Одним із основних механізмів забезпечення продовольчої безпеки ЄС є фінансова підтримка фермерів, яка виплачується, ураховуючи площі сільгоспугідь і поголів'я худоби [167]. Крім того, в

Європейському Союзі розроблений документ щодо продовольчої політики спільноти – «Біла книга про продовольчу безпеку», який передбачає низку заходів поліпшення діючої системи та забезпечення повного контролю обороту продовольства, починаючи від фуражу до моменту надходження продовольчого продукту до споживача [54, 249].

Інша азіатська країна, яка досягла за останні роки вражаючих результатів у сфері забезпечення населення продуктами харчування, – це Китай, який вже досяг 80 % рівня забезпеченості за всіма основними групами продовольчих товарів. У 2006 р. в Китаї скасовано сільськогосподарські податки. Країна володіє лише 7 % світових орних угідь, при цьому кількість працюючих в сільгоспсекторі КНР сягає 40 % загальної кількості фермерів, зайнятих у світовій економіці, виробляє майже 20 % зернових, посідає лідируючі позиції в світі за виробництвом бавовни, м'яса, молока, яєць, олійних культур [65].

Одним із головних напрямів регулювання продовольчого ринку Китаю є регулювання цін, а саме – встановлення на аграрну продукцію раціональних цін, гарантованих державою. Крім того, на думку провідних китайських дослідників, національне сільське господарство не зможе забезпечити всі потреби населення в харчових продуктах, і країна буде вимушена шукати додаткові площі за кордоном. Саме тому Міністерство сільського господарства КНР розробило спеціальну державну програму, яка заохочує китайські компанії купувати сільськогосподарські землі за межами країни [65].

Україна, на жаль, залишається у невеликому колі країн, що донині не сформували державну систему забезпечення продовольчої безпеки. Правовою основою продовольчої безпеки довгий час була лише Конституція України [116]. Так, ч. 2 ст. 50 Конституції передбачено, що кожному громадянину гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Указом Президента України від 28.12.2005 р. за № 1867/2005 введено в дію Рішення РНБО України «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України» (від 09.01.2005 р.) [176], згідно з яким основними напрямками державної політики в цій сфері визнано:

- забезпечення належної якості та безпеки продовольчої продукції, що реалізується на внутрішньому ринку, та її цінової доступності для населення України;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та можливості її виходу на міжнародний ринок;
- стимулювання виробництва екологічно безпечної продукції відповідно до потреб населення шляхом упровадження екологічно безпечних технологій;
- спрямування екологічної політики на зростання продуктивності, підвищення конкурентоспроможності та технологічного рівня сільськогосподарського виробництва тощо.

В 2016 р. прийнято Закон України «Про продовольчу безпеку України» [94]. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні основи діяльності держави, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні продовольчої безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, та встановлює відповідальність держави за належний рівень харчування населення.

Основні пріоритети національних інтересів України в галузі забезпечення продовольчої безпеки закріплені також у Законі України «Про основи національної безпеки України», де зазначено: «основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України є забезпечення продовольчої безпеки...» [93].

Також формують систему регулювання виробництва та споживання одних із найбільш важливих продуктів харчування населення країни, які є окремими елементами продовольчої безпеки України, такі Закони України,

як: «Про зерно та ринок зерна в Україні» [91], «Про молоко та молочні продукти» [92], «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [95].

Державне регулювання стратегічного розвитку системи продовольчого комплексу представлено сукупністю політичних, економічних, соціальних та правових чинників формування середовища функціонування продовольчого комплексу та встановлення їх впливу на його стан і розвиток, з метою вирішення проблем надійного забезпечення потреб населення продовольством і безпеки країни.

Законодавством передбачено також обсяги формування державного продовольчого резерву, які є економічно обґрунтованими та необхідними для забезпечення продовольчої безпеки нашої держави. Так, відповідно до п.п. 9.3.1. п. 9.3. ст. 9 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» Аграрний фонд з метою підтримки належного рівня продовольчої безпеки формує державний продовольчий резерв, який у розрізі окремих об'єктів державного цінового регулювання не може бути меншим 20 % обсягів їх річного внутрішнього споживання [89].

Загалом концепція державного управління щодо підтримки сталого розвитку продовольчої комплексу та забезпечення продовольчої безпеки України повинна включати наступні положення:

- державну підтримки механізму ринкового регулювання функціонування продовольчого комплексу для забезпечення відтворення виробництва;

- сільське господарство, як базова галузь продовольчого комплексу, потребує більшої уваги держави, так як є залежним від природньо-кліматичних умов, досить капіталомістким і енергоємним, як наслідок, менш привабливим для інвестицій;

- необхідність державного регулювання стабільного розвитку продовольчого комплексу України є підвищеною в порівнянні із економічно розвиненими країнами, що обумовлено трансформаційними процесами

національної економіки, подальшим поглибленням соціальної нерівності за всіма показниками (економічними, політичними, соціальними), структурними диспропорціями вітчизняного продовольчого комплексу, диспаритетом цін на аграрну та промислову продукцію тощо.

З метою підтримки необхідного рівня національної продовольчої безпеки, зусилля державного регулювання мають бути направлені на підвищення рівня платоспроможності населення, фізичної та економічної доступності продуктів харчування, враховуючи кількісні та якісні параметри.

Правове забезпечення якості продуктів харчування в Україні визначено Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [87], що визначає поняття харчового продукту та його обігу, вилучення, відкликання, параметрів безпечності харчового продукту, продуктів рослинного, тваринного походження, новітнього, непереробленого, неправильно маркованого, непридатного харчового продукту, небезпечного харчового продукту та небезпечного фактору у харчовому продукті, первинної продукції, первинного виробництва, первинного пакування, кінцевого споживача. Визначена Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [87] категорія «безпечність харчового продукту» характеризує такий його стан, що є результатом діяльності з виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами чи технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача), у випадку його споживання за призначенням. Згідно Закону, безпечний харчовий продукт – це продукт харчування, який не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання (використання) за призначенням.

Розвиток продовольчого комплексу має формуватися під дією ринкових відносин при державній підтримці сільськогосподарських товаровиробників та активній соціальній політиці держави. Основною складовою механізму

державного регулювання є методи державного регулювання, під якими потрібно розуміти способи впливу держави через законодавчі, виконавчі органи на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки, з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності [108].

Оптимальною моделлю розвитку продовольчого комплексу України є державне регулювання, що враховує дію ринкових законів. При цьому до функцій держави належатиме: законодавче забезпечення діяльності АПК; захист конкуренції як основного регулюючого ринкового механізму; раціональний розподіл доходів та ресурсів із метою зміни структури національного продукту; забезпечення стабілізації економічного росту, встановлення контролю рівня інфляції й зайнятості населення тощо [38, 236].

Розвиток вітчизняного продовольчого комплексу повинен узгоджуватися зі світовими тенденціями, необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, а також ефективного відтворення трудового потенціалу на селі. Важливим у сучасних умовах є своєрідний перехід від парадигми сталого розвитку до сталого зростаючого розвитку, що відображає не лише необхідність забезпечення населення продовольством на відповідному рівні, а й доцільність його підвищення випереджаючими темпами порівняно з темпами збільшення населення [179, с.133].

Окрім того, вивчення досвіду країн із розвинутою ринковою економікою свідчить, що для стабільного економічного підйому в АПК потрібні істотні інвестиції. Вони є основним важелем модернізації виробництва, зменшення втрат, стійкого економічного зростання і, відповідно, поліпшення якості життя населення.

Для залучення інвестиційних коштів у агропромисловий комплекс необхідно розробити стратегію економічного розвитку та інвестиційної політики в АПК, реалізовану на державному та регіональному рівнях [227].

Враховуючи вищезазначене, доцільно визначити основні напрями державного регулювання продовольчого комплексу:

- удосконалення законодавчого забезпечення розвитку аграрної сфери з урахуванням особливостей аграрного виробництва та ролі сільського господарства у забезпеченні продовольством населення країни; а також адаптація нормативних положень до міжнародних стандартів;

- цінова політика, заснована на встановленні регульованих цін, зокрема, мінімального й максимального рівнів, на основні види аграрної продукції з метою встановлення паритетності міжгалузевих відносин;

- захист вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції шляхом зваженої експортно-імпоротної політики;

- фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств як у контексті бюджетних дотацій, так і державних інвестицій;

- забезпечення оновлення основних виробничих фондів та матеріально-технічного переозброєння сільськогосподарських підприємств запровадженням інновацій;

- формування вертикально інтегрованих аграрних комплексів, які включали б усі ланки продовольчого комплексу від постачання ресурсів і виробництва продукції до її реалізації;

- створення нових робочих місць, скорочення трудових міграцій та безробіття на селі;

- розвиток сільських територій і розширення інфраструктури на селі.

Враховуючи зарубіжний досвід, запропоновано напрями вдосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрної сфери та продовольчого комплексу в Україні направлені на удосконалення податкового законодавства, підвищення державної підтримки, регулювання ринкових механізмів та соціального забезпечення (табл. 3.10).

Для економічно розвинених країн державне регулювання є пріоритетом стратегії продовольчої політики, при цьому використовуються переважно економічні важелі, які створюють сприятливі умови для сталого розвитку продовольчого комплексу та підвищення рівня конкурентоспроможності сільського господарства.

Таблиця 3.10

**Напрями вдосконалення механізму державного регулювання розвитку
аграрної сфери та продовольчого комплексу в Україні**

Напрями державного регулювання	Запропоновані заходи
Податкове законодавство	- удосконалення податкового законодавства із застосуванням прогресивної шкали податку на прибуток для промислових та переробних підприємств, в залежності від суми прибутку, що дасть змогу конкурувати дрібним товаровиробникам із великими корпораціями та зменшить монополізацію ринку; - застосування пільгового оподаткування – «податкові канікули» до 3-х років, для створення великотоварних тваринницьких ферм (молочні та відгодівля ВРХ), що дасть змогу відродити стратегічно важливі тваринницькі галузі, рівень виробництва яких на даний момент є загрозливим з погляду продовольчої безпеки держави;
Підтримка	- впровадження спеціальних бюджетних програм агрострахування: страхування врожаю та (або) відшкодування збитків від стихійних лих, що забезпечать виплати (прямо або через фінансову участь уряду) спрямовані на гарантування певного рівня доходів; - розробка програм залучення інвестиційних коштів у створення, розвиток та реформування підприємств продовольчого комплексу з метою розвитку вітчизняного виробництва, створення додаткових робочих місць та підвищення доходів населення;
Ринкове регулювання	- постійний моніторинг балансів продовольчої продукції, з метою визначення підтримки виробництва стратегічно необхідних продуктів у вигляді дотацій виробникам до рівня експортних цін; - удосконалення законодавства щодо відповідності вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства міжнародним нормам та стандартам;
Соціальні забезпечення	- програми продовольчого забезпечення (харчування) для малозабезпечених верств населення у вигляді наборів адресної продовольчої допомоги, програми забезпечення дитячого харчування, субсидій на обіди у їдальнях.

Джерело: розроблено автором

Отже, Україні доцільно скористатися позитивним досвідом країн світу щодо здійснення державної підтримки аграрної галузі, регулювання продовольчого ринку та покращення соціально-економічного розвитку на рівні держави, впровадженням заходів, які б сприяли забезпеченню населення країни якісними і доступними продуктами харчування: підвищення економічної спроможності населення, створенню нових робочих місць, особливо в сільській місцевості, збільшенню надходжень від експорту продукції.

Висновки до розділу 3.

1. Стратегічним завданням розвитку продовольчого комплексу на сучасному етапі є насичення внутрішнього споживчого ринку конкурентоспроможними продовольчими товарами вітчизняного виробництва у відповідності до платоспроможного попиту населення. Розроблений прогноз розвитку виробничої та споживчої складових продовольчого комплексу за допомогою екстраполяції на період 2021–2025 рр. встановив тенденцію до зростання виробництва зерна та зернопродуктів, картоплі, овочів та баштанних продовольчих культур, плодів, ягід та винограду, олії, м'яса та м'ясопродуктів та яєць. Проте, прогнозні обсяги виробництва цукру, молока та молокопродуктів – мають тенденцію до зменшення.

2. На відміну від зростання обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, споживання більшості з них перебуває нижче рекомендованих раціональних норм. За розрахованим прогнозом обсяги споживання зерна та зернопродуктів, цукру, олії, молока та молочних продуктів мають тенденцію до зменшення. Натомість, прогнозується зростання обсягів споживання овочів та баштанних продовольчих культур, плодів, ягід та винограду, м'яса та м'ясопродуктів, яєць, що є позитивним зрушенням в напрямку до покращення структури харчового раціону населення.

3. Проведений аналіз визначає переважний розвиток виробництва продукції порівняно з її споживанням, виключення становить лише молоко і молокопродукти, обсяги виробництва якого до 2025 р. мають тенденцію до зменшення порівняно із майже стабільним споживанням. Враховуючи перевищення темпів росту прогнозного рівня виробництва над споживанням, зазначимо, що при збереженні існуючої тенденції до 2025 р. підвищиться рівень самозабезпечення і зменшиться імпортозалежність відносно плодів, ягід і винограду на 12% (у 2019 р. рівень самозабезпечення –78,1%). Проте, тенденція до зменшення виробництва молока і молокопродуктів носить

загрозливий характер. Зменшення виробництва молока до 2025 р. на 11,0%, загрожує продовольчій безпеці країни, враховуючи існуючий рівень самозабезпечення в 2019 р. – 103,1%.

4. Оцінюючи фактичну і потенційну місткість споживчого ринку окремих видів визначено, що існуючий рівень споживання плодів та ягід, цукру, м'яса і м'ясопродуктів та молока є значно нижчим, порівняно з науково рекомендованими нормами споживання основних продуктів. Проведене дослідження свідчить про великі можливості нарощування потенціалу вказаних галузей, навіть за умови зменшення чисельності населення. Обмежений попит на вказану продукцію, що є меншим межі споживання населенням на рівні науково обґрунтованих норм, є результатом дисбалансу між цінами на продовольство та низькою купівельною спроможністю населення.

5. Усвідомлення невирішених проблем продовольчого комплексу, має важливе значення при формуванні стратегії його розвитку. Основними стратегічними цілями розвитку продовольчого комплексу, відповідно до виявлених проблем, визначено: створення передумов для динамічного розвитку та нарощування обсягів виробництва продовольства, зокрема продукції аграрного сектору; формування та розвиток необхідної інфраструктури, сприятливого інвестиційного, ділового клімату в системі продовольчого забезпечення; реалізація загальнодержавних та регіональних цільових програм розвитку продовольчого комплексу; здійснення комплексу заходів для покращення якості життя населення.

6. В аграрному виробництві постає питання вирішення комплексу проблем соціального та екологічного характеру, оскільки домінування лише економічних інтересів завдає непоправної шкоди довкіллю, впливає на якість життя населення, опосередковано зменшує рівень продовольчої безпеки країни. Забезпечення сталого розвитку продовольчого комплексу передбачає поєднання та взаємодію трьох основних складових: економічної, екологічної та соціальної. Глобалізаційні процеси та швидке наростання екологічної

кризи помітно впливають на виробництво аграрної продукції, дедалі більше обмежуючи можливості швидкого економічного розвитку і нарощування споживання матеріальних благ.

7. Запропоновані стратегічні напрями розвитку продовольчого комплексу України на основі PEST і SWOT-аналізу передбачають збалансовані та взаємозв'язані структурні перебудови усіх його галузей, максимальне впровадження у виробництво найважливіших досягнень науково-технічного прогресу, світового досвіду, найбільш прогресивних форм організації виробництва. Особливої підтримки з боку держави потребує виробництво яловичини, свинини та цукру, як найменш перспективних для агровиробників, що встановлено за допомогою позиціонування продукції в матриці Бостонської Консалтингової групи «зростання – частка ринку».

8. Основними завданнями державного регулювання економічних процесів функціонування продовольчого комплексу є забезпечення ринкової рівноваги, стійкого розвитку та рівних умов функціонування підприємств у системі продовольчого комплексу. Пропоновані напрями вдосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрної сфери та продовольчого комплексу України спрямовані на удосконалення податкового законодавства, оптимізацію державної підтримки, регулювання ринкових механізмів та соціального забезпечення.

Основні результати третього розділу дисертаційного дослідження опубліковані в роботах [15, 19, 20, 37, 217, 247, 248].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, щодо формування стратегії розвитку продовольчого комплексу.

1. Дослідження суті поняття «продовольчий комплекс» виявило відсутність єдиної думки серед науковців. Результатом узагальнення визначень та функцій продовольчого комплексу є уточнення понятійно-категоріальний апарату у частині трактування поняття «продовольчий комплекс», що розглядається як система взаємозалежних галузей, підприємств і окремих виробництв, які поєднані виробничо-економічними зв'язками, основним завданням яких є збалансоване, економічно та фізично доступне забезпечення населення продовольством у відповідності до норм раціонального харчування, що передбачає поєднання та взаємозв'язок виробничої, економічної та соціальної складових системи. Деталізація складових об'єкту дослідження дозволила обґрунтувати функціонально-галузеву структуру продовольчого комплексу, яка, на відміну від існуючих, включає три комплексні блоки: забезпечувальний, виробничий та продовольчий ринок, що взаємодіють між собою і пов'язані із зовнішнім середовищем вхідними та вихідними потоками.

2. Необхідність комплексної оцінки формування причинно-наслідкових зв'язків функціонування продовольчого комплексу дозволила узагальнити теоретико-методичні підходи до оцінки функціонування продовольчого комплексу, в частині виокремлення таких об'єктів дослідження: природно-ресурсного потенціалу; сучасного стану та рівня розвитку продовольчого комплексу; рівня продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки, що дозволить більш повно врахувати їх взаємозв'язок та взаємозалежність у формуванні якісних особливостей об'єкта дослідження.

3. Глобалізація суспільства і виникнення глобальних проблем людства пливає та коригує діяльність всіх соціально-економічних систем, і особливо

розвиток продовольчого комплексу. Для врахування впливу глобальних змін при проведенні стратегічного аналізу запропоновано доповнити матрицю PEST-аналізу чинників макросередовища функціонування продовольчого комплексу блоком «Global Problems / Глобальні проблеми», що охоплює проблеми економічної, енергетичної, демографічної, соціальної, екологічної та інших сфер людського існування, які через вплив на зміну факторів зовнішнього середовища визначають та формують відповідні зміни у внутрішньому середовищі;

4. Комплексна діагностика продовольчого комплексу на основі обґрунтованої системи показників щодо внутрішніх ресурсів, резервів та наявного потенціалу з метою оцінки продовольчого забезпечення, дозволила виявити потужний виробничий потенціал аграрного сектору України, який значно перевищує потреби внутрішнього ринку, що, з одного боку має сприяти розвитку національної економіки та підвищенню експортних можливостей, а з іншого – зростанню доходів аграріїв та забезпеченню синергічного ефекту в поєднанні з іншими галузями національної економіки.

5. Розвиток регіональних продовольчих комплексів відбувається нерівномірно. Значні обсяги виробництва окремих продуктів харчування формуються в регіонах забезпечених відповідною сировинною базою. Зонування регіонів за показниками споживання продовольства населенням у частині врахування окремих його видів (м'яса ВРХ, плодів та овочів) та поділу на регіони із високим, середнім і низьким рівнем споживання дозволило виявити основні чинники споживання (грошові доходи населення, середній розмір домогосподарства, частка витрат на продовольчі товари у загальних витратах) та визначити комплекс заходів, спрямованих на подолання регіональних диспропорцій.

6. Обґрунтовано доцільність використання методичного інструментарію прогнозування розвитку продовольчого комплексу в частині виробництва і споживання основних видів продовольства з використанням методу трендового аналізу для визначення рівня самозабезпеченості щодо

основних видів продовольства. Встановлено, насиченість продовольчого ринку товарами власного виробництва щодо таких продуктів, як зерно, зернопродукти та картопля, що значно перевищує оптимальні і мінімальні потреби населення. При цьому виявлено значні можливості нарощування потенціалу виробництва плодів та ягід, м'яса і м'ясопродуктів та молока при доведенні рівня споживання до рекомендованих норм, навіть за умови зменшення чисельності населення. Обмежений попит на вказану продукцію, що є меншим межі споживання населенням на рівні науково обґрунтованих норм, є результатом дисбалансу між цінами на продовольство та низькою купівельною спроможністю населення.

7. Встановлено інструментарій гармонізації стратегічних напрямів розвитку продовольчого комплексу на основі PEST і SWOT-аналізу в частині селективної підтримки виробництва дефіцитних видів продовольства та підтримання рівня споживання вразливих верств населення. Особливої підтримки з боку держави потребує виробництво яловичини, свинини та цукру, як найменш перспективних для агровиробників.

8. Результатом проведеного дослідження є формування науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму державного регулювання розвитку аграрної сфери та продовольчого комплексу України, спрямованих на удосконалення податкового законодавства, що передбачає: удосконалення податкового законодавства із застосуванням прогресивної шкали податку на прибуток для промислових та переробних підприємств та застосування пільгового оподаткування – «податкові канікули» до 3-х років, для створення великотоварних тваринницьких ферм (молочні та відгодівля ВРХ); оптимізацію державної підтримки за рахунок бюджетних програм агрострахування (страхування врожаю та (або) відшкодування збитків від стихійних лих) та програм залучення інвестиційних коштів у створення, розвиток та реформування підприємств продовольчого комплексу; а також регулювання ринкових механізмів та соціального забезпечення населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алле М. Условия эффективности в экономике. М.: Наука для общества, 1998. 304 с.
2. Амеліна І.В. Міжнародні економічні відносини. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 256 с.
3. Аналітика та прогнозування соціально-економічних процесів і податкових надходжень: *монографія* / [Паянок Т. М., Лаговський В. В., Краєвський В. М. та ін.]. К.: ЦП «Компринт», 2019. 426 с.
4. Андрейшина Н. Б. Аналіз сучасних підходів до моделювання економічної динаміки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 7. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2015/11.pdf
5. Ансофф И. Стратегическое управление: сокр.пер.с англ./науч. ред. и авт.предисл. Л.И. Евенко. М.: Экономика, 1989. 519 с.
6. Балабанов Г. Продовольчий ринок України: оцінка регіональних відмінностей. *Український географічний журнал*. 1999. № 1. С. 19-26.
7. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України за 2016 рік: статистичний збірник. Державна Служба Статистики України, Київ, 2017. 49 с.
8. Беженар І. М., Васюта Т. М. Стан та перспективи розвитку птахівництва в Україні. *Агросвіт*. 2015. № 18. С. 41-51.
9. Белей С. І. Платоспроможність населення та ефективність аграрних підприємств Буковини. *Вісник ХНТУСГ: економічні науки*. Харків: ХНТУСГ, 2011. Вип. 112. С. 97–105.
10. Берданова О., Вакуленко В., Тертичка В. Стратегічне планування: *навчальний посібник*. Л.: ЗУКЦ, 2008. 138 с.
11. Берницька Д. Стратегічний аналіз зовнішнього середовища підприємства методом PEST/ STEP аналізу. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 11. Частина 2. С. 41-45.

12. Бленда Н.О. Аналіз конкуренції в галузі за моделлю п'яти конкурентних сил. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 трав. 2017 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2017. С. 13-15.

13. Бленда Н.О., Вовк Д.А. Методи стратегічного аналізу бізнес-середовища. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції, 20 грудня 2019 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2019. С. 15-16.

14. Бленда Н.О., Гончарук А.Ю. Розвиток ринку соняшнику в Україні. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали IV Всеукраїнської заочної наукової конференції, 24 грудня 2012 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2012. Ч. 1. С. 19-21.

15. Бленда Н.О. Державне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію в ринкових умовах: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УДАУ. Умань, 2009. Ч. 2. С. 31-32.

16. Бленда Н.О. Ефективність виробництва продукції тваринництва та шляхи її підвищення. *Науковий вісник Національного аграрного університету* / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. К., 2007. Вип. 110. Ч. 2. С.79-82.

17. Бленда Н.О. Зміцнення кормової бази як засіб підвищення ефективності молочного скотарства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УНУС. Ч. 2. Економічні та загальноосвітні науки. Умань, 2011. С. 15-17.

18. Бленда Н.О. Інтенсифікація як основний напрям зниження собівартості продукції скотарства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УНУС, 14-15 березня 2013 р. Уманський НУС: Редакційно-видавничий відділ, 2013. Ч. 2.: Економічні та загальноосвітні науки. С. 20-21.

19. Бленда Н.О. Методика оцінки конкурентоспроможності продукції: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УДАУ. Частина 2. Економіка. Умань, 2007. С. 265-266.

20. Бленда Н.О. Особливості формування та функціонування ринку продукції скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2012 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2012. Ч.1. С. 39-41.

21. Бленда Н.О. Оцінка рівня споживання продовольчих продуктів в Україні. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конфер., 30-31 трав. 2019 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2019. С. 11-14.

22. Бленда Н.О. Оцінка стану тваринництва в Україні: матеріали Всеукраїнської конференції молодих вчених (до 160 річчя Уманського державного аграрного університету, Умань, 25-26 березня 2004 р.). Умань, 2004. С. 171-173.

23. Бленда Н.О. Оцінка сучасного стану продовольчого ринку України. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія „Економічні науки”*. 2019. № 4. Т. 2. С. 147-155.

24. Бленда Н.О. Поняття і сутність стратегії підприємства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 квітня 2014 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. Ч. 1. С. 18-19.

25. Бленда Н.О. Проблеми розвитку галузі скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 квіт. 2016 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2016. Ч. 1. С. 20-21.

26. Бленда Н.О. Проблеми розвитку галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали IV

Міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 травня 2010 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2010. Ч. 1. С. 31-33.

27. Бленда Н.О. Проблеми ціноутворення на ринку продукції тваринництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Харків: ХНТУСГ, 2008. Вип. 70. С. 18-23.

28. Бленда Н.О. Рівень виробництва та споживання продукції скотарства у Черкаській області. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: А.Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. Умань, 2012. Вип. 77. Ч. 2: Економіка. С. 75-80.

29. Бленда Н.О. Розвиток тваринництва на Черкащині та його значення у формуванні продовольчої безпеки регіону. *Актуальні проблеми економіки АПК. Колективна монографія*/ за ред. Д.К. Семенди, О.І. Здоровцова. Умань: Видавець «Сочінський», 2009. С. 119-127.

30. Бленда Н.О. Стан та перспективи виробництва продукції тваринництва особистими селянськими господарствами на Черкащині. *Збірник наукових праць УДАУ*. Умань, 2007. Вип. 64. 2: Економіка. С. 393-399.

31. Бленда Н.О. Суть та умови формування ринку продукції тваринництва в Черкаській області. *«Вісник аграрної науки Причорномор'я» Миколаївського державного аграрного університету*. Миколаїв: МДАУ, 2004. Вип. 2(26). Том 2, С.44-48.

32. Бленда Н.О. Сучасний стан та розвиток продовольчого комплексу України. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 1. С. 71-82.

33. Бленда Н.О. Теоретичні підходи до визначення поняття «ефективність сільськогосподарського виробництва». *Achievement of high school–2012*: матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція, 17- 25 November, 2012. Том 9. Економіки. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. 2012. С. 22-24.

34. Бленда Н.О. Формування пропозиції на регіональному ринку продукції скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2015 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2015. С. 23-24.

35. Бленда Н.О., Чернега І.І. Доходи та платоспроможний попит населення. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 травня 2018р. Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2018. С.15-16.

36. Бленда Н.О. Чинники формування попиту на продукцію скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 червня 2013 р. Умань: видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. Ч. 1. С. 26-27.

37. Бленда Н.О. SWOT–аналіз - основа формування стратегії підприємства. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали VI Всеукраїнської заочної наукової конференції, 24 грудня 2014 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. Ч. 2. С. 18-19.

38. Бондаревська К.В. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2014. №11. С. 36-42.

39. Бондарчук К. Заробітна плата в контексті соціально-економічного захисту найманих працівників. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 1, С. 3-9.

40. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України. К.: Наукова думка, 1996. 262 с.

41. Борщевський П. П., Чернюк Л. Г., Шмаглій О. Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості. К.: Наук. думка, 1994. 158 с.

42. Босенко А.В. Аналіз досвіду державного регулювання агро-промислового комплексу у розвинених країнах. *Економічний простір*. 2011. № 53. С. 46-58.

43. Бугрій М., Клименко І., Ус І. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. К.: НІСД, 2011. 19 с.

44. Бутинець Ф.Ф., Шигун М.М. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: Навчальний посібник. Житомир: ЖДТУ, 2004. 352 с.

45. Бутко М. П., Мазур О. В. Методологія організації та ефективного функціонування регіонального АПК. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2013. № 2. С. 111-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2013_2_18.

46. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб, Управління трудовим потенціалом: Навчальний посібник, КНЕУ, Київ 2005, с. 266-274.

47. Варченко О.М., Свиноус І.В., Ткаченко К.В. Особливості формування споживчого попиту на продовольчому ринку в умовах макроекономічної нестабільності. *Економіст*. 2016. №10. С. 4-9.

48. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку. /Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.; за ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера. НАН України. Ін-т екон. та прогнозів.: Київ. 2009. 314 с.

49. Винокуров В.А. Организация стратегического управления на предприятии. М.: Центр экономики и маркетинга. 2015. 270 с.

50. Виханский О.С. Стратегическое управление. М.: Изд-во МГУ, 1995. 252 с.

51. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін. *Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал*. 2014. № 1. С.194–199.

52. В Інституті демографії не згодні з прогнозом ООН, про різке скорочення населення України 5 листопад 2013 у Wayback Machine. – Укрінформ, 10.07.2013. <https://idss.org.ua/index>

53. Вітлінський В.В. Моделювання економіки: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2003. 408 с.

54. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): *Монографія* / За заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.М.Князева. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 680 с.

55. Вялых О.В., Гуров В.В. Оценка производственного и потребительского потенциалов продовольственного рынка. *Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии*, 2008. № 3. С. 25-30.

56. Галушко В. П., Ковтун О. А. Ефективність залучення інвестицій в агроформуваннях в умовах розвитку ринкових відносин. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2015. Вип. 3–4. С. 55–61.

57. Гаркуша Н.М., Цуканова О.В., Горошанська О.О. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: Навч. посіб. 2-ге вид., стер. К.: Знання, 2012. 591 с.

58. Гелбрейт Д. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс, 1976. 532 с.

59. Герасимов Н. Экономическая система: генезис, структура, развитие/ редкол. Э. Лутохина [и др.]. Мн.: Наука; техника, 1991. 351 с.

60. Гершун А. Горский М. Технологии сбалансированного управления. М.: ЗАО “Олимп-бизнес”, 2005. 416 с.

61. Гончаров В. Д. Формирование и развитие продовольственного комплекса в СССР. М.: ВНИИТЭИСХ, 1983. 68 с.

62. Гончарук Н.Т., Серьогін С.М. Кадри аграрного сектора економіки України: формування і розвиток. Донецьк: ДРІДУ. 2003. 166 с.

63. Гордієнко П. Стратегічний аналіз: навч. посібник. К.: Алерта, 2006. 404 с.

64. Грабовецький Б.Є. Основи економічного прогнозування: навчальний посібник. Вінниця: ВФ ТАНГ, 2000. 209 с.
65. Гребенюк М. Досвід Китайської Народної Республіки у сфері правового забезпечення продовольчої безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 58-161.
66. Григор'єв Є.О. Продовольча безпека та особливості її формування на рівні регіонів. *Економіка харчової промисловості*. 2015. № 1(25). С. 13-18.
67. Гріненко А.Ю. Особливості функціонування економічної системи, її взаємозв'язок із зовнішнім середовищем в умовах постійної трансформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 28. С. 20-23.
68. Дейнеко Л.В., Коваленко А.О., Коренюк П.І., Шелудько Е.І. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / За ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. К.: РВПС України НАН України, 2006. 252с.
69. Демографічний щорічник "Населення України за 2019 рік". Державна служба статистики України. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/10/zb_nas_2019.pdf
70. Демчик Я. М, Розен В. П. Оцінки похибки прогнозних моделей та прогнозів спожитої електричної енергії на об'єктах енергетичного ринку. *Енергетика: економіка, технології, екологія*. 2019. № 4. С.57-66.
71. Державна підтримка агросектору на 2020-2025 роки – стежте за руками законотворців. URL.: <https://agropolit.com/spetsproekty/751-derjavna-pidtrimki-agrosektoru-na-2020-2025-roki--slidkuYTE-za-rukami-zakonotvortsiv>
72. Державне управління регіональним розвитком України: *монографія* / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. К.: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2010. 288 с.
73. Державні програми підтримки аграрного сектору: проект «Реформа у галузі сільського господарства, вдосконалення нормативно-правової бази». Київ: USAID, 2007. 44 с.

74. Деякі питання продовольчої безпеки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>

75. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика. К.: ВПД „Формат”, 2008. 488 с.

76. Дойль П., Штерн Ф. Маркетинг менеджмент и стратегии. 4-е изд. СПб.: Питер, 2007. 544 с.

77. Доходи і платоспроможний попит населення. URL: <http://ukrbukva.net/page,12,121998-Dohody-i-platezhesposobnyi-y-spros-naseleniya-sovremennoi-y-Rossii.html>.

78. Дудник О.С. Перспективи розвитку фермерства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 92-97.

79. Експорт товарів та послуг України (за підсумками 2015 року). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=25846294-712e-4d4d-b225-6aa4ea1c59ca&title=EksportTovarivTaPoslugUkraini-zaPidsumkami2015-Roku->

80. Ерфан В.Й. Продовольче забезпечення в контексті економічної безпеки країни: теоретичний аспект. Країни Центрально-Східної Європи в умовах регіоналізації: історико-методологічний, політико-правовий та економічний аспекти: [Монографія]. за ред. Є.В. Бевзюка, О.О. Гріна. Ужгород, 2010. С. 342-352.

81. Єгорова-Гудкова Т. І., Морозюк Н. С. Економічне зростання та проблема безпеки. *Аграрний вісник Причорномор'я: зб. наук. праць Одеського державного аграрного університету*. Вип. 37. Одеса: ОДАУ, 2007. С. 104–107.

82. Єгоров Б. В., Козак К. Б. Визначення ємності регіонального продовольчого ринку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 15. С. 49-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_15_12

83. Жарова Л. В. Регіональні комплексні програми як інструмент регіональної політики сталого розвитку. Соціально-економічні дослідження в

перехідний період. *Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України: зб. наук. пр. Львів. 2003. Вип. 5, ч. III. С. 113–119.*

84. Жукевич С., Фроленко Р. Використання матричних методів в стратегічному аналізі диверсифікованих компаній. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/18045/1/стаття_Жукевич__Фроленко.PDF

85. Заикина Е. Пути совершенствования управления продовольственным комплексом крупного города. *Экономика Украины*. 1998. № 3. С.56–62.

86. Закінчується рік: що є і що буде на ринку м'яса. URL: <https://info.shuvar.com/news/3414/Zakinchuyetsya-rik:-scho-ye-i-scho-bude-na-rynku-myasa> (дата звернення: 25.09.2019).

87. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>

88. Закон «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» № 1067-VIII від 31.03.2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> (дата звернення: 03.04.2018).

89. Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України” від 24.06.2004 № 1877-IV// *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. С. 527.

90. Закон України “Про індексацію грошових доходів населення” No1282-XII від 3.07.1991р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>.

91. Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні". URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/37-15>.

92. Закон України "Про молоко та молочні продукти". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1870-15>.

93. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р. № 964-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 14.

94. Закон України “Про продовольчу безпеку України” 22.12.2011 р. № 4227-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

95. Закон України "Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них". URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/486-15>.

96. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. №2850-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>

97. Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>

98. Зеленська О. О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні. *Вісник ЖДТУ*. 2012. № 1 (59). С. 108–112.

99. «Земельний довідник України 2020» – база даних про земельний фонд країни. URL:<https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini>

100. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2019 році. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=30d3074d-6882-4aac-bc4ff4af8a30b221&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiU2019-Rotsi>

101. Ігор Петрашко про підсумки року: аграріям нараховано всі 4 млрд грн. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/igor-petrashko-pro-pidsumki-roku-agrariyam-narahovano-vsi-4-mlrd-grn>

102. Ільяшенко В.А. Механізми державного управління стійким розвитком системи продовольчого забезпечення України. *Зб. наук. пр. НАДУ / за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева*. К.: Вид-во НАДУ, 2006. Вип. 1. С. 88-94.

103. Індeksi споживчих цін на товари та послуги у 2001-2019pp. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

104. Інфографіка щодо загальних підсумків експорту товарів і послуг України у 2018 році. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=>

ukUA&id=e3c3c882-4b68-4f23-8e25388526eb71c3&tag=TendentsiiEksportu
Infografika-eksport-

105. Інфографіка щодо загальних підсумків експорту товарів і послуг України у 2019 році. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=e3c3c882-4b68-4f23-8e25-388526eb71c3&tag=TendentsiiEksportu>
Infografika-eksport-

106. Кабмін у держбюджеті-2021 передбачив більшу допомогу аграріям. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3163758-urad-u-derzbudzeti2021-peredbaciv-bilsu-dopomogu-agrariam.html>

107. Кавецький В. Український ринок продовольства: проблеми імпорту. *Український географічний журнал*. 2001. № 1. С. 9-16.

108. Калабеков И. Россия, Китай и США в цифрах. URL: <http://kaig.ru/outthrow.pdf>.

109. Карначова І. О., Чупріна М. О. Сучасні інформаційні технології в аналізі та прогнозуванні виробничо-економічної діяльності підприємства. *Актуальні проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених*. 2017. Вип. 11. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/22548>

110. Кириленко І.Г., Івченко В.Є. Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії. *Економіка АПК*. 2016. №2. С. 5 – 11.

111. Ковальчук Т.Т., Черняк В. К., Шевчук В.Я. Актуалітети політики розвитку. Знання, Київ, 2009, с.131.

112. Коденська М. Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 30-39.

113. Колбасинський С.С. Аналіз економіко-математичного апарату для моделювання і прогнозування показників виконання державного бюджету та макроекономічних показників. *Економічний вісник НТУУ "КПІ"*. 2015. № 12. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/44169/40395>

114. Колесов О.С., Дармограй О.В. Теоретичні аспекти фрпмування та розвитку продовольчих ринків. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія:*

Економічні науки. 2011. №2 (53), том 3. 138-146. URL: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/472.pdf>

115. Коломицева О.В., Шевченко Н.В. Продовольчий комплекс як структурна складова АПК в умовах трансформаційного розвитку економіки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка».* 2010. Вип. 4 (2). С. 17-22.

116. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141 (остання редакція від 02.06.2016).

117. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/ukr190704.pdf>

118. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/664-2017-%D1%80#n8> . (дата звернення: 03.04.2018).

119. Кордзая Н., Єгоров Б. Державне регулювання продовольчої безпеки. *Товари і ринки.* 2016. № 2. С.45-56.

120. Коренюк П. І., Готвянська Л.Ф. Оцінка використання природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу. *Науково-виробничий журнал БІЗНЕС-НАВІГАТОР.* 2010. № 3(20). С. 177-183. URL: <http://www.mubip.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/35.pdf>

121. Костюкова Е.И. Механизм регулирования процесса воспроизводства материально-технических ресурсов. *Экономический анализ: теория и практика.* 2008. № 18. С. 43–53.

122. Кошельник В. М. Стратегія економічного розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті активізації виробничої діяльності. *Бізнесінформ.* 2015. № 1. С. 194-199.

123. Кошкалда І. В. Питання продовольчої безпеки в контексті міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України. *Сучасні*

проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України: матер. наук. практ. конф. К.: ННЦ "ІАЕ", 2015. С. 144-148.

124. Купівельна спроможність українців все більше падає. URL: https://antikor.com.ua/articles/70185kupiveljna_spromohnistj_ukrajintsiv_vse_biljshe_padaje (дата звернення: 25.02.2018).

125. Кочура Є.В., Косарев В.М. Моделювання макроекономічної динаміки: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 236 с.

126. Курило В. І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 87–92.

127. Кучин Б. Л., Якушева Е. В. Управление развитием экономических систем: технологический прогресс, устойчивость. М.: Экономика. 1990. 157с.

128. Лаготюк В.О. Аналіз тенденцій розвитку галузі птахівництва в Україні. *Економіка і суспільство. Електронне фахове видання Мукачівського державного університету*. 2018. Випуск № 16. С. 156-164. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/24.pdf (дата звернення: 25.09.2019).

129. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: [Моногр.]. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2006. 376 с.

130. Лебединский Ю.П., Ганечко Л.А. Продовольственный комплекс Украинской ССР (темпы и пропорции развития) АН УССР СОПС УССР. К.: Наукова думка, 1986. 254 с.

131. Лисецький А. АПК: методологія розвитку регіонів. *Економіка України*. 2000. № 2. С. 59 – 66.

132. Лук'янов В. С. Платоспроможний попит як основа фінансової рівноваги. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 1. С. 168–172.

133. Малюта Л.Я. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства: навчальний посібник. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. 232 с.

134. Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Стратегический менеджмент: Курс лекций. М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2001. 288с.

135. Матвієнко Р.О. Економічна система та її роль в організації регіонального простору: специфіка та елемент. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 5 (143). С.152-155.

136. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ., М.: Дело, 1995. 817 с.

137. Минцберг Г., Альстренд Б., Лэмпел Д. Школы стратегий. СПб.: Питер, 2002. 330 с.

138. Михайлов А.П. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник УМО. Серія: Економіка та управління*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9.

139. Мінімальна зарплата: світові стандарти й українські реалії, *Юридичний вісник України*. 2011. № 29, с. 8.

140. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устинко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник. У 2-х т./ за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.

141. Музиченко А.С., Голуб Т.І. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектору України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 112–116.

142. Навальнєв О. Оподаткування агробізнесу: останні новели. *Юридична газета*. URL:<https://yur-gazeta.com/publications/practice/mitnepravo/opodatкування-agrobiznesu-ostanni-noveli.html>

143. Нємцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент: навчальний посібник. ТОВ „УВПК „Екс Об”, 2002. 560с.

144. Нестерчук Ю.О., Бленда Н.О. Розвиток понятійно-категоріального апарату дослідження продовольчого комплексу. *Збірник наукових праць Уманського НУС*, , 2020, Вип. 97. С. 169-177.

145. Нестерчук Ю.О., Бутко Н.В. Оцінка стратегічного ресурсного потенціалу продуктивних підкомплексів регіону. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2011. № 4 (5). Том 13. Частина 5. С. 195-200.

146. Оголошені результати дослідження Глобального індексу продовольчої безпеки 2018. *Інформаційно-аналітична газета «Агробізнес Сьогодні»*. URL: <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/11949-oholosheni-rezultaty-doslidzhennia-hlobalnoho-indeksu-prodovolchoi-bezpeky-2018.html>

147. Олійник Я. Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування К.: Лібра, 1996. 208 с.

148. Олійник Л.В., Кузнєцова А.П. Методологічні засади формування стратегії розвитку підприємства. *Економіка і організація управлінн.* 2018. № 3 (31). С. 118-126.

149. Олійник В. О. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки: зарубіжний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр.* Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. Вип. 1 (12). С. 103-111.

150. Оліферук С. Природно-ресурсний потенціал сільського господарства: управління розвитком. *Економіст*. 2013. № 3(317). С. 7-10. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=econ_2013_3_4

151. Орленко Я. Ю. Особливості формування та реалізації продовольчої безпеки на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 12. 2013. С.134-136. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2013/34.pdf

152. Осовська Г. В., Барбаріч Т. М. Формування стратегії конкуренції підприємств. *Агросвіт*. 2010. № 21. С. 32-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2010_21_8

153. Паламарчук М.М., Паламарчук А.М. Агропромышленные комплексы: географические аспекты. М., 1988. 48 с.

154. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна та соціальна географія України з основами теорії. К.: 1998. 285 с.
155. Пасхавер Б. Продовольственный аспект преодоления бедности. *Экономика Украины*. 2004. № 10. С. 71–75.
156. Пенькова О.Г., Харенко А.О., Соковніна Д.М. Напрями активізації маркетингової діяльності малих та середніх сільськогосподарських підприємств України у контексті адміністративно-територіальної реформи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*, 2018. № 2(10). Серія Економіка. С.96-102.
157. Пепа Т. Стратегічні горизонти створення ефективного соціально-орієнтованого продовольчого комплексу регіону. *Збірник праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2016. № 43. Частина 2. С. 5-12.
158. Пепа Т. Територіально-організаційна структура продовольчого комплексу України та напрями її удосконалення. *Збірник праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2015. № 39. Том 2. С. 110-117.
159. Пирожков С.І., Щербов С.Я., Шевчук П.Є. УКРАЇНА 2050: Перспективи демографічного розвитку. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2006/zmist_novin/demogr/rozv.htm
160. Пілько А.Д. Прогнозування соціально-економічних процесів: Конспект лекцій. Івано-Франківськ, 2011. 81с.
161. Погребняк Л.В. Интенсификация и проблемы повышения эффективности регионального продовольственного комплекса: автореф. дис. канд. экон. наук: спец. 08.02.03. М., 1987. 20 с.
162. Пономаренко В. С., Тридід О. М., Кизим М.О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: монографія. Харків: Вид. Дім «ІНЖЕК», 2003. 328 с.
163. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 73-84.

164. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» (2007 р.) (редакція від 21.10.2011). URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007- %D0%BF](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF)

165. Прогнозування соціально-економічних процесів: навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030502 "Економічна кібернетика" денної форми навчання / Т. С. Клебанова, В. А. Курзенев, В. М. Наумов та ін. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 656 с.

166. Проданова Л. В., Забаріна Д. А. Соціально-економічна система як об'єкт трансформацій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 3. Т. 2. С. 152-156.

167. Продовольственная политика Европейского Союза. URL: www.meatinfo.lv/en/articles/laws/364-eu-food-policy.

168. Продовольчий споживчий кошик – 2016 VS раціональні норми. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolchyy-spozhyvchy-koshyk2016-vs-racionalni-normy> (дата звернення: 25.02.2018).

169. Прокопенко Н. С., Гріненко А. Ю., Короткова О. В. Податкове стимулювання розвитку агропромислового комплексу України : монографія. Львів : «Ліга прес», 2013. 190 с.

170. Прокопенко Н. С., Фененко П. О. Оподаткування зовнішньої торгівлі сільськогосподарських підприємств. Львів : «Ліга прес», 2013. 192 с.

171. Расвнёва О. В. Управління розвитком підприємства : методологія, механізм, моделі : *монографія*. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 496 с.

172. Райко Д. В. Визначення розвитку маркетингової діяльності промислового підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. Т.1. № 3. С. 109–117.

173. Райт Г. Державне управління: Пер. з англ. К.: Основи, 1994. С.45–63.

174. Ревко А.М. Купівельна спроможність заробітної плати як базис розвитку людського потенціалу, *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Економіка»*. 2014. Випуск 42. С. 289-292.

175. Решетняк Т.І., Бабіч Ю.Е. Методи аналізу зовнішнього середовища підприємства: ключові акценти та обмеження. *Функціональна економіка*. 2016. № 17. С. 74-82. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/22832/74-82.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

176. Рішення РНБО України "Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України". URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1867/2005>.

177. Розміщення продуктивних сил України / Під ред. Е.П. Качана. К.: Вища школа, 1997. 380 с.

178. Румик І. І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки як складової національної безпеки України. *Вчені записки Університету "КРОК"*. 2014. Вип. 35. С. 22-32.

179. Саблук П.Т., Білорус О.Г., Власов В.І. Глобалізація і продовольство: *моногр.* К.: ННЦ ІАЕ, 2008. 632 с.

180. Саблук П. Состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Украины. *Економіка України*. 2008. № 12. С.4-8.

181. Свиноус І. В., Рудич О. О., Зубченко В. В. Диверсифікація як фактор нівелювання ризиків виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. №3-4(74). С. 42-49. URL.: <http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/5300/3/Diversification%20as%20a%20factor.pdf>

182. Сегеда С.А. Аграрно-продуктове виробництво України: монографія. Вінниця: Видавництво ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. 672 с.

183. Сегеда С.А. Характеристика споживання продовольства в Україні та основні фактори впливу на його рівень. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 2. С. 197-201

184. Сенишин О. С. Сутність та структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу України. *Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання*. – Миколаїв:

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 2015. (Вип. 4). С. 250–255.

185. Сельскохозяйственные перспективы ОЭСР-ФАО, 2013–2022 годы: основные положения. 2013. URL:: <http://www.fao.org>

186. Система ведения агропромышленного производства Луганской области на период 1997–2000 гг. Луганск: Обладминистрация, 1997. 560 с.

187. Сільське господарство України за 2016 рік: статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 25.02.2018).

188. Сільське господарство України за 2019 рік: статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2020 URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf (дата звернення: 15.11.2020).

189. Стародубцева Т.В., Самотоєнкова О. В. Аналіз динаміки і структури продукції сільського господарства. *Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень: збірник наукових студентських праць*. Одеса, ОНЕУ. 2017. Вип. 3. Ч. I. С. 114 –119.

190. Статистика: Підручник / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін. / За наук. ред. д-ра екон. наук С. С. Герасименка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2000. 467 с.

191. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 році» Державна служба статистики України, 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/06/zb_vrd_19_ue.pdf

192. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році» Державна служба статистики України, 2016 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

193. Статистичний збірник «Регіони України» 2019. Державна служба статистики України, 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

194. Статистичний збірник «Тваринництво України 2019». Державна служба статистики України, 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_tvaryny_2019.pdf
195. Статистичний збірник «Тваринництво України 2010р.». Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
196. Статистичний збірник «Україна у цифрах, 2019». Державна служба статистики України. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_u.pdf
197. Стельмашук А. М. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Тернопіль: ТАНГ, 2000. 315 с.
198. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник. К.: Вікар, 2006. 396 с.
199. "Стратегія національної безпеки України". URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
200. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України. / Редкол. Б.М. Данилишин (відп .ред.) та ін. РВПС України НАН України. Черкаси: Брама-Україна, 2007. 544с.
201. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: *монографія* К.: НІСД, 2012. 368 с.
202. Сухорукова Т. В. Экономическая устойчивость предприятия. *Экономика Украины*. 2001. № 5. С. 48-52.
203. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm
204. Терлецкий И. Формирование предметно-специализированных предприятий в процессе приватизации. *Экономика Украины*. 1996. № 1. С. 89–91.
205. Тодосійчук В.Л. Регіональна економіка: підручник. Вінниця, ВДАУ, 2008. 434 с.

206. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа : пер. с англ. М.: Вильямс, 2003. 924 с.

207. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учеб. для вузов / Пер. с англ.; Под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 576с.

208. Точилін В. О. Формування ринкових структур у регіональних агропромислових комплексах: *монографія*. К.: Інститут економіки НАН України, 1995. 54 с.

209. Ужва А. М. Методологічні засади регулювання розвитку продовольчого комплексу регіону. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 1. С. 171-179. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/2212/1/23.pdf>,

210. Управление организацией: учебник / под ред. А. Поршнева, З. Румянцевой, Н. Саломатина. М.: ИНФРА-М, 2008. 735 с.

211. Ускова Т. В. Управление устойчивым развитием региона: *монография*. Вологда: ИСЭРТ РАН, 2009. 355 с.

212. Фінансовий і ціновий механізм АПК в умовах переходу до ринку / За ред. П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка. К. Урожай, 1993. 349 с.

213. Фінансування з Державного бюджету. Стан фінансування АПК у 2017, 2018, 2019 році. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/finansuvannya-z-derzhavnogo-byudzhetu>

214. Цимбалюк І., Риковська Л. Теоретичний аналіз сутності та складників дефініції «аграрна сфера». *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. РОЗДІЛ І. Економічна теорія та історія економічної думки. 2017. № 4. С. 13-19.

215. Черевик Н. В., Вітченко М. В., Титаренко А. О. Проблеми та перспективи розвитку АПК. *Вісник ЖДТУ*. 2008. № 4. С. 235-245.

216. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Аналіз сучасного стану ринку молока в Україні. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 1. С. 101-108.

217. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Професійний підбір персоналу в формуванні якісного кадрового складу аграрного підприємства. *Новината за напреднали наука (Наука без граници)*: матеріали за XII міжнародна научна практична конференция, 15-22 мая 2016 г. Болгария, 2016. Том 1. Икономики. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. С. 89-91.

218. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Labour compensation as a socio-economic category and the main source of income of the population of Ukraine. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 80-85.

219. Чернюк Л. Г. Зеленський С. М., Зеленська О. О. Територіальна організація регіональних продовольчих комплексів України. К.: РВПС України НАН України, 1999. 87 с.

220. Чи потребують аграрії державної підтримки?! URL: http://profapk.org.ua/news/news_apk/1647.html

221. Шапочка М. К., Машченко О. М. Теорія статистики: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2014. 312с.

222. Шевченко О. О. Підвищення ефективності функціонування продовольчого комплексу. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_25.

223. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 1999. 384 с.

224. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: підручник. К.: КНЕУ, 2004. 699с.

225. Шмидт Р., Юрчишин В. Реформирование аграрных отношений требует государственного протекционизма. *Голос Украины*. 01.12.98. № 230. С.3.

226. Шпичак О.М., Бондар О.В. Проблеми ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 5-13.

227. Шпортюк Н. Л. Державне регулювання та підтримка сільського господарства. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип.1. С. 112-122

228. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Сільське господарство України: стан та ресурсні можливості розвитку. *Економіка АПК*. 2016. № 11 С. 19-25.

229. Щербина С. В. Методологічні аспекти аналізу індикаторів продовольчої безпеки України. *Статистика України*, 2014, № 3. С.63-68. URL: http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1172/1/6368_3%272014%2866%29_Shcherbina.pdf

230. Що таке світова продовольча безпека і чому Україна посідає 63 місце у рейтингу. URL: <https://bakertilly.ua/news/id44424>

231. Як держава стимулюватиме розвиток фермерства URL: <https://agroreview.com/news/yak-derzhava-stymulyuvatyme-rozvytok-fermerstva>

232. Як живеться фермерам в Європі? Пільги кредити й нові ринки. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2320798-ak-novi-rinki.html> (дата звернення: 03.04.2018).

233. Які регіони забезпечують продовольчу безпеку. *Журнал «Вісник»*. 2017. № 5-6(7). URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006825-yaki-regioni-zabezpechuyut-prodovolchu-bezpeku>

234. Якою буде держпідтримка АПК у 2021 році. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/akou-bude-derzpidtrimka-apk-u-2021-roci>

235. Экономика сельского хозяйства: Учебник для студентов высших учебных заведений / Н.Я. Коваленко, Ю.И. Агирбов, НА. Серова и др. М.: ЮРКНИГА, 2004.384 с.

236. Bondarevska K. State regulation as a factor of sustainable economic development. *MEST Journal*. Vol. 2. No. 2. July 2014. pp. 23-31. DOI 10.12709/issn.2334-7058.

237. Chandler A. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. *Massachusetts Institution of Technology*: The Mit Press. 1962, 1990. 465 p.

238. Go3aAгpoДотациями: Як «розпиляли» 6,3 млрд грн бюджетних коштів у 2018 році. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/533-gozaagrodotatsiyami-vipusk-4-2018---yak-rozpilyali-63-mlrd-grn>

239. Lewis W. A. The Theory of Economic Growth. N.-Y., 1959.

240. Luis Antonio Hualda. Analyzing the Food and Agriculture System of the Southern Philippines: A Complex Systems Approach. Conference: *First Mediterranean Conference on Food Supply and Distribution Systems in Urban Environments*. University of Rome, Italy, July 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/281080865_Analyzing_the_Food_and_Agriculture_System_of_the_Southern_Philippines_A_Complex_Systems_Approach

241. Nataliia Blenda, Yuliia Nesterchuk, Vitalii Rybchak. Indicators of the level of food security in Ukraine. *Turystyka i Rozwój Regionalny*. 2020. № 14. S. 31-40. (Польща).

242. Porter M. E. Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. New York: Free press, 1985. 658 p. Бизнес Букс, 2005. 715 с.

243. Solow R. A contribution to the theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. 70 p.

244. Swan T. Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*. 1956. 32 p.

245. The Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/>

246. The Origin of Strategy: Rich Horwath. Strategic Thinking Institute. All rights reserved. Copyright. 2006. URL: <http://www.strategyskills.com>

247. Yulia NESTERCHUK, Mykola KOROTIEIEV, Inna CHERNEHA, Serhiy SOKOLYUK, Olena ZHARUN and Nataliia BLENDА. Development and Problems of Farmers Activities in Ukraine. *Education Excellence and Innovation Management through. Vision 2020*: proceedings of the 33rd International Business

Information Management Association Conference (IBIMA). 10-11 April 2019. Granada, Spain, 2019. P. 4287-4299.

248. Yuliia NESTERCHUK, Mykola KOROTIEIEV, Inna CHERNEHA, Serhii SOKOLIUK, Olena ZHARUN and Nataliia BLEND. Formation of Productive Employment of Labor Potential by Diversifying the Rural Economy. *Education Excellence and Innovation Management: A 2025 Vision to Sustain Economic Development during Global Challenges*: proceedings of the 35rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). 1-2 April 2020. Seville, Spain, 2020. P. 14252-14258.

249. WHITE PAPER ON FOOD SAFETY. URL: http://ec.europa.eu/dgs/health_food-safety/library/pub/pub06_en.pdf.

250. World Population Prospects: The 2019 Revision of World Population Prospects. URL: http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_population.htm

Додаток А

Виробництво основних видів продукції сільського господарства в регіонах за 2019 рік

Україна/Регіони	Зернові та зернобобові		Буряк цукровий фабричний		Соняшник		Картопля		Овочі		Плоди та ягоди		М'ясо (у забійній масі)		Молоко		Яйця*, шт	
	тис. т.	структура, %	тис. т.	структура, %	тис. т.	структура, %	тис. т.	структура, %	тис. т.	структура, %	тис. т.	структура, %	тис. т.	структура, %	тис. т.	структура, %	млн. шт.	структура, %
Україна	75143,2	100,0	10204,5	100,0	15254,1	100,0	20269,2	100,0	9687,6	100,0	2118,9	100,0	2492,4	100,0	9663,2	100,0	16677,5	100,0
Вінницька	5936,2	7,90	1950,5	19,11	846,0	5,55	1826,7	9,01	455,7	4,70	234,8	11,08	459,1	18,42	763,3	7,90	933,7	5,60
Волинська	1292,6	1,72	411,7	4,03	94,5	0,62	1174,2	5,79	281,9	2,91	39,6	1,87	114,6	4,60	369,2	3,82	204,7	1,23
Дніпропетровська	4285,4	5,70	34,9	0,34	1448,6	9,50	434,1	2,14	727,5	7,51	154,3	7,28	253,9	10,19	285,4	2,95	846,1	5,07
Донецька	1968,7	2,62	-	-	685,7	4,50	358,0	1,77	270,2	2,79	85,3	4,03	83,9	3,37	173,6	1,80	889,8	5,34
Житомирська	2738,3	3,64	600,5	5,88	324,6	2,13	1598,9	7,89	393,7	4,06	47,2	2,23	56,9	2,28	517,6	5,36	693,5	4,16
Закарпатська	391,7	0,52	-	-	8,0	0,05	494,7	2,44	271,0	2,80	133,0	6,28	57,7	2,32	350,4	3,63	410,9	2,46
Запорізька	3339,1	4,44	-	-	1020,5	6,69	218,8	1,08	273,9	2,83	51,6	2,44	45,7	1,83	220,1	2,28	679,4	4,07
Івано-Франківська	743,6	0,99	49,8	0,49	61,1	0,40	1007,8	4,97	181,5	1,87	53,4	2,52	91,5	3,67	428,9	4,44	487,2	2,92
Київська	4215,7	5,61	838,3	8,22	508,0	3,33	1506,4	7,43	565,8	5,84	62,0	2,93	216,8	8,70	395,9	4,10	3309,6	19,84
Кіровоградська	4346,6	5,78	483,5	4,74	1540,3	10,10	503,1	2,48	260,8	2,69	29,6	1,40	50,0	2,01	300,4	3,11	583,2	3,50
Луганська	1446,5	1,92	0,3	0,00	860,6	5,64	208,6	1,03	177,8	1,84	56,9	2,69	9,2	0,37	113,5	1,17	72,9	0,44
Львівська	1643,7	2,19	619,0	6,07	72,7	0,48	1572,9	7,76	709,1	7,32	122,6	5,79	130,0	5,22	480,9	4,98	581,1	3,48
Миколаївська	3137,9	4,18	-	-	1063,4	6,97	176,8	0,87	478,5	4,94	28,0	1,32	31,3	1,26	299,0	3,09	275,4	1,65
Одеська	3747,9	4,99	-	-	693,4	4,55	381,0	1,88	289,4	2,99	106,8	5,04	39,4	1,58	321,0	3,32	204,5	1,23
Полтавська	6118,8	8,14	1107,0	10,85	979,3	6,42	996,3	4,92	545,6	5,63	121,0	5,71	70,6	2,83	758,5	7,85	829,1	4,97
Рівненська	1493,0	1,99	560,1	5,49	77,9	0,51	1284,7	6,34	268,9	2,78	90,1	4,25	55,8	2,24	358,2	3,71	641,6	3,85
Сумська	4432,6	5,90	-	-	777,1	5,09	950,9	4,69	203,2	2,10	17,9	0,84	47,1	1,89	396,2	4,10	410,9	2,46
Тернопільська	2699,9	3,59	1177,1	11,54	215,6	1,41	960,6	4,74	282,9	2,92	81,3	3,84	58,2	2,34	455,1	4,71	587,6	3,52
Харківська	4416,1	5,88	250,1	2,45	1480,6	9,71	843,0	4,16	675,9	6,98	58,9	2,78	88,2	3,54	519,3	5,37	707,4	4,24
Херсонська	2739,7	3,65	-	-	641,1	4,20	258,8	1,28	1320,0	13,63	57,4	2,71	40,5	1,62	283,3	2,93	870,4	5,22
Хмельницька	3798,2	5,05	1394,9	13,67	513,4	3,37	1096,6	5,41	249,4	2,57	205,2	9,68	67,9	2,72	635,8	6,58	1027,2	6,16
Черкаська	4559,8	6,07	398,8	3,91	673,7	4,42	632,1	3,12	358,8	3,70	46,9	2,21	349,3	14,01	467,2	4,83	793,0	4,75
Чернівецька	642,0	0,85	-	-	34,3	0,22	579,5	2,86	247,5	2,55	220,9	10,43	40,8	1,64	259,8	2,69	347,9	2,09
Чернігівська	5009,2	6,67	216,6	2,12	633,7	4,15	1204,7	5,94	198,6	2,05	14,2	0,67	34,0	1,36	510,6	5,28	290,4	1,74

Додаток Б

**Виробництво продукції сільського господарства на 1 особу
в регіонах за 2019 рік, кг**

Україна/Регіони	Зернові та зернобобові	Буряк цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди	М'ясо (у забійній масі)	Молоко	Яйця*, шт
Україна	1788	243	363	482	231	50	59,3	229,9	397
Вінницька	3823	1256	545	1176	293	151	295,7	491,5	601
Волинська	1251	398	91	1136	273	38	110,9	357,3	198
Дніпропетровська	1343	11	454	136	228	48	79,5	89,4	265
Донецька	475	-	165	86	65	21	20,2	41,8	214
Житомирська	2255	495	267	1317	324	39	46,9	426,3	571
Закарпатська	312	—	6	394	216	106	46,0	279,1	327
Запорізька	1968	—	602	129	161	30	27,0	129,8	400
Івано-Франківська	543	36	45	735	132	39	66,8	312,9	355
Київська	891	177	107	318	120	13	45,8	83,6	699
Кіровоградська	4627	515	1640	536	278	32	53,3	319,8	621
Луганська	675	-	401	97	83	27	4,3	52,9	34
Львівська	653	246	29	625	282	49	51,6	191,1	231
Миколаївська	2788	—	945	157	425	25	27,8	265,7	245
Одеська	1576	—	291	160	122	45	16,6	134,9	86
Полтавська	4390	794	703	715	391	87	50,6	544,2	595
Рівненська	1292	485	67	1112	233	78	48,3	310,1	555
Сумська	4124	-	723	885	189	17	43,9	368,6	382
Тернопільська	2590	1129	207	922	271	78	55,8	436,7	564
Харківська	1656	94	555	316	253	22	33,1	194,7	265
Херсонська	2653	—	621	251	1278	56	39,2	274,3	843
Хмельницька	3015	1107	408	871	198	163	53,9	504,8	815
Черкаська	3802	333	562	527	299	39	291,2	389,5	661
Чернівецька	711	-	38	642	274	245	45,1	287,7	385
Чернігівська	5017	217	635	1207	199	14	34,0	511,4	291

Додаток В

Індекси виробництва продукції сільського господарства на 1 особу в регіонах за 2019 рік порівняно до середніх даних по Україні

Україна/Регіони	Зернові та зернобобові	Буряк цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди	М'ясо (у забійній масі)	Молоко	Яйця	Рейтинг
Україна	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	-
Вінницька	2,14	5,17	1,50	2,44	1,27	3,02	4,99	2,14	1,51	1
Волинська	0,70	1,64	0,25	2,36	1,18	0,76	1,87	1,55	0,50	11
Дніпропетровська	0,75	0,05	1,25	0,28	0,99	0,96	1,34	0,39	0,67	19
Донецька	0,27	-	0,45	0,18	0,28	0,42	0,34	0,18	0,54	23
Житомирська	1,26	2,04	0,74	2,73	1,40	0,78	0,79	1,85	1,44	8
Закарпатська	0,17	-	0,02	0,82	0,94	2,12	0,78	1,21	0,82	18
Запорізька	1,10	-	1,66	0,27	0,70	0,60	0,46	0,56	1,01	20
Івано-Франківська	0,30	0,15	0,12	1,52	0,57	0,78	1,13	1,36	0,89	17
Київська	0,50	0,73	0,29	0,66	0,52	0,26	0,77	0,36	1,76	21
Кіровоградська	2,59	2,12	4,52	1,11	1,20	0,64	0,90	1,39	1,56	5
Луганська	0,38	-	1,10	0,20	0,36	0,54	0,07	0,23	0,09	24
Львівська	0,37	1,01	0,08	1,30	1,22	0,98	0,87	0,83	0,58	15
Миколаївська	1,56	-	2,60	0,33	1,84	0,50	0,47	1,16	0,62	14
Одеська	0,88	-	0,80	0,33	0,53	0,90	0,28	0,59	0,22	22
Полтавська	2,46	3,27	1,94	1,48	1,69	1,74	0,85	2,37	1,50	2
Рівненська	0,72	2,00	0,18	2,31	1,01	1,56	0,81	1,35	1,40	10
Сумська	2,31	-	1,99	1,84	0,82	0,34	0,74	1,60	0,96	13
Тернопільська	1,45	4,65	0,57	1,91	1,17	1,56	0,94	1,90	1,42	6
Харківська	0,93	0,39	1,53	0,66	1,10	0,44	0,56	0,85	0,67	16
Херсонська	1,48	-	1,71	0,52	5,53	1,12	0,66	1,19	2,12	7
Хмельницька	1,69	4,56	1,12	1,81	0,86	3,26	0,91	2,20	2,05	4
Черкаська	2,13	1,37	1,55	1,09	1,29	0,78	4,91	1,69	1,66	3
Чернівецька	0,40	-	0,10	1,33	1,19	4,90	0,76	1,25	0,97	12
Чернігівська	2,81	0,89	1,75	2,50	0,86	0,28	0,57	2,22	0,73	9

Додаток Д

АНКЕТА

опитування населення, щодо формування споживчих переваг

1. Ваша стать:

☐ жінка
 ☐ чоловік
2. Місце Вашого постійного проживання:

☐ місто
 ☐ село
3. Ваш вік:

☐ 18-25;
 ☐ 26-40;
 ☐ 41-65;
 ☐ 66 років і старше.
4. Рід занять:

☐ студент;
 ☐ працюючий;
 ☐ безробітний;
 ☐ пенсіонер;
 ☐ _____
5. Наявність особистого підсобного господарства та виробництво продовольчої продукції для особистого споживання:

☐ так
 ☐ ні
6. Чи змінилися за останні роки Ваші споживчі інтереси щодо продуктів харчування:

☐ так, а саме:
 ☐ ні
7. Як саме змінилось споживання окремих груп продуктів харчування:

- молоко та молокопродукти:
 - м'ясо та м'ясопродукти:
 - хліб та хлібопродукти:
 - овочі:
 - плоди:

☐ збільшилось
 ☐ зменшилось;

☐ збільшилось
 ☐ зменшилось;

☐ збільшилось
 ☐ зменшилось;

☐ збільшилось
 ☐ зменшилось;

☐ збільшилось
 ☐ зменшилось.
8. Що є визначальним у зміні Ваших споживчих інтересів:

☐ зміна доходів;
 ☐ зміна цін;
 ☐ зміна соціально-економічного статусу;
 ☐ спосіб життя, соціально-культурні цінності;
 ☐ релігія;
 ☐ інше _____
9. Що є визначальним для Вас при купівлі продуктів харчування:

☐ ціна;
 ☐ якість;
 ☐ торгова марка або фірма-виробник;
 ☐ реклама, знижки, акції.

Дата _____

Додаток Е

**Індекси достатності споживання продукції на 1 особу в регіонах
за 2019 рік порівняно до рекомендованих норм**

Україна/Регіони	М'ясо та м'ясо-продукти	Молоко та молочні продукти	Яйця, шт	Хлібні продукти	Картопля	Овочі та баштанні продовольчі культури	Плоди, ягоди та виноград	Риба та рибні продукти	Цукор	Олія
Україна	0,67	0,53	0,97	0,97	1,09	1,02	0,65	0,63	0,76	0,92
Вінницька	0,71	0,52	1,01	1,10	1,33	1,04	0,71	0,77	0,81	1,03
Волинська	0,67	0,54	0,94	1,05	1,48	0,96	0,55	0,63	0,83	0,91
Дніпропетровська	0,82	0,52	1,05	0,90	0,92	1,10	0,76	0,65	0,75	0,97
Донецька	0,62	0,45	0,88	0,95	0,74	0,89	0,51	0,65	0,75	0,85
Житомирська	0,68	0,55	1,11	1,02	1,47	1,02	0,61	0,75	0,71	0,88
Закарпатська	0,62	0,61	0,92	1,13	1,22	0,97	0,62	0,40	0,77	0,89
Запорізька	0,69	0,45	0,90	0,88	0,80	1,02	0,60	0,68	0,76	0,91
Івано-Франківська	0,61	0,73	0,91	1,10	1,53	0,90	0,61	0,45	0,86	0,95
Київська	0,81	0,56	1,07	0,79	1,00	1,13	0,90	0,84	0,63	0,88
Кіровоградська	0,72	0,56	1,11	0,96	1,19	1,15	0,59	0,68	0,86	0,88
Луганська	0,52	0,39	0,74	0,94	0,89	0,73	0,50	0,45	0,76	0,88
Львівська	0,65	0,57	1,00	0,93	1,44	1,06	0,65	0,47	0,80	0,98
Миколаївська	0,68	0,54	0,97	1,01	0,94	1,11	0,69	0,67	0,77	1,03
Одеська	0,60	0,49	0,91	0,99	0,82	1,00	0,71	0,80	0,71	1,10
Полтавська	0,66	0,53	1,00	1,01	1,14	1,17	0,61	0,60	0,75	0,84
Рівненська	0,59	0,50	1,00	0,90	1,36	0,93	0,50	0,53	0,74	0,80
Сумська	0,61	0,48	0,99	1,00	1,42	1,05	0,51	0,48	0,82	0,83
Тернопільська	0,61	0,65	1,00	0,97	1,32	1,04	0,60	0,48	0,69	1,01
Харківська	0,65	0,54	0,96	0,90	0,89	1,07	0,62	0,46	0,66	0,84
Херсонська	0,67	0,48	0,92	1,00	1,05	1,03	0,58	0,70	0,83	0,95
Хмельницька	0,64	0,55	1,01	1,09	1,43	0,96	0,72	0,53	0,79	0,96
Черкаська	0,65	0,57	0,99	1,16	1,27	1,08	0,70	0,70	0,92	0,95
Чернівецька	0,57	0,60	0,96	1,08	1,16	1,11	0,78	0,53	0,82	0,98
Чернігівська	0,66	0,55	1,01	1,15	1,33	1,10	0,59	0,64	1,04	0,99

Додаток Ж

**Динаміка обсягів виробництва і споживання зерна та зернових продуктів в Україні
за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунків проміжних показників для визначення параметрів і статистичних
характеристик лінійної залежності рівняння тренду**

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	24459	7748	-8	64	-195672	-61984	30218,34	7683,75
2005	38016	7750	-7	49	-266112	-54250	32908,4	7544,68
2006	34258	7300	-6	36	-205548	-43800	35598,46	7405,61
2007	29295	7090	-5	25	-146475	-35450	38288,52	7266,54
2008	53290	7021	-4	16	-213160	-28084	40978,57	7127,47
2009	46028	6860	-3	9	-138084	-20580	43668,63	6988,4
2010	39271	6808	-2	4	-78542	-13616	46358,69	6849,33
2011	56747	6730	-1	1	-56747	-6730	49048,75	6710,26
2012	46216	6653	1	1	46216	6653	54428,87	6432,12
2013	63051	6578	2	4	126102	13156	57118,93	6293,05
2014	63859	6224	3	9	191577	18672	59808,99	6153,98
2015	60126	5897	4	16	240504	23588	62499,05	6014,91
2016	66088	5745	5	25	330440	28725	65189,11	5875,84
2017	61917	5655	6	36	371502	33930	67879,16	5736,77
2018	70057	5610	7	49	490399	39270	70569,22	5597,7
2019	75143	5470	8	64	601144	43760	73259,28	5458,63
Всього/ в середньому	827821 51738,81	105139 6571,19	-	408	1097544 2690,059	-56740 -139,07	827821	105139

Додаток И

Динаміка обсягів виробництва та спожтвання картоплі в Україні

за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунок проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик лінійної залежності рівняння тренду

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	19838	6660	-8	64	-158704	-53280	19524,86	6382,48
2005	19462	6386	-7	49	-136234	-44702	19715,55	6350,53
2006	19467	6249	-6	36	-116802	-37494	19906,24	6318,58
2007	19102	6065	-5	25	-95510	-30325	20096,93	6286,63
2008	19545	6099	-4	16	-78180	-24396	20287,62	6254,68
2009	19666	6126	-3	9	-58998	-18378	20478,31	6222,73
2010	18705	5914	-2	4	-37410	-11828	20669,00	6190,78
2011	24248	6368	-1	1	-24248	-6368	20859,69	6158,83
2012	23250	6394	1	1	23250	6394	21241,07	6094,93
2013	22259	6161	2	4	44518	12322	21431,76	6062,98
2014	23693	6061	3	9	71079	18183	21622,45	6031,03
2015	20839	5892	4	16	83356	23568	21813,14	5999,08
2016	21751	5966	5	25	108755	29830	22003,83	5967,13
2017	22208	6091	6	36	133248	36546	22194,52	5935,18
2018	22504	5893	7	49	157528	41251	22385,21	5903,23
2019	20269	5705	8	64	162152	45640	22575,9	5871,28
Всього/ в середньому	336806 21050,38	98030 6126,88	-	408	77800 190,69	-13037 -31,95	336806	98030

Додаток К

Динаміка обсягів виробництва та споживання овочів і баштанних продовольчих культур в Україні за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунок проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик лінійної залежності рівняння тренду

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	6195	5002	-8	64	-49560	-40016	7676,58	5683,99
2005	7606	5663	-7	49	-53242	-39641	7875,32	5792,39
2006	8745	5927	-6	36	-52470	-35562	8074,06	5900,79
2007	7317	5509	-5	25	-36585	-27545	8272,8	6009,19
2008	8489	5975	-4	16	-33956	-23900	8471,54	6117,59
2009	8976	6312	-3	9	-26928	-18936	8670,28	6225,99
2010	8873	6581	-2	4	-17746	-13162	8869,02	6334,39
2011	10562	7440	-1	1	-10562	-7440	9067,76	6442,79
2012	10815	7452	1	1	10815	7452	9465,24	6659,59
2013	10668	7431	2	4	21336	14862	9663,98	6767,99
2014	10323	7019	3	9	30969	21057	9862,72	6876,39
2015	9792	6890	4	16	39168	27560	10061,46	6984,79
2016	9998	6984	5	25	49990	34920	10260,2	7093,19
2017	9721	6783	6	36	58326	40698	10458,94	7201,59
2018	9940	6927	7	49	69580	48489	10657,68	7309,99
2019	10244	6924	8	64	81952	55392	10856,42	7418,39
Всього/ в середньому	148264 9266,5	104819 6551,19	-	408	81087 198,74	44228 108,40	148264	104819

Додаток Л

Динаміка обсягів виробництва та споживання плодів, ягід і винограду в Україні за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунок проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик лінійної залежності рівняння тренду

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	1966	1439	-8	64	-15728	-11512	1806,26	1755,74
2005	2133	1750	-7	49	-14931	-12250	1866,4	1803,39
2006	1415	1630	-6	36	-8490	-9780	1926,54	1851,04
2007	1829	1958	-5	25	-9145	-9790	1986,68	1898,69
2008	1919	2010	-4	16	-7676	-8040	2046,82	1946,34
2009	2087	2101	-3	9	-6261	-6303	2106,96	1993,99
2010	2154	2203	-2	4	-4308	-4406	2167,1	2041,64
2011	2418	2405	-1	1	-2418	-2405	2227,24	2089,29
2012	2465	2432	1	1	2465	2432	2347,52	2184,59
2013	2871	2560	2	4	5742	5120	2407,66	2232,24
2014	2435	2249	3	9	7305	6747	2467,8	2279,89
2015	2539	2179	4	16	10156	8716	2527,94	2327,54
2016	2385	2119	5	25	11925	10595	2588,08	2375,19
2017	2458	2242	6	36	14748	13452	2648,22	2422,84
2018	3039	2445	7	49	21273	17115	2708,36	2470,49
2019	2485	2469	8	64	19880	19752	2768,5	2518,14
Всього/ в середньому	36598 2287,38	34191 2136,94	-	408	24537 60,14	19443 47,65	36598,08	34191,04

Додаток М

**Динаміка обсягів виробництва та споживання цукру в Україні за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунок
проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик
лінійної залежності рівняння тренду**

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	1780	1809	-8	64	-14240	-14472	1847,46	1947,12
2005	2139	1795	-7	49	-14973	-12565	1829,86	1907,48
2006	2592	1850	-6	36	-15552	-11100	1812,26	1867,84
2007	1867	1860	-5	25	-9335	-9300	1794,66	1828,2
2008	1571	1891	-4	16	-6284	-7564	1777,06	1788,56
2009	1275	1745	-3	9	-3825	-5235	1759,46	1748,92
2010	1805	1704	-2	4	-3610	-3408	1741,86	1709,28
2011	2586	1758	-1	1	-2586	-1758	1724,26	1669,64
2012	2143	1713	1	1	2143	1713	1706,66	1590,36
2013	1263	1686	2	4	2526	3372	1689,06	1550,72
2014	2053	1559	3	9	6159	4677	1671,46	1511,08
2015	1459	1528	4	16	5836	6112	1653,86	1471,44
2016	2021	1420	5	25	10105	7100	1636,26	1431,8
2017	2043	1290	6	36	12258	7740	1618,66	1392,16
2018	1754	1260	7	49	12278	8820	1601,06	1352,52
2019	1490	1212	8	64	11920	9696	1583,46	1312,88
Всього/ в середньому	29841 1865,06	26080 1630	-	408	-7180 -17,60	-16172 -39,64	29841	26080

Додаток Н

Динаміка обсягів виробництва та споживання олії в Україні за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунок проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик лінійної залежності рівняння тренду

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	973	461	-8	64	-7784	-3688	1014,15	657,31
2005	1437	635	-7	49	-10059	-4445	1357,46	648,49
2006	2123	639	-6	36	-12738	-3834	1700,77	639,67
2007	2294	664	-5	25	-11470	-3320	2044,08	630,85
2008	1966	694	-4	16	-7864	-2776	2387,39	622,03
2009	2899	711	-3	9	-8697	-2133	2730,7	613,21
2010	3101	680	-2	4	-6202	-1360	3074,01	604,39
2011	3268	625	-1	1	-3268	-625	3417,32	595,57
2012	4067	591	1	1	4067	591	4103,94	577,93
2013	3712	604	2	4	7424	1208	4447,25	569,11
2014	4926	561	3	9	14778	1683	4790,56	560,29
2015	4581	525	4	16	18324	2100	5133,87	551,47
2016	5409	497	5	25	27045	2485	5477,18	542,65
2017	6277	496	6	36	37662	2976	5820,49	533,83
2018	6243	501	7	49	43701	3507	6163,8	525,01
2019	6894	504	8	64	55152	4032	6507,11	516,19
Всього/ в середньому	60170 3760,63	9388 586,75	-	408	140071 343,31	-3599 -8,82	60170	9388

Додаток II

**Динаміка обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів в Україні за 2000–2019 рр., тис. т
та розрахунок проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик лінійної
залежності рівняння тренду**

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	1663	1611	-8	64	-13304	-12888	1688,31	2020,47
2005	1597	1844	-7	49	-11179	-12908	1740,49	2043,74
2006	1723	1967	-6	36	-10338	-11802	1792,67	2067,01
2007	1912	2125	-5	25	-9560	-10625	1844,85	2090,28
2008	1906	2340	-4	16	-7624	-9360	1897,03	2113,55
2009	1917	2290	-3	9	-5751	-6870	1949,21	2136,82
2010	2059	2384	-2	4	-4118	-4768	2001,39	2160,09
2011	2144	2339	-1	1	-2144	-2339	2053,57	2183,36
2012	2210	2478	1	1	2210	2478	2157,93	2229,9
2013	2389	2550	2	4	4778	5100	2210,11	2253,17
2014	2360	2325	3	9	7080	6975	2262,29	2276,44
2015	2323	2179	4	16	9292	8716	2314,47	2299,71
2016	2324	2195	5	25	11620	10975	2366,65	2322,98
2017	2318	2195	6	36	13908	13170	2418,83	2346,25
2018	2355	2232	7	49	16485	15624	2471,01	2369,52
2019	2492	2252	8	64	19936	18016	2523,19	2392,79
Всього/ в середньому	33692 2105,75	35306 2206,63	-	408	21291 52,18	9494 23,27	33692	35306,08

Додаток Р

Динаміка обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів в Україні за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунок проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик лінійної залежності рівняння тренду

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	12658	9789	-8	64	-101264	-78312	13026,04	10577,41
2005	13714	10625	-7	49	-95998	-74375	12824,59	10450,46
2006	13287	10980	-6	36	-79722	-65880	12623,14	10323,51
2007	12262	10448	-5	25	-61310	-52240	12421,69	10196,56
2008	11761	9890	-4	16	-47044	-39560	12220,24	10069,61
2009	11610	9780	-3	9	-34830	-29340	12018,79	9942,66
2010	11249	9470	-2	4	-22498	-18940	11817,34	9815,71
2011	11086	9363	-1	1	-11086	-9363	11615,89	9688,76
2012	11378	9797	1	1	11378	9797	11212,99	9434,86
2013	11488	10050	2	4	22976	20100	11011,54	9307,91
2014	11133	9581	3	9	33399	28743	10810,09	9180,96
2015	10615	8995	4	16	42460	35980	10608,64	9054,01
2016	10382	8942	5	25	51910	44710	10407,19	8927,06
2017	10281	8496	6	36	61686	50976	10205,74	8800,11
2018	10064	8355	7	49	70448	58485	10004,29	8673,16
2019	9663	8428	8	64	77304	67424	9802,84	8546,21
Всього/ в середньому	182631 11414,44	152989 9561,81	-	408	-82191 -201,45	-51795 -126,95	182631	152989

Додаток С

**Динаміка обсягів виробництва та споживання яєць в Україні за 2000–2019 рр., тис. т та розрахунок
проміжних показників для визначення параметрів і статистичних характеристик лінійної
залежності рівняння тренду**

Роки	Обсяг виробництва, тис.т (y)	Обсяг споживання, тис.т (y _c)	Умовні позначення часу (t)	t ²	y*t	y _c *t	Обсяги виробництва на основі лінійного тренду, тис.т (yt)	Обсяги споживання на основі лінійного тренду, тис.т (y _c t)
2000	508	471	-8	64	-4064	-3768	783,71	664,84
2005	753	647	-7	49	-5271	-4529	800,91	669,61
2006	822	677	-6	36	-4932	-4062	818,11	674,38
2007	812	678	-5	25	-4060	-3390	835,31	679,15
2008	863	697	-4	16	-3452	-2788	852,51	683,92
2009	919	722	-3	9	-2757	-2166	869,71	688,69
2010	985	767	-2	4	-1970	-1534	886,91	693,46
2011	1079	818	-1	1	-1079	-818	904,11	698,23
2012	1104	810	1	1	1104	810	938,51	707,77
2013	1133	813	2	4	2266	1626	955,71	712,54
2014	1131	771	3	9	3393	2313	972,91	717,31
2015	969	694	4	16	3876	2776	990,11	722,08
2016	872	659	5	25	4360	3295	1007,31	726,85
2017	896	670	6	36	5376	4020	1024,51	731,62
2018	932	671	7	49	6524	4697	1041,71	736,39
2019	963	683	8	64	7704	5464	1058,91	741,16
Всього/ в середньому	14741 921,31	11248 703,00	-	408	7018 17,20	1946 4,77	14740,96	11248

Додаток Т

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

які розкривають основний зміст дисертації:

1. Бленда Н.О. Суть та умови формування ринку продукції тваринництва в Черкаській області. *«Вісник аграрної науки Причорномор'я» Миколаївського державного аграрного університету*. Миколаїв: МДАУ, 2004. Вип. 2(26). Том 2, С.44-48. (0,21 ум. друк. арк.). [фахове видання].

2. Бленда Н.О. Стан та перспективи виробництва продукції тваринництва особистими селянськими господарствами на Черкащині. *Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету* / Редкол.: П.Г. Копитко (відп. ред.) та ін. Умань, 2007. Вип. 64. Ч. 2: Економіка. С. 393-399. (0,28 ум. друк. арк.). [фахове видання].

3. Бленда Н.О. Ефективність виробництва продукції тваринництва та шляхи її підвищення. *Науковий вісник Національного аграрного університету* / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. К., 2007. Вип. 110. Ч. 2. С.79-82. (0,17 ум. друк. арк.). [фахове видання].

4. Бленда Н.О. Проблеми ціноутворення на ринку продукції тваринництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Харків: ХНТУСГ, 2008. Вип. 70. С. 18-23. (0,25 ум. друк. арк.). [фахове видання].

5. Бленда Н.О. Розвиток тваринництва на Черкащині та його значення у формуванні продовольчої безпеки регіону. *Актуальні проблеми економіки АПК. Колективна монографія* / за ред. Д.К. Семенди, О.І. Здоровцова. Умань: Видавець «Сочінський», 2009. С. 119-127. (0,33 ум. друк. арк.).

6. Бленда Н.О. Рівень виробництва та споживання продукції скотарства у Черкаській області. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: А.Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. Умань, 2012. Вип. 77. Ч. 2: Економіка. С. 75-80. (0,22 ум. друк. арк.). [фахове видання].

7. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Аналіз сучасного стану ринку молока в Україні. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 1. С. 101-108. [фахове видання; Index Copernicus]. (0,35 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз виробництва та споживання молока і молочних продуктів в Україні – 0,23 ум. друк. арк.).

8. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Labour compensation as a socio-economic category and the main source of income of the population of Ukraine. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 80-85. [фахове видання; Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ]. (0,71 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз оплати праці як основного джерела доходу населення, пропозиції реформування системи оплати праці та її мотивації – 0,34 ум. друк. арк.).

9. Бленда Н.О. Сучасний стан та розвиток продовольчого комплексу України. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 1. С. 71-82. [фахове видання; Index Copernicus]. (0,54 ум. друк. арк.).

10. Бленда Н.О. Оцінка сучасного стану продовольчого ринку України. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. № 4. Т. 2. 2019. С. 147-155. [фахове видання; Index Copernicus]. (0,48 ум. друк. арк.).

11. Nataliia Blenda, Yuliia Nesterchuk, Vitalii Rybchak. Indicators of the level of food security in Ukraine. *Turystyka i Rozwój Regionalny*. 2020. № 14. S. 31-40. (Польща). [наукове видання держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу]. (0,55 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: порівняння вітчизняної та світової методики оцінки рівня продовольчої безпеки, розрахунок індикаторів продовольчої безпеки в Україні – 0,38 ум. друк. арк.).

12. Нестерчук Ю.О., Бленда Н.О. Розвиток понятійно-категоріального апарату дослідження продовольчого комплексу. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*, 2020. Вип. 97. С.169-177. [фахове видання; Index Copernicus, Google Scholar, Crossref, Ulrich's Periodicals Directory]. (0,55 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: огляд

літературних джерел щодо понятійно-категоріального апарату дослідження продовольчого комплексу – 0,48 ум. друк. арк.).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Бленда Н.О. Оцінка стану тваринництва в Україні: матеріали Всеукраїнської конференції молодих вчених (до 160 річчя Уманського державного аграрного університету, Умань, 25-26 березня 2004 р.). Умань, 2004. С. 171-173. (0,11 ум. друк. арк.).

14. Бленда Н.О. Методика оцінки конкурентоспроможності продукції: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УДАУ. Частина 2. Економіка. Умань, 2007. С. 265-266. (0,09 ум. друк. арк.).

15. Бленда Н.О. Державне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію в ринкових умовах: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УДАУ. Умань, 2009. Ч. 2. С. 31-32. (0,09 ум. друк. арк.).

16. Бленда Н.О. Проблеми розвитку галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 травня 2010 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2010. Ч. 1. С. 31-33. (0,08 ум. друк. арк.).

17. Бленда Н.О. Зміцнення кормової бази як засіб підвищення ефективності молочного скотарства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УНУС. Ч. 2. Економічні та загальноосвітні науки. Умань, 2011. С. 15-17. (0,11 ум. друк. арк.).

18. Бленда Н.О. Особливості формування та функціонування ринку продукції скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2012 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2012. Ч.1. С. 39-41. (0,10 ум. друк. арк.).

19. Бленда Н.О. Теоретичні підходи до визначення поняття «ефективність сільськогосподарського виробництва». *Achievement of high*

school–2012: матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція, 17- 25 November, 2012. Том 9. Економіки. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД. 2012. С. 22-24. (0,12 ум. друк. арк.).

20. Бленда Н.О., Гончарук А.Ю. Розвиток ринку соняшнику в Україні. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали IV Всеукраїнської заочної наукової конференції, 24 грудня 2012 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2012. Ч. 1. С. 19-21. (0,11 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка розвитку ринку соняшнику в Україні та визначення позиції на світовому рівні – 0,09 ум. друк. арк.).

21. Бленда Н.О. Інтенсифікація як основний напрям зниження собівартості продукції скотарства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених УНУС, 14-15 березня 2013 р. Уманський НУС: Редакційно-видавничий відділ, 2013. Ч. 2.: Економічні та загальноосвітні науки. С. 20-21. (0,06 ум. друк. арк.).

22. Бленда Н.О. Чинники формування попиту на продукцію скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 червня 2013 р. Умань: видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. Ч. 1. С. 26-27. (0,07 ум. друк. арк.).

23. Бленда Н.О. Поняття і сутність стратегії підприємства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 квітня 2014 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. Ч. 1. С. 18-19. (0,06 ум. друк. арк.).

24. Бленда Н.О. SWOT–аналіз - основа формування стратегії підприємства. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали VI Всеукраїнської заочної наукової конференції, 24 грудня 2014 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. Ч. 2. С. 18-19. (0,07 ум. друк. арк.).

25. Бленда Н.О. Формування пропозиції на регіональному ринку продукції скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах*

ринкових відносин: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2015 р. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2015. С. 23-24. (0,12 ум. друк. арк.).

26. Бленда Н.О. Проблеми розвитку галузі скотарства. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 квіт. 2016 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2016. Ч. 1. С. 20-21. (0,08 ум. друк. арк.).

27. Чернега І.І., Шевченко Н.О., Бленда Н.О. Професійний підбір персоналу в формуванні якісного кадрового складу аграрного підприємства. *Новината за напреднали наука - 2016 (Наука без граници)*: матеріали за XII міжнародна научна практична конференция, 15-22 мая 2016 г. Болгария, 2016. Том 1. Икономики. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. С. 89-91. (0,16 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка стану забезпеченості кваліфікованими кадрами аграрних підприємств – 0,12 ум. друк. арк.).

28. Бленда Н.О. Аналіз конкуренції в галузі за моделлю п'яти конкурентних сил. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 трав. 2017 р. Умань: Видавець «Сочінський», 2017. С. 13-15. (0,10 ум. друк. арк.).

29. Бленда Н.О., Чернега І.І. Доходи та платоспроможний попит населення. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 трав. 2018 р. Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2018. С.15-16. (0,11 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: аналіз стану та формування платоспроможності населення – 0,08 ум. друк. арк.).

30. Бленда Н.О. Оцінка рівня споживання продовольчих продуктів в Україні. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конфер., 30-31 трав. 2019 р. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2019. С. 11-14. (0,13 ум. друк. арк.).

31. Yulia NESTERCHUK, Mykola KOROTIEIEV, Inna CHERNEHA, Serhiy SOKOLYUK, Olena ZHARUN and Nataliia BLENDА. Development and

Problems of Farmers Activities in Ukraine. *Education Excellence and Innovation Management through. Vision 2020*: proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). 10-11 April 2019. Granada, Spain, 2019. P. 4287-4299. (Scopus & Web of Science). (0,76 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: визначення тенденцій та проблем розвитку фермерських господарств в Україні)– 0,34 ум. друк. арк.).

32. Бленда Н.О., Вовк Д.А. Методи стратегічного аналізу бізнес-середовища. *Актуальні питання сучасної економіки*: матеріали XI Всеукр. наук. конфер., 20 груд. 2019 р. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2019. С. 15-16. (0,13 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: характеристика PEST-аналізу та SWOT-аналізу як основних методів стратегічного аналізу бізнес-середовища – 0,11 ум. друк. арк.).

33. Yuliia NESTERCHUK, Mykola KOROTIEIEV, Inna CHERNEHA, Serhii SOKOLIUK, Olena ZHARUN and Nataliia BLENDА. Formation of Productive Employment of Labor Potential by Diversifying the Rural Economy. *Education Excellence and Innovation Management: A 2025 Vision to Sustain Economic Development during Global Challenges*: proceedings of the 35rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). 1-2 April 2020. Seville, Spain, 2020. P. 14252-14258. (Web of Science). (0,64 ум. друк. арк.). (Особистий внесок автора: оцінка сучасних тенденцій формування трудового потенціалу села та обґрунтування напрямів забезпечення її продуктивного рівня на основі диверсифікації економіки сільських територій – 0,31 ум. друк. арк.).

Додаток У**ТОВ «БЕРЕСТИВЕЦЬ»**

20321, Черкаська обл., Уманський р-н, село Берестівець, вул. С.І. Байди, 61-А
тел. (04744) 49977 факс (04744) 91129
E-mail: chekal_vas@ukr.net

№ 184/1 від 30.09.2020 р.

Довідка

**про впровадження результатів наукового дослідження
Бленди Наталії Олександрівни за темою:
«Формування стратегії розвитку продовольчого комплексу»**

Керівництво ТОВ «Берестівець» Уманський району Черкаської області розглянуло і схвалило результати наукового дослідження та практичні рекомендації викладені в дисертаційній роботі Бленди Н.О. на тему: «Формування стратегії розвитку продовольчого комплексу» стосовно їх використання в діяльності підприємства. Особливої уваги заслуговує вивчення причин зміни споживчого попиту населення, проблем продовольчого забезпечення з погляду економічної та фізичної доступності, що мають прямий вплив на формування попиту на продовольчому ринку.

Практичне значення для діяльності підприємства мають також наукові розробки стосовно прогнозних показників та стратегічних напрямів розвитку продовольчого комплексу визначених на основі PEST і SWOT-аналізу.

Директор ТОВ «Берестівець»

О.В. Чекаленко

ТОВ «Устя»

24453, Україна, Вінницька обл., Бершадський р-н, село Устя,
вулиця Центральна, будинок 3
Код ЄДРПОУ 33837262
тел. (04352) 44710, (04352) 44741

№ 136 від 08.10.2020 р.

Довідка
про впровадження результатів наукового дослідження
Бленди Наталії Олександрівни за темою:
«Формування стратегії розвитку продовольчого комплексу»

ТОВ «Устя» в особі директора підтверджує, що результати наукового дослідження Бленди Н.О. стосовно визначення зміни споживчих переваг населення, їх причин, особливостей формування і розвитку ринку продовольства на регіональному рівні та України в цілому мають практичне значення для використання в процесі розробки перспективних планів розвитку та затвердження виробничої програми підприємства в найближчій перспективі.

Результати проведеного анкетування дають змогу більш глибоко зрозуміти проблеми продовольчого забезпечення населення, особливо в сільській місцевості, та спрямувати зусилля на вирішення не тільки економічних проблем, а й покращення соціальної складової розвитку підприємства.

Директор ТОВ «Устя»

П. Г. Марущак

УМАНСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Відділ розвитку сільських територій та захисту довкілля

вулиця Залізняка, 2а, м. Умань, 20300, тел. (04744) 3-25-77

E-mail: apruman@ukr.net

28.10.2020 № 583/01-01

На №

Уманський національний
університет садівництва

ДОВІДКА

про впровадження результатів науково-дослідної роботи

Бленди Наталії Олександрівни

на тему: «Формування стратегії розвитку продовольчого комплексу»

Видана здобувачу наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» Уманського національного університету садівництва Бленді Н.О. в тому, що результати аналізу розвитку продовольчого комплексу та рівня продовольчого забезпечення населення, виявлені тенденції, розробки та рекомендації її дисертаційної роботи за темою «Формування стратегії розвитку продовольчого комплексу» мають практичне застосування в процесі планування та розробки програм з питань розвитку сільських територій, зайнятості сільського населення, розвитку сільськогосподарських підприємств, фермерства, особистих селянських господарств, кооперації та підприємництва.

Начальник Відділу розвитку
сільських територій та захисту довк

В.О. Мовчанюк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

вул. Інститутська, 1 м. Умань, Черкаська обл., 20305
 тел.: (04744) 4-69-89, 3-20-11 факс: (04744) 3-20-41, 3-53-18
 E-mail: udau@udau.edu.ua Web: www.udau.edu.ua КОД ЄДРПОУ 00493787

05. 11.2020 № 01-10/85 la

На № _____ від _____

Про впровадження результатів
 науково-дослідної роботи
 у навчальний процес

Довідка

Видана аспірантці кафедри економіки Уманського національного університету садівництва Бленді Н.О. в тому, що результати її дисертаційної роботи за темою «Формування стратегії розвитку продовольчого комплексу» впроваджено в навчальний процес курсів: «Стратегія підприємства», «Державне регулювання економіки», «Національна економіка», «Стратегії розвитку соціально-економічних систем» для студентів факультету економіки і підприємництва.

Проректор
 з науково-педагогічної роботи

М.І. Мальований

Заступник декана факультету
 економіки і підприємництва

Ю.А. Цимбалюк

11.2020 № 01-10/85 la